

Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok
Studies in Child and Youth Protection

**GYERMEKVÉDELEMBEN NEVELKEDETTEK
TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓS ESÉLYEI**

2012

Rubeus Egyesület • Rubeus Association

GYERMEKVÉDELEMBEN NEVELKEDETTEK TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓS ESÉLYEI

© Csurgó Bernadett, Hodosán Róza, Rácz Andrea, Szombathelyi Szilvia, 2012

Sorozatszerkesztő:

Rácz Andrea

Szerkesztő:

Rácz Andrea

Lektor:

Szikulai István

A szöveget gondozta:

Freisinger Balázs

Borítókép:

Gurbai Réka (Igazgyöngy Alapítvány)

(forrás: www.rubeus.hu)

ISBN 978-963-08-4730-8

ISSN 2063-6970

Rubeus Egyesület „Szédervessző”

1076, Budapest Thököly út 8.

Felelős kiadó:

Rubeus Egyesület elnöke

Budapest, 2012

***Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok (Rubeus Egyesület)
Studies in Child and Youth Protection (Rubeus Association)***

2012

Tartalom

ELŐSZÓ.....	4
SZOMBATHELYI SZILVIA: GONDOLATOK A CSALÁD MODERN ÉRTELMEZÉSÉHEZ.....	5
RÁCZ ANDREA: GYERMEKVÉDELEMBEN NEVELKEDETTÉK HELYZETE A KUTATÁSOK TÜKRÉBEN.....	13
HODOSÁN RÓZA - RÁCZ ANDREA: SZAKISKOLAI LEMORZSOLÓDÁS GYERMEKVÉDELMI PERSPEKTÍVÁBÓL.....	35
CSURGÓ BERNADETT – RÁCZ ANDREA: FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ FIATAL FELNŐTTEK ÉLETÚTJÁNAK ALAKULÁSA A GYERMEKVÉDELEM ÁRNYÉKÁBAN.....	53
RÁCZ ANDREA: GYERMEKSZEREPEBEN TARTOTT FELNŐTTEK.....	76

ELŐSZÓ

A Rubeus Egyesület által gyermek- és ifjúságvédelem témakörben indított tanulmányosorozat első számát tartja kezében az Olvasó. A Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok című, elektronikus formában megjelenő könyvsorozat elindításával az a célunk, hogy elsősorban Egyesületünk kutatóműhelyében készült kvalitatív és kvantitatív kutatási eredményeinket mutassuk be, amelyek a család nélkül felnövő gyermekek és a gyermekvédelem rendszeréből kikerülők helyzetét, családdal kapcsolatos tapasztalatait, oktatási részvételét, társadalmi integrációs esélyeit tárják fel.

A Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok c. könyvsorozat első könyve öt tanulmányt foglal magában. Elsőként azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy a XX. század második felétől a család, mint elsődleges szocializációs színtér interpretációjában, a szülői feladatok ellátásában, a gyermek családon belül elfoglalt helyzetében, valamint a generációk együttműködésében milyen változások történtek és ezek hogyan függenek össze az állami gyermekvédelem beavatkozásaival. Egyáltalán létezhet-e az egyén szempontjából jól működő alternatívája a családban történő nevelkedésnek? Ezt követően a hazai és nemzetközi kutatásokat ismertetjük, amelyek a gyermekvédelemben élők és onnan kikerültek helyzetét vizsgálták különböző aspektusokból. A kötet harmadik és negyedik tanulmánya a Rubeus Egyesület elmúlt években született kutatási eredményein alapul. Vizsgáljuk a gyermekvédelemben élő, 15-18 éves, szakiskolai tanulmányokat folytatók iskolai karrierjét, lemorzsolódásuk okait. Ezt követően bemutatjuk egy halmozottan hátrányos helyzetű gyermekvédelmi csoport gyermekvédelmi karrierjét, ahol arra keressük a választ, hogy a fogyatékossgal élő, gyermekvédelemben nevelkedett fiatal felnőttek számára milyen utak nyílnak meg az önálló életvitel kialakítására, társadalmi beilleszkedésükre. A könyv utolsó szociológiai tanulmánya az utógondozói ellátásban élő, illetve utógondozásban részesülő fiatal felnőttek lehetséges típusait, gyermekvédelmi rendszerről alkotott véleményét ismerteti.

Bízunk abban, hogy tanulmányainkkal hozzájárulhatunk a gyermekvédelemben folyó módszertani munka megalapozásához, a gyermekvédelmi tárgyú képzések tudásanyagának bővítéséhez és a szakmafejlesztési tevékenység gazdagításához a gyermekvédelmi rendszerben dolgozó szakemberek szemléletformálása által.

Rácz Andrea
szerkesztő

SZOMBATHELYI SZILVIA: GONDOLATOK A CSALÁD MODERN ÉRTELMEZÉSÉHEZ

Az egyén társadalmi beilleszkedésének a feltétele, hogy elsajátítsa az adott társadalom legtágabb értelemben vett kultúráját. Ismerje a társadalom normáit, szokásait. El tudja látni a társadalom tagjaitól elvárt feladatokat (pl. állampolgár, szülő, katona, dolgozó, stb.) Tudjon hatékonyan kommunikálni, ismerje a nyelvet és ki tudja választani a szituációhoz illeszkedő stílust, tudjon tájékozódni a különböző társadalmi intézmények között, elvárható módon reagáljon a mindennapi szituációkra, konfliktusokra, krízishelyzetekre.

A modern társadalomban általában a család az első közösség, amely befogadja az egyént és elkezdí „tanítani”. A család mellett az életünk folyamán folyamatosan csatlakozni fogunk más közösségekhez (pl. bölcsőde, játszóház, iskola, templom, munkahely, stb.), amelyek kiegészítik a család szocializációs feladatát, de bizonyos tudást, tapasztalatot csak a családon keresztül lehet elsajátítani. A modernitásban a család, nem mint biológiai kapcsolatrendszer fontos, hanem mint egy speciális miliő, ami nehezen pótolható mással. A család jelentősége sokrétű, döntő hatással van az egyén érzelmi, kognitív és szociális fejlődésére. A specialitása pontosan az egyénre szabott integrációs és személyiségfejlesztési feladatában rejlik.

A szociológia szemszögéből a család a modern társadalom legalapvetőbb szerveződési formája, ahol nem, életkor, gazdasági aktivitás, politikai nézet, stb. szerint különböző személyek élnek együtt, alakítanak ki és tartanak fent egymással szociális, gazdasági és érzelmi kapcsolatot. Antropológiai szempontból létezik egy univerzális – tehát bármelyik emberi kultúrában megtalálható – jellegzetessége, amely megkülönbözteti a többi társadalmi csoporttól: a *szülő* intézménye. A szülőség, bár működésében számos variáció létezik, túlmutat a biológiai vagy bármilyen egyéb szociális kapcsolaton.

A XX. század második felétől alapvetően megváltozott a család definíciója, a szülői feladatok, a gyermek családon belüli helye, a generációk egymással való viszonya. A modernitás és az individualizáció új lendületet kapott, egyrészt a fogamzásgátlók elterjedésével, másrészt a nyugati kulturális forradalom hatásaként.

A legfontosabb hatások:

A család demokratizálódása és egy alternatív nevelési projekt megjelenése

A gyermeki jogok fokozatos előtérbe kerülésével és kiterjedésével a gyermek személylé válik (nem csupán fia vagy lánya valakinek) és rendelkezik egy rá jellemző saját világgal, személyiséggel. A szülői autoritás radikálisan visszaszorul, a gyermek autonómiája felértékelődik, egy demokratizálódási folyamat indul el a családtagok státuszában. A családon belüli demokratizálódás következményeképpen a szülők szerepe is átalakul: az idősebb családtagok már nem a generációkon keresztül felhalmozott tapasztalatok átadását tekintik elsődleges céljuknak, hanem a gyermek egyéniségének kibontakoztatását.

Létrejön egy alternatív program a szülői autoritás (mint a tudás birtokosa és a gyermek biztonságáért felelős személy) köré épülő nevelési módszerekkel szemben. Ebben a nevelési modellben a szülőktől egy segítő/támogató kapcsolat megvalósulását várjuk el, ahol a gyermek szabadon kibontakozhat, kérdezhet, felfedezheti az őt körülvevő világot és a szülő feladata, hogy végigkísérje a gyermeket ezen az úton, a saját tapasztalatain keresztül segítse, védje a gyermek érdekeit, szükség esetén mellette legyen. A szülővel szembeni elvárás, hogy ne avatkozzon a gyermek személyiségfejlődésébe, a mindennapokkal kapcsolatos döntéseibe, amennyiben azok nem veszélyeztetik a gyermek életét. A gyermekkel szembeni pedig nem az engedelmesség és a nagyon udvarias viselkedés, hanem az autonómia és egy bizonyos függetlenség. Képes legyen döntéseket hozni, fejezze ki egyéniségét. A szülő-gyermek kommunikációban előtérbe kerül az érvelés és a magyarázat fontossága, szemben az utasítással, paranccsal. Ez utóbbi tovább erősíti a családtagok közötti demokratikus viszonyt, és segíti a gyermek felfedező intellektuális útját.

Családformák megsokszorozódása

A család, mint több generációt magába foglaló, házasság útján szerződött közösség veszít a súlyából. Itt nem létezik egy éles határ az '50-es évekkel szemben, hiszen az együttélés, a női szerepek emancipációjával már korábban elfogadottabbá vált. Ugyanakkor a családjog az elmúlt évtizedekben folyamatosan és egyre kiterjedtebben újragondolja, valamint szabályozza a különböző családformákat. Az életkor drasztikus megnövekedésével és a nyugat-európai jóléti társadalmak kiterjedésével átalakulnak az egyéni életutak: megnövekszik a válások száma és a második/harmadik családhoz való csatlakozás, növekszik az egyedülállók és a gyermektelen párok száma. Miközben a szociológiai elemzésekben a nukleáris családokat tekintjük a jelenkor legtipikusabb formájának, addig a valóságban egyre több családhoz tartozunk életünk során, a

családon keresztül szerzett kapcsolatok megtöbbszöröződnek, ezzel párhuzamosan egyre sokrétűbb tapasztalatokat szerzünk a családon belüli szerepek megvalósításáról.¹

Tudatosabb gyermekvállalás

A hatvanas években a fogamzásgátló tabletták elterjedése eredményeként megdőlt az az elmélet, hogy a gyermek utáni vágy „természetes”, „univerzális”, velünk született ösztön lenne. Ezzel összefüggésben, különösen a nyugat-európai országokban, radikálisan átalakult a női szerepkör, a nők helyzete a párkapcsolatokban. Igaz ugyanakkor, hogy a szülővé válás tudatossága inkább csak az időpont megválasztásában vagy a gyermekvállalás elutasításában jellemző, és kevésbé a szülői feladatokkal, kihívásokkal való racionális szembenézésre.²

Az európai országoknak szembe kell nézniük a termékenységi mutatók drasztikus esésével, amelyek nem csak a fogamzásgátlóval történő családtervezés következményeiből fakadnak (kitolódó első terhesség), hanem kulturális eredetűek (női/férfi kép változása), illetve környezeti hatásokkal, vagy az életmóddal függnek össze. A családtervezés szándékolt késleltetése és egy-két gyermekre való redukálása szorosan összefügg a gazdasági realitások mellett a női-férfi szerepekkel és a szülői feladatokról való gondolkodással, változik a szülői feladatokkal kapcsolatos diskurzus, csökken a szülői szerep idealizálása. A szülők már nem kizárólag a saját szüleiktől tanult módon nevelik a gyermekeiket, hanem külső forrásokat vesznek igénybe, szakkönyvek, pszichológusok, de akár tévéműsorok, folyóiratok alapján építik fel saját szülői szerepüket. Mivel nem kizárólagosan egy forrásból gyűjtik be az információkat, ezért az nem válik totálissá, így azonban sokkal több benne a bizonytalanság, a kétség.

A terméketlenséggel küzdő párok száma egyre nagyobb mértékben emelkedik (2010-ben 30%-ra becsülték az összes elméletileg fogamzásképes pár között)³, ami sokrétű gazdasági és társadalmi nehézségeket jelent a nyugati társadalmaknak, valamint több módon is megváltoztatja a családdal kapcsolatos gondolkodást. Azzal, hogy mindennapos tapasztalattá válik a gyermek nélküli

¹ Théry, Irène. Couple, filiation et parenté aujourd'hui, 16. oldal

² A Philosophie magazine megbízásából készített felmérés, 1000 fős országosan reprezentatív felmérés, 91% nak már van gyermeke, vagy szeretné ha lenne. TNS-Sofres 2009. január, idézi : Elisabeth Badinter: Le Conflit. La femme et la mere, 18. oldal : Miért hozunk világra gyermekeket? A gyermek szebbé és boldogabbá teszi az életet (60%). A család kiterjesztése, az értékek és a családtörténet továbbvitele (45%). A gyermektől érzelmet, szeretetet kapunk és lehetővé teszi, hogy kevésbé érezzük magunkat egyedül, ha megöregszünk (33%). A gyermek az élet ajándéka (26%).

³ Idézi: Cyrulnik, Boris és Conrath, Patrick szerk.: Les enfants aux cent familles. 34. oldal

INSERM statisztikái szerint a 2007-2008 között 18-24% azoknak a francia pároknak az aránya, ahol a nőnek nem sikerült 12 hónapnyi próbálkozás után teherbe esni.

<http://www.inserm.fr/actualites/rubriques/actualites-recherche/apres-un-an-d-essais-pres-d-un-quart-des-couples-infertiles>

családok léte, egyre több ember életéből marad ki a szülői, nagyszülői élmény, ami szorosan hozzákapcsolódik a generációs és a nemi szerepekhez. Mindez a korábbiaktól eltérő életprojektek kialakítását fogja eredményezni. A másik fontos társadalmi hatás a gyermekvállalás és a terhesség még nagyobb fokú tervezése és medikalizációja. Befolyásolni fogja továbbá a vérségi kapcsolatok súlyát egyrészt a sperma, petesejt és embrió donáció elterjedésével, másrészt az adoptálás folyamatos kiterjesztésével (meleg párok, külföldről történő adoptálás).

„Biológiai” család, befogadó család

A biológiai/vérségi kapcsolat fontosságát koronként eltérően ítélték meg, de az identitás kialakulásánál mindig fontos szerepet játszik, hogy hogyan, milyen családba születünk, kinek a nevét kapjuk. A családtörténet az a narratíva, amely összeköti a generációkat egymással. A biológiai családjukból kiemelt gyermekek életében az egyik legnagyobb nehézség az lesz, hogy nekik két családtörténetet kell felépíteniük: az egyik az a családé, amelyekben nem tudtak felnőni, amelyik lemondott róluk vagy amelyik nem tudta biztosítani a fejlődésükhöz megfelelő környezetet. Az örökbe adott gyermekeknek általában csak emlékfoslányaik vannak a biológiai szüleikről, gyakran hiányoznak a születésüknek a tárgyi „bizonyítékai”: az ultrahang felvételek, a várandós anyukáról vagy az újszülöttről készült fotók. A rendelkezésre álló emléknymok nem teszik lehetővé a biológiai család történetének felépítését, ami azt jelenti, hogy a gyermek élettörténetében lesz egy rés, amivel együtt kell élni. A másik történet a befogadó családé, amelynek ők is részesei és alakítói. Az életükre elsősorban ez a családtörténet lesz hatással. A „normálisan” működő család egy koherens, strukturált rendszert kínál, ahol a gyermek tapasztalatainak forrása nem csupán a két szülő, mivel a rokonságon keresztül további családtagokkal találkozik, megsokszorozva ezzel az érzelmi kötődések, szerepek, minták számát.

A családtörténet megértése és feldolgozása még nehezebb azoknál a gyermekeknél, akiknél később következik be a biológiai szülővel a szakítás. Gyermeket családjából kiemelni pusztán anyagi okok miatt nem lehet. Ugyanakkor a szegénység egy bizonyos szintje valóban elviselhetetlen súlyt helyez a családra, érzelmi instabilitást okoz, amely lehetetlenné teszi a család normális működését, veszélyezteti a gyermekek testi, intellektuális, érzelmi fejlődését. Az anyagi eredetű probléma gyakran már komplexé válik, mire a szociális és a gyermekvédelmi rendszer beavatkozik: a szülők nem tudják ellátni a szülői feladataikat, a gyermekek elbizonytalanodnak a szüleikben. A francia szociális rendszer nagyfokú együttműködést vár el a klienseitől, ugyanakkor nagyon nehéz megtalálni a megfelelő motivációs eszközt ezeknél a családoknál. Természetesen

nagy különbség van abban, hogy mi okozta a családnál a válsághelyzetet, hosszabb vagy rövidebb távon oltható meg a probléma, de szinte minden esetben igaz, hogy a szülők önértékelési válságba kerülnek (kudarcot vallottak család fenntartóként, házastársként, szülőként). Megaláznak és veszélyesnek élik meg a szociális intervenciót, félnek a gyermekek elhelyezésére vonatkozó következményektől. Amennyiben bekövetkezik a családból való kiemelés, a gyermekek szempontjából komoly szakmai kihívást jelent a döntés hátterének, biológiai szülei helyzetének megértése, a feladás, cserbenhagyás érzetének kezelése, és időnként a motiválásuk a biológiai családdal való kapcsolat fenntartására. A nevelőszülői ellátás célja, hogy megteremtse egy érzelmi stabilitást, és biztosítsa a kiegyensúlyozott testi-lelki fejlődést a gyermekek számára. A nevelői feladat komplex: segíteni kell a gyermeket a szülőktől való elszakadás feldolgozására, ami a problémáktól való elszakadást is jelenti. A gyermekek átélik a szülei félelmét, instabilitását, depresszióját abban az esetben is, ha a szülők igyekeznek megkímélni őket, így a nevelőcsaládhoz büntudattal érkeznek. Nem lehet leegyszerűsíteni a kiemeléshez vezető körülmények elmagyarázását. Ez a krízisszituáció, az ehhez vezető út, és a meghozott döntések a gyermek életében kiemelkedően fontosak, mintát jelentenek a szülői magatartásról, a szülői lehetőségek és reakciók interpretálása befolyásolni fogja a gyermekek kötődését mind a szüleihez, mind a nevelőszülőkhöz. A nevelőszülői ellátás egyik célja, hogy az lehetőséget teremtsen érzelmi kapcsolatok kialakítására. Ebben a helyzetben azonban, különösen a nagyobb gyermekek számára, nehéz egyszerre kialakítani az érzelmi kapcsolatot a befogadó családdal, és azt fenntartani a biológiai családdal. Bármilyen kötődés, pozitív érzelmek a biológiai szülők elárulását jelenti és büntudattal párosul.

Vannak olyan szituációk, amikor a gyermek kiemelése a családból azért szükséges, mert a család szándékosan nem működik családként, például a szülők bántalmazzák a gyermekeket. Ilyenkor sem lehet eltekinteni a magyarázattól, sem a biológiai szülők létezésétől, akár a kötődés szempontjából, akár a mintaátadás szempontjából. Catherine Vanier pszichoanalitikustól származik a következő történet: egy 18 hónapos kislány szeme előtt ölték meg a szülei a nővérét. A szülők börtönbe kerültek, a kislány pedig nevelőszülőkhöz. A gyermek folyamatosan az édesanyját követelte „*szeretem az anyukámat, az anyukámat akarom*”, maximálisan elutasította a nevelőszülőket: „*gonosz vagy, utálalak*”, nem fejlődött, betegeskedett, állandóan rosszkodott.⁴ A gyermekektől nem lehet elvitatni a jogukat, hogy szeressék a biológiai szüleiket, de ugyanakkor a gyermekvédelem feladata, hogy ne álljon meg a gyermek kiemelésénél, hanem segítse a történet megértését, a család történetének feldolgozását.

⁴ Précarité et protection des droits de l'enfant – 2010, Report annuel de la Défenseure des enfants, 138. oldal
<http://www.defenseurdesenfants.fr/pdf/RappThem2010.pdf>

Amennyiben lehetőség van, akkor cél a biológiai szülőkkel való kapcsolattartás. Ugyanakkor az együttműködést nehezíti, hogy a befogadó család mindig egy strukturált rendszernek tűnik a gyermeküket elveszítő szülők számára, amely magába szippantja a gyermeket, elszakítja a családjától, ráadásul olyan területen bizonyít, ahol a biológiai szülő kudarcot vallott.

Még szélsőséesebb reakciókat válthat ki ez az ellátás a bevándorló vagy menekült családok esetében, akik nem csupán a család egységét, de a gyermek identitását (és így az ő kulturális örökségük továbbadását) látják veszélyben. Amennyiben szükség van rá, akkor a nevelőszülői ellátás egy átmeneti megoldást tud nyújtani arra az időszakra, ameddig a szülők rendezni tudják a letelepedésüket, papírokhoz jutnak, szállást és munkát találnak. Azonban egy felnőtt ember számára sokkal hosszabb idő szükséges a beilleszkedéshez, a helyi szokások megismeréséhez és megértéséhez, ráadásul nagyon fontos stabilizációs szerepet tölt be a saját szokások fenntartása, megőrzése. A nevelőcsaládokon keresztül a gyermekek közvetlenül megtapasztalnak egy másik kultúrát, értékrendet, szokásokat, megismerik a „többségi gondolkodást”. Számukra a saját családhoz való visszatérés egyben a kisebbségi kultúrához való visszatérés is, akár egy integrációs hátralépés, ezért sok stresszel jár.

A modern szülő/nevelő modell alkalmazása a családból kiemelt gyermekek esetében nagyon fontos eszköz lehet a kompetenciák megerősítésében. Számukra a befogadó családtól kapott minták mögött ott van egy másik család története. Olyan nevelőszülőre van szükségük, aki meghallgatja őket, segíti és támogatja őket a felnőtté válásukban. Felkészíti őket, hogy felelős döntéseket hozhassanak a jövőjükéről. Aki adott esetben képes ellensúlyozni a hibás mintákat, a hibás szerepmodelleket, így választást kínál a gyermeknek. Aki elfogadja a biológiai szülőkhöz való kötődést, de képessé teszi őket arra, hogy megnyíljanak más személyek felé, képesek legyenek másokkal érzelmi kapcsolatot felépíteni. Mindenek előtt, aki képessé teszi őket feldolgozni a feladás, elutasítás, elszakítás tényét.

Létezhet-e az egyén szempontjából *valóban jól működő* alternatívája a családban történő felnövésnek? A családon keresztül a gyermek természetes úton, észrevétlenül gyűjt tapasztalatokat az emberi élet számos területéről. Látni fogja, hogy a mindennapi létfenntartáshoz szükséges egy háztartás megszervezése, megtanulja, hogy hogyan kell gazdálkodni, vagy például hogyan kell ellátni egy kistestvért, egy idős rokont, vagy akár egy háziállatot. De legalább ennyire fontos az a természetes kommunikációs közeg, ami körbe veszi: hallani fogja, hogy hogyan beszélgetnek, érvelnek, vitatkoznak, panaszkodnak, kezelik a problémákat, hoznak döntéseket a szüleik és a

rokonság. Tapasztalatokat szerez érzelmi kapcsolatokról, szeretetről, féltésről, haragról. A normálisan működő családban rengeteg érzellemmel találkozunk. Általában a gyermekek számára kialakított bentlakásos intézetekben a nevelőkkel szemben az az elvárás, hogy a gyermek érdekeit maximálisan figyelembe véve hozzanak döntéseket. A valós életben a családon belül meghozott döntések jelentős része érzelemvezérelt, ami nem feltétlen a gyermeki jogok érvényesülését vagy átgondolását jelenti, hanem teret enged a féltésnek, a szeretetnek, a családtagok saját elképzeléseinek. Ezek a megoldások nem mindig működőképesek, de a negatív minták következményeikkel együtt ugyanúgy táplálják ezt a tanulási folyamatot.

A családnak nagyon fontos az érték közvetítő szerepe a felnövő gyermek identitásának kialakulásában, akár a korábbi generációkkal való közösséget vállalja, akár azokkal szembefordul. Ez az érték közvetítő szerep direkt és indirekt módon jelentkezik: milyen családi ünnepek vannak, milyen vicceken nevet a család, milyen politikai nézeteket vallanak a családtagok, miért jár büntetés és miért dicséret.

Ezt a fajta tudást nagyon nehéz átadni mesterséges körülmények között. Egy gyermekotthon a jellegéből adódóan nem tudja biztosítani azt az érzelmi környezetet, amire egy normálisan működő család képes – akkor sem, ha nem létezik tökéletesen jól működő család. Nem tudja nyújtani azt a sokféle viselkedési mintát sem, amivel általában egy családi környezetben találkozunk: a nevelő feladata bizonyos nevelési elvek mentén kísérni a gyermek fejlődését, de a saját életét, örömeit, nehézségeit, a saját életére vonatkozó dilemmáit és döntéseit nem fogja megosztani a gyermekekkel, sem direkt, sem indirekt módon, már pedig a felnőtt életünk kialakításánál ezek a tapasztalatok meghatározóak, a sikerek és a kudarcok egyaránt fontosak.

A modern szülőktől elvárt magatartás, vagyis a gyermek végigkísérése, támogatása a „felfedező” úton, egyéniségének kibontakoztatása ismét egy olyan misszió, amelynek teljesítése kevésbé valósítható meg intézményi közegben. Ennek az az oka, hogy a nevelők ritkán vannak olyan helyzetben, hogy 10-15 éven keresztül folyamatosan, közelről és aktívan figyelemmel kísérik az egyes gyermekek életét, kialakítsanak velük olyan mélységű és intenzitású bizalmi kapcsolatot, ami gyakran és természetes módon kialakul egy szülő és egy gyermek között.

Az intézményi ellátás keretében és a családban való nevelkedés szembeállítása abszurd, és egy gyermekotthontól elvárni, hogy megfeleljen a családi környezetnek, irreális. Vannak olyan élethelyzetek, amikor egy gyermek számára az intézményi környezet sokkal biztonságosabb és

nyugalmasabb, mint a saját biológiai családja. Azt sem lehet állítani, hogy minden családban felnőtt gyermek testileg, lelkileg, szellemileg egészséges felnőtt lesz, ahogy azt sem mondhatjuk, hogy minden intézményben felnőtt gyermek felnőtt korában ebből a tényből eredő problémákkal fog küzdeni. Ha elfogadjuk azt, hogy a család a társadalom legalapvetőbb szerveződési egysége, amely szocializációs szerepét nem veszi át semmilyen más intézmény, akkor az intézetben élő gyermekek komoly hátrányt szenvednek el, és a társadalmi beilleszkedésük lényegesen nehezebb a családban élő társaiknál.

Irodalom

Cyrułnik, Boris és Conrath, Patrick szerk.: Les enfants aux cent familles. Enfants placés, déplacés, migrants, adoptés. Édition du Journal des psychologues, Martin Média, 2010.

Théry, Irène: Couple, filiation et parenté aujourd'hui. Le droit face aux mutations de la famille et de la vie privée. La Documentation française, Editions Odile Jacob, 1998.

Badinter, Elisabeth: Le Conflit. La femme et la mère, Edition Flammarion, 2010.

De Singly, François: Comment aider l'enfant à devenir lui-même? Armand Colin, 2009.

La Défenseur des enfants, Rapport annuel 2010.

www.defenseurdesenfants.fr/pdf/RappThem2010.pdf

RÁCZ ANDREA: GYERMEKVÉDELEMBEN

NEVELKEDETTEK HELYZETE A KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

A gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedettekkel kapcsolatos vizsgálatok köre hazánkban szűkös, keveset tudunk a gyermekvédelmi rendszerből kikerültek iskolai karrierjéről, munkavállalásáról, családalapításáról, általában arról, hogy a rendszer hogyan készítette fel az önálló életre a gondoskodásból kikerülteket, mennyiben sikeres társadalmi integrációjuk. A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettek társadalmi kirekesztettségére, gyermekkori hátrányaik leküzdésének sikertelenségére számos nemzetközi kutatás hívja fel a figyelmet.

Jelen tanulmányban⁵ a gyermekvédelemben élők helyzetére vonatkozó főbb hazai kutatásokat tekintjük át, bemutatva a témában releváns nemzetközi eredményeket is. A kutatási eredmények ismertetése előtt röviden foglalkozunk a hazai gyermekvédelmi rendszer hiátusaival, melyek a kutatások szűkösségét is predestinálják. A kutatások korlátozott volta is megerősíti azt, hogy a gyermekvédelem nem kíván szembe nézni a kimenetekkel, és ez konzerválja azt a helyzetet is, hogy a szakembereknek nem kell felelniük a munkájukért. Az eredmények mérése, a hatékonyságvizsgálatok lehetővé tennék az egyes szakellátási formák céljai és kimenetei közötti összefüggések feltárását az eredmények értékelésének különböző szintjein (intézményi irányítási szint/ellátás szervezési szint, ellátást nyújtók szintje, célcsoport/kliensrendszer szintje, rendszerhatások meghatározásának szintje) külön-külön és kölcsönhatásaikban is. Ezek hiánya azonban továbbra is lehetővé teszi, hogy a gyermekvédelem az „itt és most”-ban éljen, a szakmai munka a napi munkavégzés jegyében legyen megítélhető, nem pedig egy hosszabb távú folyamat eredményeként.

I. A gyermekvédelmi rendszer szakmai hiátusai

Hazánkban a gyermekvédelmi intézményrendszer sokrétű, a megoldási lehetőségek köre elvben széles. A Gyermekvédelmi törvény életbe lépését követően sor került a gyermekjóléti alapellátások és gyermekvédelmi szakellátások elkülönítésére, létrejöttek a gyermekjóléti

⁵ Jelen tanulmány RácZ Andrea: „*Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer)igények*” - Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett fiatal felnőttek iskolai pályafutásának, munkaerő-piaci részvételének és jövőképeinek vizsgálata c. Ph.D disszertáció - kézirat (ELTE Társadalomtudományi Kar - Szociológia Doktori Iskola, Szociálpolitika Program, konzulens: Dr. Darvas Ágnes, a kézirat lezárva: 2009.07.05.) alapján készült.

szolgálatok, átalakult a szakellátási intézményi struktúra, a nagy intézmények felszámolása, kiváltása, belső kitagolása családias jellegűvé alakította az intézményeket, nyitottabbá tette a helyi közösségek, a lakókörnyezet felé.

A nagylétszámú nevelőotthonok lebontása, a lakásotthonok létrehozása az 1990-es évek elején kezdődött, elsősorban vidéken. A lakásotthoni rendszer kialakítása nem volt zökkenőmentes. Az erre a célra alkalmas ingatlanok megvásárlását nem csak az anyagi források szűkössége, hanem a bürokrácia, különböző engedélyek beszerzése is nehezítette (pl.: ÁNTSZ, tűzoltósági előírások), valamint a gyermekek és a szakemberek sem voltak felkészítve megfelelő módon arra, hogy mivel jár egy kis létszámú intézményben való élet, nem beszélve a helyi közösség kezdeti erőteljes ellenállásáról. (Vidra Szabó 2000) Ezzel párhuzamosan egyre fontosabbá vált a nevelőszülői hálózat fejlesztése, habár a nevelőszülői ellátás megítélése szélsőséges, egyesek minden gyermek számára alkalmas elhelyezési formának tartják, mások vitatják azt, hogy a laikus segítők meg tudnak felelni a gyermekotthonoktól elvártaknak. (Herczog 2001) A nevelőszülői kihelyezések sikertelenségének hátterében többnyire az áll, hogy a nevelőcsaládok túlterheltek, gyakorta csak sokadik gyermekként kerülnek a családba azok a gyermekek, akiket éppen azért helyeznek nevelőszülőhöz, mivel fokozott odafigyelést, törődést igényelnek. A gyermekvédelem felelősségének abban is meg kellene jelennie, hogy felmérje, mennyit bír az adott nevelőszülő. (Vida 2001) Fontos azonban látni, hogy a nevelőszülői és a gyermekotthoni ellátás funkciója és követelményrendszere nem lehet azonos. Józsa (2005) szerint az intézményes életforma azok számára jelenthet megoldást, akiknél a mindennapi törődés kisebb dinamikája nem eredményez érzelmi kielégületlenséget. Egyfelől azoknak a 12-15 éveseknek megfelelő, akiknek a saját családba történő visszahelyezésére rövid időn belül van esély, azoknak a 16-17 éves fiataloknak, akiknél a szakmai támogatás elsősorban a társadalmi befogadáshoz szükséges ismeretek, készségek megszerzésére, az önálló életvitel kialakításában való segítségnyújtásra irányul, illetve azoknak a neurotikus, pszichotikus, disszociális tüneteket mutató, illetve deviáns magatartású gyermekeknek, akiknek a fejlesztése és gyógykezelése kizárólag intézményes keretek között lehetséges. Ezen utóbbi célcsoporttal azonban köztudottan nem tud mit kezdeni az intézményrendszer, többnyire egyik intézményből helyezik át őket a másikba, *„abban reménykedve, hogy büntethető korúvá vagy nagykorúvá válnak”*. (Vidra Szabó 2000: 20) B. Aczél (1994) szerint a legrosszabb személyiségállapotban azok a fiatalok vannak, akik nem csak egyik intézményből kerülnek a másikba, hanem nevelőszülőktől visszakerülnek az intézménybe. A legtöbb esetben erre kamaszkorban kerül sor, jellemzően a *„nevelőszülők a kamaszkori tüneteket, konfliktusokat nem a konfliktus tartalma szerint identifikálják, hanem saját magukban és a gyermekben való csálódottságként,*

kudarcként élük meg”. (Vida 2001: 30) A gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekek esetében az előforduló traumatizáló hatásokat négy csoportba sorolhatjuk. A *nevelésbe vételt megelőző időszak traumái* a családban átélt elhanyagolás, bántalmazás, gyermekekre irányuló agresszió következményeiből fakadnak. A *nevelésbe vétel traumája* az otthonról, megszokott környezetből való elszakadás eredménye, mely együtt jár az önérték veszteséssel, bizonytalanság érzettel, kilátástalansággal és tehetetlenséggel. Az *intézeti életből fakadó probléma* a hospitalizáció (testi, értelmi, érzelmi és magatartásbeli eltérések), az uniformizálódás, az állandó alkalmazkodási kényszer, a rivalizáció, a bűnbakképzés, az ún. „intézetis bélyeg”. A *nevelőszülői elhelyezés nehézségei* közé pedig az átmenetiséget, feltételességet, a kettős hovatartozás élményét, az én-azonossági problémákat, a másodrendűség érzését sorolhatjuk. (Dr. Kálmánchey 2001)

A gyermekvédelmi struktúra fejlesztése természetesen nem fejeződött be, a jövőben is nagyobb hangsúlyt kell helyezni az alapellátások fejlesztésére, mivel a cél az, hogy a gyermek saját családjában nevelkedjen. A gyermekjóléti alapellátásban minden szolgáltatás fejlesztésre szorul, különösen a gyermekjóléti szolgálatok és az átmeneti gondozás ellátásai. A gyermekvédelmi szakellátásban pedig elsősorban a speciális szükségletű és a különleges ellátást igénylő gyermekek számára szükséges az intézmények korszerűsítése, további férőhelyek bővítése. (Szikulai 2006) A gyermek gondozási-helyének meghatározásakor számos esetben még ma is előfordul, hogy esetlegesen az elhelyezések, *„ezeken a felülvizsgálatok, a tervezési kötelezettség és a team megbeszélések sem változtattak (...) számtalan szempont és érdek mond ellent annak, hogy a gyermekek elhelyezésekor a gyerek mindenek felett álló érdekét és a lehető legoptimálisabb helyzetet tekintik a döntéshozók meghatározónak*”. (Herczog 2001: 167-168)

A szakmai tartalmak alapvető hiányosságát mutatja, hogy több mint 10 évvel a Gyermekvédelmi törvény megszületése után is arról beszélhetünk, hogy nem elegendő a jogszabályok értelmezése, ha számos gyermekvédelmi fogalom nem definiált és az érdemi tartalmak hiányoznak. A szakmai diskurzusok még mindig arról szólnak, hogy a gyermekvédelmi szakellátási formák ne jelentsenek a gyermekek és fiatalok számára végállomást, ahonnan nincs visszaút a saját családba, vagy, hogy a gyermekek és fiatalok esetében sajátos igényeik, aktuális szükségleteik határozzák meg azt, hogy milyen ellátási formába kerüljenek.

Herczog (2001) szerint a szakemberek jelentős része nem rendelkezik gyermekvédelmi tárgyú szakmai ismeretekkel, technikákkal, amelyek ahhoz szükségesek, hogy minőségi ellátást nyújtsanak a szakellátásban élők számára. Szikulai a mai gyermekvédelem kapcsán kiemeli, hogy

annak egyik legfontosabb feladata az elméleti alapok kialakítása, hiszen „Az elméleti alapok közös szakmai minimumként történő elfogadása teszi lehetővé egységes szakmai tartalmak, szabályok kialakítását (...)”. (Szikulai 2006: 4) Alapvető fontosságú az egységes szakmai fogalmi apparátus kidolgozása, egyes terminusok (például a gyermek mindenképp felett álló érdeke) tisztázása, módszertani protokollok kidolgozása, melyek az egyes területen folyó szakmai munka közös értékhatárát adják. A szakmai-etikai megközelítésen alapuló szabályok lefektetése nélkülözhetetlen a minőségi feladatellátás érdekében, bár elméleti alapok, egységes terminológiák nélkül ez lehetetlennek tűnő célkitűzése a gyermekvédelemnek. A szakmává válás folyamatában szükséges a különböző szintű képzések beindítása, a speciális tudást nyújtó gyermekvédelmi tárgyú továbbképzési rendszer szélesítése, egy egységes, a gyermekvédelem mai rendszerét átfogó módon szabályozó etikai kódex létrehozása, valamint egy önálló minőségügyi rendszer kifejlesztése, amelyre a szakmai működés megfelelő színvonalának állandósítása miatt van szükség. (Herczog 1997, 2001, Szikulai 2006)

A szakemberek gyermekekkel és a szakma gyermekvédelmi szakemberekkel kapcsolatos elvárása egyaránt érdekes képet mutat. A szakemberek többnyire sérelmeznek, hogy a gyermekek jogait hangsúlyozzák a döntéshozók, és a gyermekek kötelezettségeikről nem esik szó. Negatív szemléletű álláspontjukat apud. Vidra Szabó (2000), mely szerint „az állami gondozott mintha genetikailag predestinálva lenne arra, hogy neki mindenhez joga van, mindent készen kap”, miközben a nevelőknek nincsenek jogaik. Herczog (2002) felhívja a figyelmet arra, hogy számos oka van annak, hogy a gyermek jogai akkor sem érvényesülnek a gyakorlatban, amikor a feltételek adatottak. Ilyen ok például, hogy a szakemberek egy része nem ismeri a gyermeki jogokat, jogszabályokat, vagy, hogy a jogszabályok végrehajtását érdemi módon nem ellenőrzik.

A gyermekvédelem szakember-ideáljának ismérvei, hogy legyen stabil és egyben rugalmas értékrendje, ne a gyermekekkel kívánja pótolni saját családját, legyen saját gyermeke, „lehetőleg már nem túl kicsik, hiszen akkor a saját gyerekei nevelése során megszerzett rutint át tudja menekíteni” (Vidra Szabó 2000: 19-20), nem szakmai alapokon nyugszanak. Domszky (2004) ennél pontosabb képet ad a gyermekvédelmi szakemberekkel kapcsolatos elvárásokról: a szakembereknek olyan emberi tulajdonságokkal kell rendelkezniük, mint például elhivatottság, gyermekszeretet, alkalmazkodó képesség, valamint olyan szakmai alapú készségekkel, mint empátia, együttműködési készség, szakmai tudatosság. A gyermekvédelmi szakellátásban dolgozók szakmai identitásválságról beszélnek, nem tudják magukat elhelyezni a gyermekvédelmi rendszerben, nem tudják meghatározni, hogy pedagógiai, vagy inkább szociális munkát végeznek. Egységes nevelési

szemléletről, koherens gondozási célokról nem tudtak beszámolni, mint ahogy a munkájukhoz szükséges készségeket, képességeket sem tudják megnevezni. (Rácz 2006a)

A gyermekvédelmi rendszer átalakulása óta eltelt időszakban készült publikációk és kutatások elsősorban a rendszer felépítését, alapvető működését, a gyermekvédelem rendszerének átalakulási tendenciáit mutatják be. A gyermekvédelmi rendszer strukturális átalakulása mára már befejeződött, így fontos lenne olyan témákkal foglalkozni, amelyek nem csak a gyermekvédelem önreflexiójára, realitásérzékének növelésére irányuló elvi szintű megfogalmazásokra épülnek, hanem a gyermekvédelemben élők és onnan kikerültek helyzetét, problémáit, önálló életkezdésének feltételrendszerét elemzik.

II. A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettekkel kapcsolatos hazai kutatások

A gyermekvédelmi rendszerben élők, illetve onnan kikerültek iskolai pályafutásával, önálló életre való felkészülésével kapcsolatban kevés kutatás készült. A fellelhető kutatások alapján a fiatalkori devianciákkal, magatartási és pszichés problémákkal, oktatási részvétellel, illetve az önálló életre való felkészülés kérdéskörével foglalkozunk.

A 2006-os gyermekvédelmi statisztikai adatok szerint a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében 21216 gyermek és fiatal felnőtt élt. Papházi és Szikulai (2008) a gyermekvédelem rendszerét statisztikai adatok alapján értékelő tanulmánya rávilágít arra, hogy a két bázisév között (1998 és 2006) milyen tendenciák rajzolódnak ki a szakellátás rendszerére vonatkozóan: az engedélyezett gyermekotthoni férőhelyek száma közel 15%-kal csökkent 2006-ra. A csökkenés azonban nem egyenletes, követi a Gyermekvédelmi törvényben kitűzött célokat (nagy létszámú intézmények felszámolása, szükségletközelibb ellátórendszer kiépítése). Csökkent a hagyományos gyermekotthonok (43,3%-kal), az általános iskola, diákotthon és gyermekotthonok férőhelyeinek száma (56,2%-kal), viszont nőtt a lakásotthoni (76,4%-kal), a speciális gyermekotthoni (56,4%-kal) és az utógondozó otthoni férőhelyeké (33,3%-kal). Annak ellenére, hogy az utógondozói otthonokban elhelyezett fiatal felnőttek száma 35%-kal nőtt, az itt elhelyezettek aránya alacsony, 2006-ban is csak 5,4% volt, a fiatal felnőttek 22%-a gyermekotthonban vette igénybe az ellátást. A nevelőszülőknél elhelyezettek száma folyamatosan emelkedett, 2006-ban a gondozottak 54,8%-a nevelőszülőnél élt, 45,2%-a pedig gyermekotthonban (Papházi és Szikulai 2008). 2006-ban az

utógondozói ellátásban élők száma 4064 fő, 48%-uk nevelőszülőnél, 52%-uk pedig intézményes ellátási keretek között vette igénybe az ellátást. Az igénybevétel oka 67%-ban az, hogy a fiatal felnőtt nappali tanulmányokat folytat, 30% az önálló létfenntartását nem tudja biztosítani elegendő jövedelem hiányában. 87 fő (3%) pedig szociális intézménybe várja felvételét. Utógondozásban 829 fő részesült (Gyermekvédelmi statisztikai Tájékoztató 2006). Az otthonteremtési támogatást igénybe vevők aránya 3,6%-ról 24%-ra nőtt a két bázisév között, 2006-ban az egy főre jutó átlagos támogatási összeg kicsivel több mint 1 millió forint volt, az összeg nagysága is jelzi, hogy ez nem elegendő a hosszú távú lakhatás megoldásához (Papházi és Szikulai 2008).

Már az 1980-as években készült TBZ kutatások is felhívták a figyelmet arra, hogy az állami gyermekvédelemben nevelkedettek társadalmi beilleszkedése, életben való boldogulása jóval nehezebb és körülményesebb, mint más csoportoké. (Novák 1991, B. Aczél 1986, 1991). Novák Mária kutatásában feltette a kérdést – ami ma, a Gyermekvédelmi rendszer strukturális átalakítása után több mint 10 évvel is adekvát –, hogy kik készítették fel őket, egyáltalán felkészítették-e őket arra, amit számon kérünk a fiatal felnőttektől? Arra, hogy legyen munkakultúrájuk, a tudást, tanulást tekintsék értéknek, legyenek gyökereik, rendelkezzenek otthonnal, stabil párkapcsolattal. Hanák (1985) 48 volt állami gondozottal készült mélyinterjú kutatása⁶ is megerősítette, hogy a fiatal felnőttek jellemzően úgy vélték, hogy a nevelőotthon nem készítette fel őket az önálló életre, hiányolták a mindennapi életben való eligazodáshoz szükséges ismereteket. A kérdezettek jelentős többsége általános iskolát végzett túlkorosan vagy kiegészítő iskolában. A munkával kapcsolatos beilleszkedési zavarok legfőbb okaként Hanák azt találta, hogy hiányzott a kérdezettek munkavégzéshez szükséges motivációja, akaratereje, gyakran találkoztak előítélettel és jellemző volt az is, hogy irreális elképzeléseik voltak a jövővel kapcsolatban. A kutatás szerint a volt állami gondozottak szeretnék önvédelemből elrejtteni gyermekvédelmi múltjukat.

A gyermekvédelmi gondoskodás sikerességét a rendszerből kikerült fiatal felnőttek társadalmi beilleszkedésén lehetne mérni, viszont erre vonatkozóan korrekt adatok, átfogó kutatások nincsenek, mint ahogyan a rendszerben élőkéről is csak kevés információval rendelkezünk, mivel a gyermekvédelmi rendszer átalakulása óta született, idevágó felmérések többnyire csak egy-egy szűk területet érintettek, vagy kis elemszámmal operáltak, a kvalitatív metodikára épülő vizsgálatok pedig nem adnak lehetőséget általánosításra, kizárólag szűk körben érvényesek.

A serdülőkor kitüntetett időszak a deviáns viselkedés megjelenése, valamint a rizikómagatartásformák megszilárdulása szempontjából, bár számos serdülőkori devianciának

⁶ A kutatás 19–28 éves volt állami gondozottakra terjedt ki.

nincs folytatása a fiatal felnőttkorban. Elekes és Paksi (2005) kutatása a gyermekvédelmi gondoskodásban élő 10–14 és 15–18 évesek drog- és alkoholfogyasztására terjedt ki. A kutatás eredményei szerint a leggyakrabban előforduló káros szenvedély a fiatalok családi környezetében a dohányzás és a nagy mennyiségű alkoholfogyasztás. A gyermekotthonokban élők családjában minden deviáns magatartási forma magasabb arányban fordul elő, aminek leginkább az lehet az oka, hogy a nevelőszülőknél élők kevésbé tartják szüleikkel a kapcsolatot, ezért információik is hiányosak. A kutatás eredményei szerint a nevelőszülőknél élők 9,5%-a, a gyermekotthonban élők 28,5%-a gondolkozott már azon, hogy kárt tegyen magában. A kutatók azt tapasztalták, hogy a gyermekotthonokban élők drogfogyasztási, dohányzási és alkoholfogyasztási szokása gyakoribb, mint a nevelőszülőknél élőké. Egy korábbi, 2003-as kutatás normál általános és középiskolai tanulók, valamint hátrányos helyzetű gyermekek (gyermekotthonban és javítóintézetben élő) alkohol- és drogfogyasztására fókuszált. Az eredmények azt mutatták, hogy amíg a normál iskolába járók kb. negyede (26,2%) dohányzik naponta, addig az intézményben élők háromnegyede (78,9%). Az alkohol típusától függetlenül szignifikánsan magasabb az intézményben élők körében a rendszeres fogyasztók aránya, az intézményben élők háromnegyede kétszer vagy többször volt már életében részeg. Az illegális szerek kipróbálási aránya nagyon magas: a gyermekotthonban és javítóintézetben nevelkedő gyermekek kétharmada (64,9%) életében már kipróbálta a marihuánát (normál iskolásoknál: 22,1%), 41,7%-a az amfetaminszármazékokat (normál iskolásoknál: 3,5%), ugyanilyen arányban az ecstasyt (41,2%, szemben a normál iskolások 3,6%-ával). Az első részegség, a cigaretta, a marihuána kipróbálása szignifikánsan korábban (egy, másfél évvel) történik meg náluk, és a nemi élet kezdete is korábbra tehető, majdnem két évvel. A nemi élet kockázatosabb is, a gyermekotthonban és javítóintézetben élők közül csak minden harmadik (32,1%) fiatal mondta, hogy védekezett a legutóbbi alkalommal (normál iskolások: 79%), óvszert is csak harmaduk (32,8%) használt (normál iskolások: 81,1%) (Kököneyi et al. 2003).

Szötsné et al. (2007) a gyermekvédelmi gondoskodásban és családban nevelkedő serdülőkorúak érzelmi intelligenciáját és szorongásait vizsgálta. A kutatás felhívta a figyelmet arra, hogy a család nélkül felnövő fiatalok emocionális kontrollja erőteljesen alatta marad a családban felnövőkéhez képest, gyakori a fenyegető helyzetre adott helytelen érzelmi reakció, valamint a negatív érzelmek kontrollálatlansága. A család nélkül felnövőeknek gyenge a problémamegoldó képessége. A vizsgálatban szereplő, gyermekotthonban élő, 16–20 év közötti fiatalok jelentős többségének szülei is gyermekotthonban nevelkedtek. A szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a gyermekek a gyermekotthonba kerülést követően pánikba esnek, énképüket az határozza meg, hogy nem

tartoznak sehová. A gyermekvédelmi gondoskodásban élők alacsony érzelmi intelligenciája arra vezethető vissza, hogy mivel nincs elsődleges gondozó az életükben, érzéseiket egyedül kevésbé képesek beazonosítani. A gyermekotthoni fiatalok a társas környezet információit is kevésbé tudják monitorozni, társas felelősségtudatuk is sérült, ritkán tudják önmagukat a csoport, a társadalom konstruktív együttműködő tagjaként érzékelni.

Magyarországon nincsenek konkrét adatok a gyermekvédelemben élők etnikai hovatartozásáról, ugyanis az adatvédelmi törvény tiltja, hogy származási dimenziók mentén bármilyen adatot erről rögzítsenek. Kutatók szerint azonban a roma származású gyermekek felülreprezentáltak a gyermekvédelemben. Neményi és Messing (2007) országos felmérésében, ahol 1866 gyermek képezte a mintát, 32% volt roma származású. A European Roma Rights Centre⁷ (2007) egyik kutatási konklúziója az, hogy a roma származású gyermekek nagyobb eséllyel kerülnek gyermekvédelmi gondoskodásba, mint a nem roma származású társaik. Állításuk szerint miután bekerültek, szinte biztosan ott is maradnak nagykorúvá válásukig, és a vér szerinti szülőkkel való kapcsolattartás minimálisra csökken. A roma gyermekek gyermekvédelmi rendszeren belüli helyzetét feltáró kvalitatív kutatás eredményei szerint a roma gyermekek felülreprezentáltságát a szakemberek nem a gyermekvédelmi rendszer működésével összefüggő okokkal magyarázzák. Amellett érvelnek, hogy nem a gyermek származása, hanem a veszélyeztetettség mértéke határozza meg a bekerülést. Gyakori magyarázat volt a felülreprezentáltságra a romák deviáns magatartása. A gyermekek családba való visszailleszkedésének nehézségét pedig abban látták, hogy a rendszerben megszokott anyagi biztonság, komfortérzet éles ellentétben áll a családi viszonyokkal. A kutatás egyik fontos megállapítása, hogy sajnálatos módon *a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek sem mentesek a cigányok sztereotipikus megítélésének gyakorlatától* (Herczog és Neményi 2007: 11).

Neményi és Messing (2007) rámutatott arra is, hogy a kamaszok körében a legnagyobb arányban a beutalási ok az iskolakerülés és a magatartási probléma. A kamaszok 14%-a került csak nevelőszülőhöz, a lányokat valamelyest könnyebben tudják családszerű ellátásba helyezni. Fontos hangsúlyozni, hogy a továbbtanulás, pályaválasztás előtt álló kamaszok számára meghatározó, hogy képességük kibontakoztatásához milyen környezetben nevelkednek. A kutatás megállapította, hogy a kamaszok 88%-a testi szinten teljes mértékben fejlett, értelmileg csak 49%-uk, érzelmileg pedig 41%-uk. A serdülők alig fele járt az életkorának megfelelő osztályba. Etnikai hovatartozás mentén vizsgálva a romák 43%-a, a nem romák 57%-a járt életkorának megfelelő iskolai osztályba. Fülöpné (2003) a nevelőszülőknél élők tanulási és magatartászavarait vizsgálta.

⁷ Európai Roma Jogok Központja.

580, nevelőszülőknél élő, 0–24 éves gyermeket és fiatal felnőttet vizsgált. A nevelőszülőknél élők 37%-ánál tapasztalt olyan elmaradást, ami a tanulást vagy a beilleszkedést nehezítette. 10%-uk halmozottan fogyatékos volt. A gyermekek 7%-a volt hiperaktív, 3,3%-a mutatott neurotikus tüneteket (táplálkozási, üritési zavar). A kamaszok és fiatal felnőttek 6%-a mutatott szorongásos zavarokat.

A 2006-os statisztikai adatok szerint a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló, általános iskolát befejező gyermekek jelentős hányada szakiskolában tanul tovább (65%). Jelentős különbség figyelhető meg azonban a gyermekotthonban és a nevelőszülőknél nevelkedő gyermekek továbbtanulása terén. A gyermekotthonokban élő, általános iskolát befejező gyermekek 76%-a tanul szakiskolában, 7% gimnáziumban, 14% szakközépiskolában, 3% pedig iskolarendszeren kívüli OKJ-s képzésben részesül. A nevelőszülőknél élő gyermekek 55%-a tanul szakiskolában, 13% gimnáziumban, 31% szakközépiskolában, és csak 1%-uk vesz részt valamilyen iskolarendszeren kívüli képzésben (Gyermekvédelmi statisztikai Tájékoztató 2006). Az adatok szerint a nevelőszülőknél nevelkedők a továbbtanulás szempontjából sokkal ígéretesebbnek bizonyulnak a gyermekotthonban nevelkedőkhöz képest, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a gyermekek mentális képességei meghatározzák, hogy milyen gondozási helyre kerülnek. Akiknek a mentális fejlődése megfelelő, alacsony életkorúak és problémamentesek, nagyobb eséllyel kerülnek nevelőszülőkhöz (Neményi és Messing 2007). A gyermekvédelmi szakellátásban élő, szakiskolában tanulók orientációjáról elmondhatjuk, hogy a 2005/2006-ös tanévben ipari szakmát tanult 37%-uk, mezőgazdaságit 13%, vendéglátást 24%, míg egyéb területen folytatta tanulmányait 27%-uk (Gyermekvédelmi statisztikai Tájékoztató 2006). Míg 10 évvel ezelőtt a szakellátásban lévők közül a szakmunkásképzésben részesülők 49%-a tanult valamilyen ipari szakmát, 2006-ban már csak 37%-uk, kismértékben csökkent a mezőgazdasági szakmákat tanulók aránya, nőtt viszont a kereskedelmi, vendéglátó-ipari, egészségügyi és az egyéb szakmát tanulók aránya (Papházi és Szikulai 2008). A gyermekvédelmi gondoskodásban élő, szakmai képzésben részesülő 15–18 évesek iskolai teljesítménye kedvezőtlen képet mutat, magas azoknak a fiataloknak az aránya (38%), akik valamilyen tárgyból vagy tárgyakból megbuktak az általános iskolában. Egyharmaduk ismételt általános iskolában osztályt. Többségük (56,9%) az osztályismétlést rossz tanulmányi eredményének köszönheti, de 22,3%-ban a családi problémák gátolták a fiatalokat a jobb iskolai teljesítmény elérésében. A szakmai képzést adó középiskolában a 2007/2008-as tanévben 20% bukott meg valamilyen tárgyból, annak ellenére, hogy közel ilyen arányban járnak felzárkóztatásra. A tanárokról nincsenek jó véleménnyel, 60%-uk úgy érzi, nincs egyetlen olyan tanára sem, akivel őszintén beszélhetne. Elégedetlenségüknek az igazolatlan

hiányzásokkal adnak hangot. Közel 20%-uk a maximális 30 óránál többet hiányzott (Hodosán és Rácz 2009⁸).

Szikulai (2006) utógondozói ellátással, utógondozással kapcsolatos kutatásában azt találta, hogy az utógondozói ellátás igénybevételének jellemző okai közül a legmagasabb számban a nappali tagozaton folytatott tanulmányok miatt vették igénybe a fiatal felnőttek az ellátást (69%-ban), ami által nagyobb lehetőségük lesz (jobb) munka szerzésére, és ezáltal képesek lesznek az önálló életvitel kialakítására. A fiatal felnőttek 44%-a 10 évnél több időt töltött az ellátórendszerben, és csak 30%-ban tartanak kapcsolatot szüleikkel. Az utógondozásban részesülők esetében a szülőkkkel való kapcsolattartás jobb képet mutat, kb. 50%-uknak van családi kapcsolata. A két csoport között jelentős eltérés figyelhető meg az iskolai végzettség tekintetében is: az utógondozottak leginkább csak 8 osztályt végeztek, az utógondozói ellátottak pedig jellemzően szakmunkásképzőben és szakközépiskolában folytatják tanulmányaikat. Az utógondozottak között sokan munkanélküliek (40%). 32%-uk rendelkezik állandó munkahellyel, 8%-uk alkalmi munkát végez, a többiek GYES-en, GYED-en, GYET-en vannak. A dolgozók többsége fizikai munkás. Ehhez képest az utógondozói ellátottak körében a munkanélküliség 15%-os. Mivel a jelentős többség nappali tagozaton folytatja tanulmányait, az utógondozói ellátásban élők körében alacsony a munkavállalók aránya. A fiatal felnőttek iskolai karrierjében fontos az is, hogy milyen arányban hagytak félbe iskolát. Az utógondozói ellátottak 70%-a nem hagyott félbe megkezdett iskolát, míg az utógondozottak 64%-a esetében volt olyan iskola, amelyet nem fejezett be. Egy korai, 1998-as, a fővárosi utógondozás helyzetét vizsgáló tanulmány szerint a bekerülési okok között szerepel a hajléktalanság is, az utógondozói ellátást igénybe vevők kb. 40% már átélte a hajléktalanságot, átmeneti szállókról vagy éjjeli menedékhelyekről került vissza a gyermekvédelmi rendszerbe. Jelentősnek mondható azoknak a száma, akik szívességi lakáshasználóként ismerősöknél, barátoknál töltötték el időt. A kikerülési adatok 1998-ban azt mutatták, hogy a rendszert elhagyók 10–15%-a kerül vissza a hajléktalan-ellátórendszerbe, illetve a fiatalok jelentős része ismeretlen helyre távozik, eltűnik (20–25%-uk) (Frühvirt 1998). Donáth et al. (1999) szerint az utógondozói ellátásban részesülők a munkaerő-piacon halmozottan hátrányos helyzetben vannak, melynek okai a megfelelő képzettség hiánya, a meglévő végzettségük hasznosítása terén megjelenő alacsony motiváció, a magasabb és azonnali jövedelem reményében az alkalmi munka, illetve az illegális munkavállalás preferálása. A kutatók kiemelik azt is, hogy az utógondozói ellátottak többsége esetében a pályaválasztásban a gondozási hely elvárásai dominálnak.

⁸ A kutatás két megyében és a fővárosban élő 210 fő vizsgálatára terjedt ki (Pest megye és Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

Szikulai szerint (2004, 2006) alapvető problémát jelent, hogy a rendszerben élő gyermekek, illetve az utógondozói ellátást vagy utógondozást igénylő fiatal felnőttek nem rendelkeznek elegendő információval arról, hogy mi, miért történik velük. További nehezítő körülmény, hogy a családdal való kapcsolattartás túl gyenge, esetleges, sok esetben nincs is. 2004-ben a FICE Magyarországi Egyesülete is készített egy kutatást Világbanki támogatással, melynek témája az utógondozói ellátottak helyzetének feltérképezése volt. A kérdőíves kutatásban 693 fiatal felnőttől gyűjtöttek adatokat az utógondozók segítségével. Érdekes, hogy az utógondozói munkakörben dolgozók azt tartják sikernek, ha a fiatal együttműködő, elfogadja és teljesíti a nevelő tanácsait. Ez ellentétes az utógondozói ellátás céljával, melynek a lényege éppen az önállóság megalapozása, az önálló döntéshozatal: *a szöfogadás már inkább egy idejeműlt pedagógiai gyermekkép, semmint egy teljes jogú felnőtt jellemzője* (Cseres 2005: 54). Az utógondozók azt látták a fiatalokkal kapcsolatban a legnehezebbnek, hogy éretlenek az önálló döntéshozatalra, nincs hátországuk, családi kapcsolataik szűkösek, valamint piacképtelen szakmáikkal nehezen találnak munkát, különösen a roma származású fiatal felnőttek. *Összességében személyiségük éretlen, vagy regresszív jelleggel rendre infantilis megoldásmódokat preferálnak. Frustrációtoleranciájuk alacsony, viszonyulásaik érzelmi-indulati alapon szerveződnek. Interperszonális kapcsolatrendszerük belterjes, a segítő háló igénybevételére csak az eddigi intézményeken keresztül képesek. Érték- és normarendszerük kialakulatlan, többségükre a „külső kontroll” attitűd jellemző. Jövőképük irreális, hiányos* (Donáth et al. 1999: 7). Cseres (2005) felhívja a figyelmet a fiatal felnőttekkel szemben megnyilvánuló negatív szociális munkás attitűdre is, sokszor az utógondozó is kilátástalannak látja a fiatal felnőtt helyzetét.

A fiatal felnőttekkel kapcsolatban megemlíthetjük még a Fővárosi Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat 2008-as kutatását, amely az elmúlt 10 évben a nevelőszülőknél utógondozói ellátásban élő, és onnan életkoruk miatt vagy egyéb okokból kikerült fiatalok helyzetét igyekezett feltérképezni. A nevelőszülőknél nevelkedett fiatal felnőttek körében viszonylag magas azoknak az aránya, akik érettségivel rendelkeznek (44%), 34% szakmával rendelkező, 17% pedig csak általános iskolát végzett. 5%-uk viszont felsőfokú diplomával rendelkezett. A munkavállalók kétharmada azon a területen dolgozik, amit tanult. A volt utógondozói ellátottak 95%-a rendszeresen tart kapcsolatot a nevelőszülővel, akinél felnevelkedett. Egynegyedük vér szerinti szüleivel is kapcsolatban áll. A kutatás kiterjedt az otthonteremtési támogatás igénybevételére is. Azok közül, akik igénybe vették az otthonteremtési támogatást, 70% családi házat vásárolt, 17% lakást, 10% pedig már rendelkezett ingatlannal, így csak felújításra kellett költeni az otthonteremtési támogatást, míg 3%-uk lakáskasszába fektette a támogatási összeget, és később kívánja felhasználni hitelfelvétellel együtt. Az otthonteremtési támogatás segítségével 79%

vidéken tudott ingatlant venni, viszont több mint egyharmaduk nem lakik abban a házban, amit a támogatás segítségével megvásárolt. A megkérdezett fiatalok 90%-ban pozitívan nyilatkoztak a nevelőszülőknél eltöltött évekről, és ugyanilyen arányban mondták azt, hogy gyermekvédelmi háttérük miatt nem érzik hátrányos helyzetben magukat (Zsoldos 2008).

Szikulai (2006) az utógondozottak és utógondozói ellátottak között lényeges eltérést talált a házastársi, élettársi kapcsolatok kialakítását illetően. Az utógondozottak esetében több fiatal felnőtt rendelkezett házastárssal, élettárssal, mint ahányan egyedülállóak voltak. Spitzer (1994) szerint azonban a felnőttkori párkapcsolatokra veszélyes lehet, ha a partner megtudja, hogy a volt gondozott milyen családból származik, de ha a partner elfogadó is, annak családja sok esetben a párkapcsolat útjába áll (Spitzer 1994). A nők körében nagyobb a gyermekvállalási hajlandóság, mint ahogy a párkapcsolat kialakításától sem zárkóznak el. Érdekes azonban, hogy a gyermekvállalási kedv nagyobb az utógondozói ellátott nők körében, feltehetően az önálló életvitel kialakításának lehetőségét jelentik a házastársi, élettársi kapcsolatok (Szikulai 2006). Egy 2006-os, gyermekotthonban és lakásotthonban élő, 16–18 évesek körében készült kvalitatív vizsgálat eredményei szerint is a fiatalok többsége rendelkezik tartós párkapcsolattal, és a kikerülés utáni jövőt is jelenlegi párjukkal tervezik. A partnerek jellemzően vér szerinti családban élnek, ami mutathatja a szakellátásban élők társadalmi beilleszkedési törekvését. A fiatalok tisztában vannak a fogamzásgátlás fontosságával, azonban ezt a gyakorlatban nem minden esetben alkalmazzák, ezzel kapcsolatos döntésüket jellemzően kényelmi szempontok vagy anyagi okok vezérlik. Több interjúalany párkapcsolatában előfordult abortusz. A fiatalok véleménye szerint a gyermekotthon nem képes a párkapcsolatok kezelésére, a gyermekotthon házirendje megnehezíti a párkapcsolatok működtetését. A fiatalok jövőre vonatkozó elképzelései (anyagi javak megteremtése, családalapítás, gyermekvállalás) általában saját múltjukra vonatkozó reflexiók. A kikerülés feltételeit a nagykorúság előtt álló fiatalok nehéznek látják, ameddig lehet, szeretnének a rendszerben maradni (Rácz 2006b).

III. A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettekkel kapcsolatos

nemzetközi kutatások

A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettek társadalmi kirekesztettségére számos nemzetközi kutatás is felhívja a figyelmet. Úgy tűnik, hogy a gyermekvédelmi rendszerből kilépő fiatalok nem kapják meg a szükséges szakmai segítséget, többségük nem sajátítja el az önálló élethez, a felnőtt

szerepek beteljesítéséhez szükséges készségeket, képességeket. A kikerültek önbecsülése, önbizalma alacsony, sikertelen iskolai pályafutásuk következtében munkaerő-piaci pozíciójuk gyenge.

Svédországban nem sok figyelmet szentelnek a gyermekvédelmi gondozásban nevelkedett gyermekek és fiatalok oktatási eredményeinek, így megkérdőjelezhető a gondozott gyermekek és fiatalok oktatásának fontosságát illetően a gyermekvédelmi politika tudatossága – ahogy hazánkban is láthattuk –, nincs egy egységesen meghatározott elvárási rendszer, amely a szakemberekkel szemben olyan követelményeket támasztana, hogy a gondozottak jobban teljesítsenek az iskolában (Höjer et al. 2008). Vinnerljung et al. összehasonlították azokat a svéd diákokat, akik kapnak valamilyen jóléti támogatást, azokkal, akik semmilyen juttatásban nem részesülnek. A kutatás eredményei szerint azok a fiatalok, akiknek anyja csak alapfokú végzettségű, illetve azok a fiatalok, akik serdülőkor előtt már valamilyen gyermekjóléti támogatásban részesültek, illetve azok, akik hosszú időt töltöttek nevelőszülői ellátásban, felnőttkorukra kétszer vagy háromszor nagyobb eséllyel csak alapfokú végzettséget érnek el. Azoknál a fiataloknál pedig, akik serdülőkorukban részesültek támogatásban, négyszerese a kockázata annak, hogy csak alapfokú végzettséget szereznek. Ezzel szemben azok a gyermekek, akik olyan családban nevelkednek, ahol a család semmilyen jóléti támogatást nem igényel, még ha az anya kevésbé képzett is, 2–6-szor nagyobb esélyük van arra, hogy középfokú végzettségnél magasabb képesítést szerezzenek (idézi Hill et al. 2008: 5). Sallnäs szerint Svédországban az is problémát jelent, hogy a bentlakásos intézményekben dolgozók a terápiás módszerek alkalmazását tartják a leginkább fontosnak, és az iskolai pályafutásra kisebb hangsúlyt helyeznek. Az intézmények szakmai beszámolóit elemezve: csak 19% nevezte meg a legfontosabbnak az iskolai pályafutást és a megfelelő szakmaszerzést. Svédországban is jobb helyzetben vannak a nevelőszülői rendszerben nevelkedő gyermekek, a nevelőcsaládokban hangsúlyozottabban jelenik meg az oktatás fontossága (idézi Höjer et al. 2008: 40).

Dániában kidolgozásra került egy szakmai fejlesztési terv, azzal a céllal, hogy növeljék a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek munkájának színvonalát. A szakmai koncepció az iskolát olyan fejlődési színtérnek tekinti, ahol a gyermekek képessé válhatnak arra, hogy leküzdjék traumatikus gyermekkori élményeiket. Dániában jellemző, hogy a bentlakásos intézmények belső iskolával rendelkeznek, ahol a tanárok nem kifejezetten az iskolai, hanem elsősorban a szociális kompetenciákat igyekeznek fejleszteni, ezekből az iskolákból azonban nehezen megy a hagyományos iskolákba történő integráció. A dán szakemberek úgy vélik, hogy a gondozásból

kikerülőknél szükségük van további támogatásra, elsősorban a tanulás és a munka területén. Ha meg akarnak küzdeni hátrányos háttérrel, és a kötelezőnél magasabb iskolai végzettséget kívánnak szerezni, akkor mindenképpen szükségük van tanácsokra és különböző szolgáltatásokra (Bryderup 2008).

A Social Exclusion Unit 2003-as becslései szerint az **Egyesült Királyságban** a gondozásban felnőtt gyermekeknek tízszer akkora esélyük van az iskolából való kihullásra, mint a családban nevelkedő társaiknak (idézi Höjer et al. 2008: 39). A Rainer Foundation (2008) által készített „*What Makes the difference?*” kutatás keretében 250 gyermekvédelmi gondoskodásban élő fiatalot kérdeztek meg arról, hogy az állam által nyújtott gondoskodást mennyire érezték *szülő*nek. Az interjúk tanúsága szerint a gondozottak tapasztalatai messze esnek az állam törekvéseitől. Az intézményekben nevelkedő fiatalok leginkább arra vágnak, hogy valaki szeresse őket, a nevelőszülőknél élők pedig arra, hogy családtagnak érezhessék magukat. Akik érezték a személyes támogatást, 67%-ban 16 éves koruk után is folytatták tanulmányaikat (idézi Höjer et al. 2008: 41). Jackson (2007) szerint a gyermekvédelmi rendszer hatásai nem egyértelműek: azok, akik serdülőkorban kerülnek a rendszerbe, ugyanúgy rosszabb kimenetekkel rendelkeznek az oktatás terén, mint azok, akiket fiatalabb korukban helyeztek gondoskodás alá. Jackson véleménye szerint a rossz iskolai teljesítmények szorosan összefüggenek a rendszer működésével, azzal, hogy bizonytalanok az elhelyezések a többszöri gondozásihely-váltásoknak köszönhetően, és a gondozók elvárásai is alacsonyok, általában elhanyagolják a tanulás, továbbtanulás kérdését. Ugyanakkor az iskola gyermekvédelmi kérdésekre adott válasza sem kielégítő. Baginsky (2000) szerint ugyan az iskolák nagy része rendelkezik gyermekvédelmi programmal, a pedagógusok véleménye szerint a többség nem venné észre, ha egy gyermeket bántalmaznának, és többségük abban sem biztos, hogy milyen esetekben kellene gyermekvédelmi szakemberrel konzultálniuk, annak ellenére, hogy az iskolák pedagógusai valamilyen gyermekvédelmi tárgyú képzésben részt vettek.

Az Egyesült Királyságban is nagyon alacsony a felsőfokú végzettséget szerző gondozottak aránya, a hazai becslésekkel összhangban, arányuk 3–5 százalékra tehető. A tapasztalatok szerint a felsőfokú végzettséget szerettek körében jóval kevesebb volt a gondozásihely-váltások száma, és volt olyan gondozó, aki motiválta, segítette a fiatalokat a tanulásban, valamint a vér szerinti szülők is jelen voltak a fiatalok életében (Jackson 2007).

Del Valle et al. a gyermekvédelmi rendszerből kilépett **spanyol** fiatalokat vizsgálva úgy találta, hogy 9,4 százalékuk állt valamilyen kábítószer-függőség alatt, 7,8 százalékuk volt alkalmi

⁹ *Mi teszi a különbséget?* című kutatás.

droghasználó. Közel 10 százalékuk tanúsított törvénytörő magatartást. A gondozásból kikerülteket 5 típusba sorolták a társadalmi integráció szempontjából. Az első típusba azok kerültek, akik súlyos devianciákkal küzdenek, mint bűnözés, droghasználat, prostitúció (*marginalizáltak csoportja*). A második típusban is jelen vannak ugyan a devianciák, de jellemzőbb a jóléti ellátásokon való függőség (*jóléti ellátásokat befogadók*). Valamint különbséget tettek közepes, megfelelő és kiváló mértékű változásra képesek csoportjaiba tartozók között. A *közepes változásra képesek* nem függenek teljes mértékben a jóléti ellátásoktól, de nem képesek a teljesen önálló életre. A *megfelelő mértékű változásra képesek* típusába azok tartoznak, akik képesek az anyagi függetlenedésre, de kisebb problémák esetén (például egészségügyi vagy családi kapcsolatok terén) még előfordul, hogy segítségre szorulnak. A *kiváló változásra képesek* teljes függetlenséget vívnak ki maguknak, stabilitás jellemzi életüket a munkában és a lakhatásban, általában életük összes területén (idézi Casas és Montserrat 2008: 47–48).

Stein (2005) elmélete szerint a gyermekvédelmi rendszert elhagyó fiatalokat három típusba lehet sorolni. Az első típusba azok tartoznak, akik le tudják küzdeni hátrányaikat és *sikeresek* az életben. Többnyire közép- vagy felsőfokú végzettségűek, jó szociális készségekkel rendelkeznek. Stein szerint ezek a fiatalok nagy erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy a múlt negatív tapasztalatait fel tudják dolgozni, legyőzve azt sikeresen meg tudnak küzdeni felnőtt szerepeikkel, mint például szülővé válás, önálló lakhatás fenntartása. Életükre a stabilitás és a folytonosság jellemző, sikeresen alkalmazkodnak az önálló élet kihívásaihoz, kiterjedt kapcsolatokkal rendelkeznek. Iskolai pályafutásuk egyenletes volt, munkájukban is sikeresek. Ha anyagi gondjaik adódnak, ugyan igénybe veszik a jóléti juttatásokat, de mivel életük más területei rendezettek, Stein szerint őket a legkönnyebb támogatni.

A második csoportba az ún. *túlélők* tartoznak, akik életét leginkább a bizonytalanság jellemzi, az instabilitás a gondozás ideje alatt, a kilépéskor és később is meghatározó személyes történetükben. Jellemző, hogy magas arányban vesznek igénybe különböző jóléti támogatásokat. Korán kilépnek a gyermekvédelmi rendszerből, többnyire képezés nélkül. Sokuk a hajléktalanságot is megtapasztalja rövidebb időre. Magas körökben a munkanélküliség, illetve a dolgozók esetében a rosszul fizetett munka vagy az alkalmi jellegű munkavégzés.

A harmadik az ún. *áldozatok* csoportja, akik életére rányomta a bélyegét a családtól való elszakítottság érzése; jellemző rájuk, hogy mindenkivel szemben bizalmatlanok. Feltehetően vér szerinti családjukban súlyos traumák érték őket, amelyek a gondozásban töltött életüket és a kikerülés utáni felnőtt éveiket is meghatározzák. Többségük a gondozás ideje alatt többször vándorolt a rendszerben, korán el is hagyták azt, de a kilépéshez vagy a kikerülést követően nem

kaptak megfelelő támogatást. Sodrónak az életben, előfordulnak a hajléktalan ellátásban, sokuk bűncselekmény áldozatává vagy elkövetőjévé válik, prostitúcióra kényszerül, devianciákkal küzd (drog, alkoholfogyasztás).¹⁰ Az áldozatok típusába tartozók többsége magányos, jellemző körükben a mentális betegségek gyakori előfordulása. A gyermekvédelmi rendszerből kikerülve fontos, hogy komplex támogatást kapjanak (Stein 2005: 19–22).

Az 1. számú ábra Stein (2005) elmélete alapján mutatja be a gyermekvédelmi rendszert elhagyók különböző típusai esetén a szükséges támogatásokat.

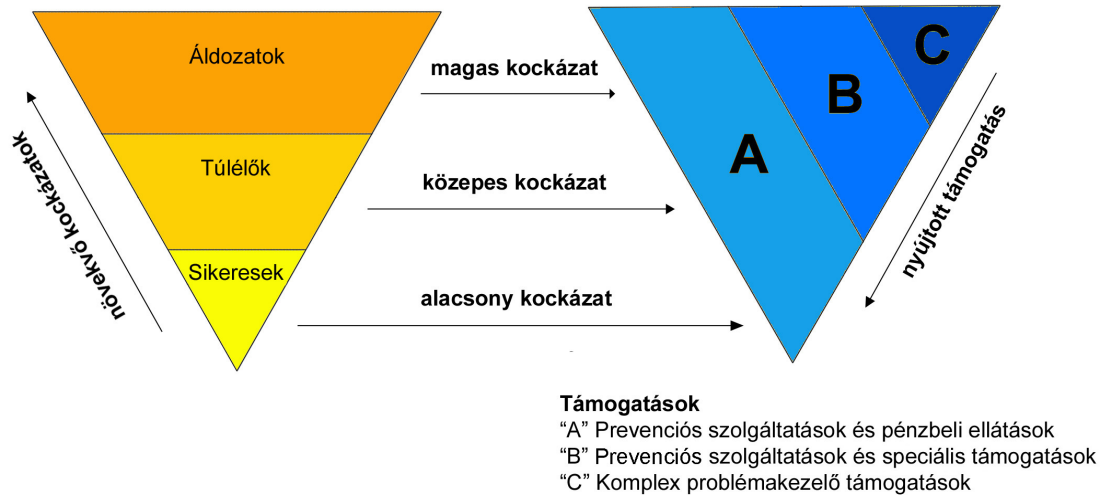
A sikeresek típusába tartozók alapvetően átmeneti jellegű anyagi problémáik megoldásakor pénzübeli támogatásokat igényelnek, valamint esetükben a preventív szolgáltatások jelenthetnek segítséget.

A túlélők típusába tartozók speciális támogatásokat igényelnek, főleg a munkavállalás, lakhatás terén, de szükségük lehet érzelmi támasznyújtásra, életvezetési tanácsadásra, valamint a kapcsolatok kiépítésében való segítségnyújtásra.

Az áldozatok típusába tartozók komplex támogatásokat igényelnek, mely kiterjed a lakhatásban, munkavállalásban, megfelelő végzettség megszerzésében való segítségre, érzelmi és mentális támogatásra, életvezetési tanácsadásra, pszichológiai, pszichiátriai, addiktológiai szolgáltatásokra, valamint a kapcsolatok kiépítésében való segítségnyújtásra.

¹⁰ Nagy-Britanniában a fiatal hajléktalanok egynegyede és a börtönlakók 38%-a nőtt fel gyermekvédelmi gondozásban (Furlong 2003: 45).

1. számú ábra: A gyermekvédelmi rendszert elhagyók típusai a szükséges támogatási igények¹¹ alapján

(Forrás: Mike Stein: *Resilience and Young People Leaving Care*, 2005: 20 és UNICEF Innocenti Research Center: *Children at risk in Central and Eastern Europe: perils and promises*. Regional Monitoring Report No.7. 1997 logikája alapján)

A nemzetközi kutatások felhívják a figyelmet arra, hogy a gondozás megszűnése után a fiataloknak szükségük van további támogatásokra, mindamelllett, hogy az önálló életre való felkészítésnek már jóval a kikerülés előtt meg kell kezdődnie. A kikerülés után igénybe vehető támogatási rendszerek abban tudnak segíteni a fiatal felnőtteknek, hogy megfelelő szállást, munkahelyet tudjanak találni. Egyre többen élnek ezekkel a támogatási lehetőségekkel a kilépést követően. Habár a szakemberek teljes mértékben meg vannak győződve arról, hogy a fiatalok életútjának tervezését megfelelően végzik, Barn et al. (2005) kutatása szerint a fiatalok szemszögéből nézve épp a tervezés hiányossága látszik. A fiatalok többnyire jogaikkal sincsenek tisztában, azt sem tudják, hogy a rendszer szempontjából milyen jogi státusszal rendelkeznek. *Soha sem mutatta meg nekem senki a gondozás elhagyásáról szóló törvényt. Soha nem mondta nekem senki, hogy mik a kötelezettségeim* (Barn et al. 2005: 71–73).

¹¹ Nyugat-Európában a gyermekek szükségleteiről alkotott új megközelítés szerint a gyermekek szükségleteit és a nyújtott támogatást együttesen kell vizsgálni. A gyermeki szükséglet szintjét az határozza meg, hogy ha a gyermek veszélyeztető körülményeknek van kitéve közvetlen környezetében, mennyiben működik a család gyermeki szükséglet-kielégítő funkciója és mindezek mellett milyen támogatások biztosítottak a gyermek és szülei számára.

Összegzés

A hazai és nemzetközi kutatások is számos problémára felhívják a figyelmet. Az eredmények szerint félő, hogy a gyermekvédelmi rendszert elhagyó fiatalok többsége nem képes segítség nélkül megbirkózni a felnőtt szerepekkel, nem tudja lezárni traumatizált múltját, nagy arányban szorul a jóléti ellátórendszer állandó támogatására.

A kilépők esetében a rendszer elhagyása előtt már jóval korábban meg kell kezdődnie az önálló életre való felkészítésnek a gyermek életkorának megfelelő nevelési módszerek alkalmazása mellett. A rendszer diszfunkciói (sorozatos gondozásihely-váltások, ezzel együtt iskola és kortárs csoport váltások, a tanulás, megfelelő szakmaszerzés fontosságának sokdrangúsága, a személyes törődés és a gyermek motiválásának hiánya, vér szerinti családtagok gondozási folyamatból, iskolai életből való kizárása) olyan kimenetekhez vezetnek, ahol a fiatal felnőttek nem képesek megküzdeni sem kisebb, sem pedig életük jelentősebb problémáival.

A rendszer elhagyása előtti folyamatban szükséges, hogy jövőjük tervezésében a fiatalok aktívan részt vegyenek, megfelelő információt kapjanak jogaikról, lehetőségeikről, az igénybe vehető további szolgáltatásokról. Segítséget kell biztosítani továbbá abban is, hogy jó minőségű és biztonságos lakhatást találjanak maguknak. A szakemberek szemléletváltása azért is sürgető, mert így a gondozottak, illetve a rendszerből már kikerültek az ellátás és a nagykorúvá válást követő támogatások passzív alanyaivá válnak. A tanulás terén való motiválás a foglalkoztatási esélyek növelése érdekében elengedhetetlen, a munkanélküliséggel való fenyegetettség, a rossz minőségű és alulfizetett munkákban való megjelenésükre a kutatások sorra hívják fel a figyelmet.

Irodalom

B. Aczél Anna (1986): Speciális nevelőotthonok és zárt intézetek növendékeinek életútja és az intézményrendszer hatékonysága. (In: *A Társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása – Tájékoztató bulletin*, szerk.: Kolozsi Béla – Münnich Iván) A társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása Programtanácsa, Budapest, 1986/6.

B. Aczél Anna (1991): Deviáns, speciális intézetben nevelkedő fiatalok családi háttér dimenziójának kapcsolatrendszere. (In: *A Társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása – Tájékoztató bulletin*, szerk.: Kolozsi Béla – Münnich Iván) A társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása Programtanácsa, Budapest, 1991/22.

B. Aczél Anna (1994): A gyermekvédelem dilemmái. *Eszmélet* 1994/21–22.

Baginsky, Mary (2000): *Child protection and education – Summary of research and findings*. The Online Child Protection Resource, NSPCC Inform, December 2000 (<http://www.nspcc.org.uk/inform>).

Barn, Ravinder – Andrew, Linda – Mantovani, Nadia (2005): *Life after care – The experiences of young people from different ethnic groups*. Joseph Rowntree Foundation, York.

Bryderup, Inge M. (2008): *Literature Review – Denmark*. Danish School of Education, University of Aarhus, Denmark, Manuscript, April 2008 (YIPPEE kutatócsoport munkaanyaga).

Casas, Ferran – Montserrat, Carme (2008): *Literature Review – Spain*. Research Institute on Quality of Life, University of Girona, Manuscript, April 2008 (YIPPEE kutatócsoport munkaanyaga).

Cseres Judit (2005): Az utógondozotti ellátottak vizsgálata I. *Kapocs* IV. évf. 1. szám, 2005.

Domszky András (2004): A gyermekvédelmi szakellátás értékhatára, a szakellátás alapértékeinek érvényesülését szolgáló biztosítékok, módszerek, technikák. (In: *Gyermekvédelmi szakellátás – segédanyag szociális szakvizsgához*, szerk.: Domszky András) NCSSZI, Budapest.

Donáth Attila – Fröhvirt Szabolcs – Kenderfi Miklós – Popovics Edit – Riegler Mária (1999): *Utógondozói ellátás – helyzetelemzés*. (Fővárosi Önkormányzat Főpolgármesteri Hivatal, Gyermek- és Ifjúságvédelmi Ügyosztályának megbízásából készült kutatás zárótanulmánya, kézirat)

Dr. Kálmánchey Márta (2001): Nevelőszülőknél élő gyerekeknél előforduló pszichés problémák. *Család, gyermek, ifjúság* 2001/2.

Elekes Zsuzsanna – Paksi Borbála (2005): A gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztása. *Kapocs* IV. évf. 5. szám, 2005.

Európai Roma Jogok Központja (2007): *Fenntartott érdektelenség – Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben*. Zárótanulmány, 2007. december.

Fröhvirt Szabolcs (1998): *Utógondozásdi*. OCSGYI – kézirat, Budapest.

Furlong, Andy (2003): Sebezhetőség és ifjúsági munkaerőpiac. (In: *Sebezhető ifjúság*, szerk.: Jancsák Csaba, 2003) Belvedere Meridionale, Szeged.

Fülöpné Andrékó Klára (2003): A nevelőszülőknél élő gyermekek tanulási és magatartási zavarainak kezelési lehetőségei, illetve nehézségei a szakellátásban. *Kapocs* II. évf. 6. szám, 2003.

Gyermekvédelmi statisztikai Tájékoztató 2006. (SZMM-SZMI közös kiadványa, 2009)

Hanák Katalin (1985): A volt állami gondozottak társadalmi beilleszkedése. (In: *Szocializációs zavarok – beilleszkedési nehézségek*. Pszichológia – nevelőknek, szerk.: Kósáné dr. Ormai Vera – Dr. Münnich Iván) Tankönyvkiadó, Budapest.

Herczog Mária (1997): *A gyermekvédelem dilemmái*. Pont Kiadó, Budapest.

Herczog Mária (2001): *Gyermekvédelmi kézikönyv*. KJK-Kerszöv, Budapest.

Herczog Mária (2002): Gyermeki jogok a gyermekvédelemben. *Család, gyermek, ifjúság* 2002/1.

Hill, Margreth – Höjer, Ingrid – Johannson, Helena (2008): *Literature Review – Sweden*. University of Göteborg, Manuscript, February 2008 (YIPPEE kutatócsoport munkaanyaga).

Hodosán Róza – Rácz Andrea (2009): *Gyermekvédelmi szakellátásban élő, 15–18 éves, szakmai képzésben részesülő fiatalokkal készült kérdőíves kutatás eredményei* – résztanulmány (készült a 2/tkOKAII. kutatási pályázat keretében) (www.rubeus.hu).

Höjer, Ingrid – Johannson, Helena – Hill, Margreth (2008): *State of the Art Consolidated Literature Review – The Educational Pathways of Young People from a Public Care Background in Five EU countries* (editors: Claire Cameron and Sonia Jackson). Manuscript, July 2008 (YIPPEE kutatócsoport munkaanyaga).

Jackson, Sonia (2007): Care leavers, exclusion and access to higher education. (In: *Multidisciplinary Handbook of Social Exclusion Research*, editors: Dominic Abrams, Julie Christian and David Gordon) Chichester UK.

Józsa Viktor (2005): Kinek jó és kinek rossz a gyermekotthon? – A célcsoport meghatározásának koncepcionális kérdései. *Család, gyermek, ifjúság* 2005/5.

Józsa Viktor (2007): *Iskolába járás, tanulmányi teljesítmény a gyermekotthonok szemszögéből. Gyermekvédelem – nevelőközösségek*. FICE kiadványok, Budapest.

Kökönyei Gyöngyi – Szabó Mónika – Dr. Aszmann Anna (2003): *Drog és deviancia – kutatási beszámoló* (Az ISM KAB-KT-02- 17 sz. kutatási pályázat eredményeinek rövid összefoglalója). OEFK, 2003. június, Budapest.

Neményi Mária – Messing Vera (2007): Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. *Kapocs*, IV. évf. 1. szám, 2007.

Novák Mária (1991): A volt állami gondozottak életútjának szociológiai meghatározói az életmód tükrében. (In: *A Társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása – Tájékoztató bulletin*, szerk.: Kolozsi Béla – Münnich Iván) A társadalmi beilleszkedés zavarainak kutatása Programtanácsa, Budapest, 1991/22.

Papházi Tibor és Szikulai István (2008): *Gyermekvédelem és statisztika*. SZMI, Budapest, kézirat.

Rácz Andrea (2006a): [Gyermekotthonokban dolgozók véleménye a szakmai munka tartalmáról](#). (In: *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai*, szerk.: Rácz Andrea) NCSSZI, digitális kiadvány, 2006.

Rácz Andrea (2006b): A gyermekotthoni nevelés kihívásai, a nagykorúságuk előtt álló fiatalok jövőképe. *Kapocs*, V. évf. 4. szám, 2006.

Spitzer Tibor (1994): Az állami gondoskodásból kikerült fiatalok családépítési kísérletei. *Esély* 1994/4.

Stein, Mike (2005): *Resilience and Young People Leaving Care*. Joseph Rowntree Foundation, York.

Szikulai István (2004): A nagykorúvá váltak gondozásának módszerei. (In: *Gyermekvédelmi szakellátás – segédanyag szociális szakvizsgálóhoz*, szerk.: Domszky András) NCSSZI, Budapest.

Szikulai István (2006): [„Nem szeretném, hogy befejeződjön...” – A gyermekvédelmi rendszerből nagykorúságuk után kikerült fiatal felnőttek utógondozásának és utógondozói ellátásának utánkövetéses vizsgálata](#). (In: *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai*, szerk.: Rácz Andrea) NCSSZI, digitális kiadvány, 2006.

Szőtsné Karkus Zsuzsanna és szerzőtársai (2007): Gyermekvédelmi gondoskodásban és családban nevelkedő serdülőkorúak érzelmi intelligenciája, megküzdési stratégiája és szorongása. *Család, Gyermek, Ifjúság* 2007/2.

UNICEF Innocenti Research Center (1997): *Children at risk in Central and Eastern Europe: perils and promises*. Regional Monitoring Report No. 7. The United Nations Children's Fund, Italy, Florence (<http://www.unicef-irc.org/databases/transmonee>).

Vida Zsuzsanna (2001): Sikertelen nevelőszülői kihelyezések. *Család, gyermek, ifjúság* 2001/3.

Vidra Szabó Ferenc (2000): Lakásotthoni pillanatkép Budapesten. *Család, gyermek, ifjúság* 2000/5.

Zsoldos Árpád (2008): *A rendszerből kikerülő fiatalok életútjának alakulása (1997–2007)*. Fővárosi Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat, kézirat, Budapest.

HODOSÁN RÓZA - RÁCZ ANDREA: SZAKISKOLAI LEMORZSOLÓDÁS GYERMEKVÉDELMI PERSPEKTÍVÁBÓL

A rendszerváltás óta a javuló iskolázottsági szint ellenére folyamatosan újratermelődik egy jelentős számú alacsony iskolázottsági réteg. Évente kb. 5000 tanuló 16 éves koráig nem fejezi be az általános iskolát, és több mint 20 ezer fiatal vagy nem tanul tovább, vagy lemorzsolódik a középfokú képzésből. Feltételezhető, hogy az alacsony iskolázottságuk miatt a munkaerő-piacról kiszoruló fiatalok újratermelésében több gazdasági, társadalmi tényező is szerepet játszik, valamint az ismert közoktatási adatok alapján a közoktatási rendszer felelőssége nem kérdőjelezhető meg abban a tekintetben, hogy nem képes megakadályozni a hátrányos társadalmi helyzet és alacsony iskolázottság átörökítésének folyamatát.

Az elmúlt évtizedekben az oktatási expanzió következtében a szülők iskolázottsági adatai fokozatosan javultak, a szakiskola, az érettségi nélkül szakmát nyújtó képzés a legalacsonyabb társadalmi rétegek középfokú iskolája maradt. 2001-ben a szakmunkástanulók apjának több mint kétharmada vagy általános iskolai végzettségű (17%), vagy maga is szakmunkásképzőt végzett (57%). Az oktatási rendszer átalakulása, a felsőoktatási expanzió következtében nemcsak a társadalmilag hátrányos helyzetű gyermekek maradtak ki a továbbtanulásra felkészítő iskolai oktatási forma keretéből, hanem azok is szakiskolába kényszerültek, akik korábban semmilyen középfokú iskolában nem tanultak tovább, akiknek súlyos tudás és készség lemaradásai, hátrányai voltak, akiket sem továbbtanulásra, sem szakmatanulásra nem motiválta az iskola és a család sem. A lemorzsolódás a szakiskolai képzésből további súlyos problémát jelent, az amúgy is többszörösen hátrányos helyzetű tanulóréteg számára. 1999-re a szakiskolákban a lemorzsolódók aránya megközelítette a belépők arányának egyharmadát (31,6%). (A továbbiakban ezzel kapcsolatban megszűnt az adatközlés.) Kutatások¹² alapján feltételezhető, hogy a helyzet nem javult, inkább romlott. A lemorzsolódás okai összetettek, de a leggyakoribb a tanulók rossz iskolai közérzete, valamint az, hogy a tanulók nem találták helyüket az oktatási, nevelési problémáikat megoldani képtelen szakiskolában.¹³

¹² Liskó Ilona: Szakképzés és lemorzsolódás, OKA, 2007. kézirat

¹³ (A tankötelezettséggel kapcsolatos alapvető szabályokat a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény határozza meg. Ennek értelmében a tankötelezettség annak a tanévnek a végéig tart, amelyben a tanuló tizennyolcadik életévét betölti. A Széll Kálmán Terv (2010) értelmében új közoktatási törvény lép életbe 2012. szeptember elsejétől és az oktatási kötelezettséget a jelenlegi 18-ról 16 éves korra szállítják le. Egyes javaslatok szerint a 15 éves kor lenne a tankötelezettségi kor felső határa.) Fontos megjegyezni, hogy a tankötelezettségi

A gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyermekek és fiatal felnőttek száma az utóbbi években 20 ezer fő körül ingadozott. A KSH adatai szerint 2005-ben 17 ezer 18 év alatti gyermek és kb. 4000 ennél idősebb fiatal felnőtt élt a szakellátás rendszerében. 2005-ben a gondozásba helyezett gyermekek 9%-a 0-3 éves, 4 és 10 év közötti 26%-uk, 11-17 éves 46 %-uk, és 18 évesnél idősebb 19% volt. A gyermekvédelmi szakellátásban élő tanulók orientációját vizsgálva elmondható, hogy a 2004/2005-ös tanévben az általános iskolát befejező tanulók 9%-a gimnáziumban, 20%-a szakközépiskolában, 70%-a szakiskolában és 1%-a iskola rendszeren kívüli tanfolyamon folytatta tanulmányait. Viszont tudott, hogy a szakiskolai lemorzsolódás aránya az összes ilyen képzésben részesülők körében közel 32%-os, így feltételezhető, hogy a túlnyomó többségében szakiskolai tanulmányokat folytató gyermekvédelemben élők körében ez az arány még inkább magasabb.

A 2004/05-ös tanévben mintegy 1400 gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermek kezdte meg középfokú tanulmányait, közülük több mint 1000-en szakiskolai képzést kezdtek. Sajnos nincsenek pontos országos adatok, de feltételezhető, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek körében nagyon magas az iskolai, különösen a szakiskolai lemorzsolódás aránya. A gyermekvédelmi kutatások sem foglalkoznak azzal, hogy a gyermekvédelemben élők esetében maga az ellátórendszer mennyire tartja fontosnak a társadalmi integráció szempontjából az iskolai karrier fontosságát, illetve, hogy mit tesz a gyermekvédelem rendszere a sikeres iskolai előmenetel érdekében. Arról sem rendelkezünk pontos információval, hogy a nevelőszülőknél élők vagy a gyermekotthonban élők körében alacsonyabb az iskolai lemorzsolódás aránya. Éppen ezért 2 régió 1-1 megyéjében (Közép-Magyarországi régióból Pest megye és Budapest, valamint Észak-Magyarországi régióból Borsod-Abaúj-Zemplén megye) kvantitatív és kvalitatív módszerre épülő kutatásunk keretében arra vállalkoztunk, hogy felmérjük ezen célcsoport körében a fiatalok tanuláshoz, oktatási rendszerhez való viszonyát, azt, hogy az oktatási intézmény, illetve a gondozási hely mennyiben segít számukra az iskola hátrányaik leküzdésében, mennyire készíti fel őket egy olyan szakma elsajátítására, amelyben elhelyezkedve sikeresen elkezdhetik önálló, felnőtt életüket.

Jelen tanulmányunkban¹⁴ a vizsgált két régió 1-1 megyéjében készült, kvantitatív és kvalitatív metodikára épülő kutatásunk főbb eredményeit ismertetjük. Bemutatjuk, hogy a szakmai

kor leszállítása és az ezzel kapcsolatos további módosítási javaslatok a vizsgált célcsoport helyzetét és jövőbeli kilátásait tovább nehezítik.

¹⁴A kutatás az Oktatásért Közalapítvány támogatásával készült a 2/tkOKAII. kutatási pályázat keretében 2009-ben a Rubeus Egyesület kutatóműhelyében.

képzésben részesülők milyen általános- és középiskolai tapasztalatokkal rendelkeznek, hogyan vélekednek a tanáraikról és a gyermekvédelemben dolgozó szakemberekről, milyen az iskolai közérzetük, illetve milyen jövőbeli elképzelésekkel rendelkeznek. A kutatás kérdőíves szakaszában a gyermekvédelmi szakellátásban élő, és középfokú szakmai képzésben részt vevő 208, 15-18 éves fiatalal töltöttük ki kérdőívet, ezt követően pedig 20 mélyinterjút készítettünk a kérdőíves vizsgálatban részt vevő fiatalokkal. Az interjúalanyok kiválasztásának elsődleges szempontja az volt, hogy olyan fiatalokat interjúvoljunk meg, akik eddigi iskolai karrierjük során a lemorzsolódáshoz vezető okok közül többet felhalmoztak. A fővárosból 6, Pest megyéből 6, BAZ megyéből szintén 8 fiatal került kiválasztásra. 12 fiatal intézményes ellátásban nevelkedik, 8 fő pedig nevelőszülőknél.

A kérdőíves felmérés főbb eredményei

A 208 fiatal 34,8%-a a fővárosban él, 31,4%-a Pest megyében, 33,8%-uk pedig BAZ megyében. A fiatalok 51%-a nő. A legtöbben 1991-ben születtek (96 fő), arányuk a mintában 47,1%. A legtöbb fiatalnak a vér szerinti családjával havi szintű a kapcsolata (41%). 26-an 1-3 havonta tartanak kapcsolatot a családdal, 29-en (14,2%) félévente vagy ritkábban állnak kapcsolatban a vér szerinti családjukkal. Sajnos 32,2%-ban (66 fiatal) a fiataloknak egyáltalán nincsen kapcsolatuk a vérszerinti családdal. Jelenleg a fiatalok 45,1%-a nevelőszülőnél él, 36,9%-uk gyermekotthonban, míg 18%-uk lakásotthonban nevelkedik. A fiatalok többsége inkább jól érzi magát jelenlegi gondozási helyén, viszont közel 26%-ukra ez nem jellemző. A testvérek számát tekintve elmondható, hogy többségüknek 1-3 testvére (54,2%) vagy 3-nál több testvére van (40,4%).

A gyermekvédelmi szakellátás rendszerébe való kerülésről elmondható, hogy a fiatalok jelentős többsége (40,5%) 4-10 éves korában került a rendszerbe, 27%-uk 11-14 évesen. A kérdezettek 1/5-e csecsemőkorában került a szakellátásba, míg 11,5%-uk 15 évesen vagy idősebb korában került a rendszerbe. Átlagosan 8,3 évesen kerültek be a rendszerbe a kérdezettek. Jelenlegi gondozási helyére 13,7%-uk csecsemőkorában került, 35,3%-uk 4-10 évesen, 32,4%-uk 11-14 évesen, míg 18,6%-uk 15 évesen vagy annál is később került jelenlegi helyére. Pozitívan értékelendő azon adat, mely szerint a fiatalok 46,6%-a csak egy helyen nevelkedett, 34,2%-uk azonban már két helyen nevelkedett összesen, viszont sajnálatos módon a fiatalok közel ötöde (19,2%) 3 vagy több helyen nevelkedett.

Általános iskolai tanulmányok

A kérdezett fiatalok jelentős többsége (72,8%) normál tagozatú osztályba járt általános iskolába. Tagozatos osztályban csak 24 fő tanult. 32-en pedig speciális osztályba jártak, ez a minta 15,5%. Magas azok aránya, akik valamilyen tárgyból felzárkóztatásra, korrepetálásra jártak, összesen 42%-uk járt valamilyen tárgyból, többnyire matematikából vagy magyar nyelvből felzárkóztatásra, de előfordult a fizika, kémia vagy történelem tárgyakból való korrepetálásban való részvétel is. A korrepetálásban részt vettek közül 26,4% vélte úgy hogy ennek eredményeként megértette az adott tananyagot. 11,5% úgy vélte, hogy ez segített abban, hogy elvégezze az általános iskolát, kevesebben vélték úgy, (8,2%) hogy a korrepetálás segítette őket abban, hogy megfelelő középiskolába kerüljenek. Nyolc fiatal pedig úgy vélte, hogy a felzárkóztatás ellenére sem tudták a hiányokat pótolni.

Magas azoknak a fiataloknak az aránya, akik valamilyen tárgyból vagy tárgyakból megbuktak az általános iskolában. A bukás közel 38%-uk általános iskolai pályafutásukban jelent meg. Ez azt jelenti, hogy minden 2,7 fiatal megbukott a kérdezettek közül. A többség matematikából és magyar nyelvből bukott – éppen a korrepetált tárgyakból -, de egyéb, főleg reál tantárgyak is nehéznek bizonyultak számukra. Bukás jellemzően földrajzból, kémiából, biológiából fordult még elő.

A bukásokhoz hasonlóan magas az osztályismétlések aránya is. 32,7% ugyanis ismételt évet, ez azt jelenti, hogy minden 3,1. gyermek ismételt általános iskolában osztályt. Többségük (56,9%) az osztályismétlést rossz tanulmányi eredményének köszönheti, de 22,3%-ban a családi problémák nehezítették a fiatalokat a sikeres(ebb) iskolai teljesítmény elérésében. Az igazolatlan hiányzás 13,8%-ban vezetett osztályismétléshez. Egészségügyi problémák miatt csak két fiatalnak kellett osztályt ismételnie.

A fiatalok 59,1%-a alsó tagozatban ismételt osztályt. Az általános iskolát a többség (54,4%) közepes eredménnyel végezte el. 16,7%-uk elégséges eredménnyel fejezte be az általános iskolát, 23,9% viszont jó eredménnyel végzett, jeles eredménnyel csak 9 fő végzett. Az átlageredmény 3,3. Átlagosan 14,7 évesen fejezték be az általános iskolát. Sajnálatos módon 17,2% túlkorosan, 16 évesen vagy annál idősebben szerzett általános iskolai bizonyítványt.

A pályaválasztás kapcsán a fiatalok úgy vélekedek, hogy általános iskolai tanáraik többnyire tájékoztatták őket a lehetőségekről (45%), sokukat segítették is a döntésben (41,6%), viszont 13,4% egy negatív, semlegesnek mondható vagy inkább elutasító attitűddel találkozott a tanárok részéről, esetükben ugyanis „nem sokat foglalkoztak” a tanárok a pályaválasztással. A gyermekvédelmi szakemberek esetében ez a negatív hozzáállás kevésbé fordult elő, ott inkább a döntés segítése jellemezte a szakembereket, ugyanis 72%-a a fiataloknak úgy vélte, hogy segítettek a döntésben. Ez a pozitív, segítőkész attitűd akkor veszélyes, ha a döntést nem maga a fiatal hozta meg, azaz, ha a gyermekvédelmi szakemberek segítségével a döntést jelenti a fiatalok helyett. 22,5%-ban viszont tájékoztatást kaptak a lehetőségekről, de valódi segítséget nem. Hozzáállásuk azonban a tanárokéhoz képest pozitívabbnak tűnik az adatok tükrében. A vér szerinti családra – ahol van kapcsolat – inkább az a jellemző, hogy nem foglalkoztak a pályaválasztással (34,4%). Viszont közel egy ötöd esetében segítettek a döntést és szintén ugyanilyen arányban tájékoztatták a fiatalokat a lehetőségekről. *Ezt a szülői attitűdöt érdemes kibangsúlyozni, hiszen ezekben az esetekben, a segítséget és a tájékoztatást együttesen kezelve, a szülők aktívan bevonódnak gyermekeik iskolai életébe. A szülőket tehát nem lehet gyermekvédelmi szempontból és oktatási szempontból sem „leírni”, mert közel 40%-ban igyekeznek a gyermekük jövőjét meghatározó döntésekben jelen lenni.*

A fiatalok továbbtanulási szándékát tekintve elmondható, hogy többségük (48%) érettségit és szakmát is adó képzésben kívánt továbbtanulni, 40,7% preferált valamilyen szakiskolát. Húsz fő érettségit adó gimnáziumban szeretett volna továbbtanulni, míg 3 fiatal egyáltalán nem szeretett volna az általános iskola után tanulni.

Középiskolai tanulmányok

Jelenleg a fiatalok jelentős többsége 9. évfolyamon tanul (47,5%). 29,2%-uk tízedikes, 20,8%-uk tizenegyedik évfolyamos, míg 5 fiatal 12. évfolyamon tanul jelenleg.

A fiatalok jelentős többsége (78,1%) jelenlegi iskoláját jelölte meg első helyen, viszont 44 fiatal nem ide szeretett volna kerülni. Annak oka, hogy nem azt az iskolát jelölték meg első helyen, amit leginkább szerettek volna, az hogy tudták, hogy nem vették volna fel őket oda, 6 esetben a gyermekvédelmi szakemberek beszéltek le a fiatalt a preferált iskola első helyen való megjelöléséről, egy fiatalt szüleje beszélte le és szintén egy főt általános iskolai tanára. Többen úgy vélték, hogy messze lett volna a preferált iskola, valamint 2 fő esetében szempont volt az is, hogy a barátok máshova jelentkeztek. Az egyéb okból máshogy döntők esetében az indok az volt, hogy

megszűnt az iskola, vagy nem indult az adott szak, valamilyen adminisztratív hiba történt vagy túl drága lett volna a szívesen választott iskola.

Arra is rákérdeztünk, hogy amennyiben a fiatal a középiskolát megfelelőnek tartja, mi ennek az oka. Leginkább egy komoly ok – a majdani munkaerő-piaci pozíciót mérlegelő – a domináns. A középiskolát megfelelőnek tartók 40,4%-a úgy vélte, hogy lehetőség lesz ezzel a végzettséggel tovább tanulni vagy munkába állni. Ezt követően fontos a fiataloknak az is, hogy az osztályban jól érezzék magukat (39,4% ezért szereti az iskolát). Pozitív az is, hogy az iskolát a tanárok miatt tartják többen (61 fő) megfelelőnek. 22,1% szerint jó az iskola, mert megfelelő az oktatás színvonala is. Egyéb okok is vonzóvá teszik a középiskolát, mint: nem kell sokat tanulni, lakhelyhez közel van vagy barátok is ide járnak.

A preferált szakmák (amit eredeti elképzelésük szerint tanultak volna) listája nagyon változatos képet mutat: autószerelő, bolti eladó, bőrtárgy készítő, cukrász, pék, biztonsági őr, hentes, masszőr, rendőr, fodrász, titkárnő. A kérdezettek jelentős többsége (71,2%) azt a szakmát jelölte meg első helyen, amit a leginkább szeretett volna. Összesen 57 fiatal az, aki nem azt a szakmát jelölte meg, esetükben ennek az volt az oka, hogy 24-en tudták, hogy oda nem vették volna fel őket, négy fiatal a szakemberek beszéltek le a preferált szakmáról, egy esetben pedig a szülő győzte meg arról a fiatalt, hogy ne oda jelentkezzen. Kilencen úgy vélték, hogy messze lett volna az iskola, ahol a legszívesebben tanult szakát kitanulhatták volna, három fiatal pedig amiatt döntött így, mert a barátai is máshova jelentkeztek. Nyolc esetben belátták a fiatalok, hogy „nem lehetett volna azzal a szakmával elhelyezkedni”, így döntésüket megváltoztatták.

A jelenlegi szakmájukat a fiatalok többsége szereti, ennek több oka is van: 38%-uk jónak tartja a tanult szakmát, mert érdekes. Van, aki azért preferálja, mert könnyen lehet tanulni, bár ezen hallgatók aránya kisebb (14,9%). Az iskolaválasztáshoz hasonlóan a racionális értékelés is megjelenik a szakma minősítésekor, közel 44% úgy véli, hogy jól el lehet ezzel a szakmával helyezkedni, mert szükség van rá a munkaerő-piacon. Közel 30% úgy véli, hogy jól is lehet ezzel a szakmával keresni.

A tanárokról való vélekedés vegyes képet mutat. Ha a fiatalnak személyes problémája van, úgy vélik, a tanárok többsége nem segít (64,9%). Viszont pozitív – kérdés, hogy csak ez a pedagógusok feladata, különösen a hátrányos helyzetű fiatalok esetében –, hogy többségük segít a tanulásban (65,9%). Közel 10% egyenesen úgy véli, hogy a tanárok többsége nem szereti a

diákokat, nem érdeklődik irántuk. Ez a vélekedés minden 20. fiatal véleményét jelenti. Kevesebben ugyan, de van egy 5%, aki azt is gondolja a tanárok többségéről, hogy az sem érdekli őket, ki hogy tanul, vannak-e a tanulóknak tanulási problémáik. A fiatalok 60,1%-a úgy érzi, nincs egyetlen olyan tanára sem, akivel őszintén beszélhet.

Jövőbeli tervek

Az iskoláról a fiatalok véleménye nagyon vegyes és sok esetben ellentmondásos. Pozitív, hogy 85,1% úgy véli, hogy az iskola felkészíti őket a munkavállalásra, viszont 75% szerint csak átlagos tudásra tesznek szert, ami a munkaerő-piacon nem biztos, hogy elegendő. Magas szintű tudást csak 32,4%-ban nyújt az iskola. Viszont az iskola által nyújtandó tudásszint ellenére a fiatalok 86%-a szerint jó az iskolájában diáknak lenni. 35,5%-uk gondolt már arra, hogy egy másik iskolába átmegy inkább, 12,4%-uk pesszimizmusa nem csak az iskolaváltásról való gondolkodásról árulkodik, hanem arról is, hogy úgy gondolták, nem is tanulnak tovább, úgy hagyják el az iskolát. Közel 30% az iskolát ugyan nem hagyná el, de megfordult már a fejében, hogy átiratkozik egy másik szakmára. Az iskola és egyben szakmaváltás 30,2%-ban fordult meg a fejükben, ők azok, a minta negyede tehát, akik az iskola - és a szakmaválasztással is elégedetlennek bizonyultak.

A szakmáról való vélekedés mindezek ellenére inkább pozitív, hiszen 71,9% biztos abban, hogy szakmájával el tud majd helyezkedni. Ezt a pozitív vélekedést árnyalja azon általános szkepszis, mely szerint *manapság nem lehet előre tudni, hogy egy szakmával el lehet-e helyezkedni*. A jelentős többség (77,6%) ezen a véleményen van. A pénzkereseti lehetőségek azt mutatják, hogy 60,2% bízik abban, hogy szakmájával *nagyon sok pénzt lehet majd keresni*.

Érdekes szemügyre venni, hogy ki, mit tervez az iskola befejeztével. A kérdezettek egy jelentős többség (41,8%) munkába kíván állni. A vállalkozás indítása 12 fiatal esetében vonzó perspektíva. 35,1% azt tervezi, hogy egy újabb szakmát tanul, hasonló arányban (34,1%) tervezik megszerezni az érettségit. Az érettségit adó képzés iránt és egy új szakma iránt érdeklődőket együttesen kezelve, azt mondhatjuk, hogy a többség még szeretné folytatni a tanulmányait jelenlegi szakmájának befejeztével.

A szakmai képzésben szerzett iskolai tapasztalatok bemutatása

A kutatás kvantitatív szakaszát követően 20 fiatallal készítettünk interjút, hogy a szakmai képzésben szerzett iskolai tapasztalataikat mélyebben megismerhessük. A következőkben a kvalitatív kutatási szakasz eredményeit három szempont szerint ismertetjük, mint: 1) *Az általános iskolai rendszerben töltött évek tanulási jellegzetességei*, 2) *A jelenlegi képzésben eltöltött idő jellemzői, a jövő esélyei*, 3) *A támogató háttér, vérszerinti kapcsolatok*. Célunk annak feltárása, hogy mely tényezők a leginkább meghatározók a gyermek iskolai karrierje, szakmaválasztása, jövőbeni lehetőségei szempontjából, melyek azok a tipikus élethelyzetek, megoldhatatlan problémák, buktatók, kudarcok, amelyek a gyermekvédelmi rendszerben élő fiatalok életében meghatározó jelentőséggel bírnak abból a szempontból, hogy be tudják fejezni elkezdett iskolájukat, valamint magyarázatot adnak arra, miért fejeződnek be ezek az iskolai karrierek idő előtt és eredmények nélkül.

1. Az általános iskolában töltött évek tanulási jellegzetességei

Vizsgálatunk céljai közé tartozott, hogy a lemorzsolódás veszélyének kitétt fiatalok eddigi életútját, iskolai karrierjét megismerve elemezni és értelmezni tudjuk az oda vezető utat. Megvizsgáltuk, hogy milyen tipikus élethelyzetek, tanulási nehézségek, magatartási gondok, pályaválasztási problémák voltak azok az ismérvek, melyek alapján feltételezhető, hogy a szakmai képzésben részt vevő fiatal nem tudja, vagy nem akarja befejezni iskolai tanulmányait. Interjúalanyaink mindegyikének eddigi tanulmányait, pályaválasztását problémák kísérték. Így bukások, igazolatlan hiányzások, magatartási problémák voltak jellemzőek esetükben.

Az általános iskolai tanulmányi eredmények meghatározták a fiatalok iskolaválasztását. Interjúalanyaink mindegyike tanulási, magatartási, beilleszkedési gondokkal küzdött, iskolai karrierje szempontjából meghatározóak voltak akkori eredményei. Az országos adatok szerint¹⁵ az alapfokú oktatásban 2007-ben 5,3% volt a tanulási nehézséggel küzdők aránya. Vizsgálatunk nem reprezentatív, de a 208 fős mintánk alapján a fiatalok közel 38%-a az általános iskolában megbukott valamilyen tárgyból vagy tárgyakból, 33%-uk évet ismételt, több mint a felük rossz tanulmányi eredményei miatt.

¹⁵ A KIR-STAT adatbázis alapján Híves Tamás számításai. In.: Fehérvári Anikó: Lemorzsolódás a szakiskolákban – egy empirikus kutatás alapján. Szakképzés és lemorzsolódás, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2008. 162-288 p.

A kiválasztott interjúalanyaink tanulási nehézségei rendszerint összefüggést mutatnak a családi helyzetükben bekövetkezett változás, vagy családi háttérük rendezetlensége miatt kialakult állandó konfliktusokkal, gondozási-hely váltásokkal. Családi háttérük, szociális, kulturális lehetőségeik leginkább a leghátrányosabb helyzetű társadalmi csoport jellegzetességeit mutatják. Összehasonlító vizsgálatok ugyan nem állnak rendelkezésünkre, de feltételezzük, hogy a gondozásba vett gyermekek iskolai karrierje hasonlóságot mutat olyan társadalmi csoportok gyermekeivel, ahol a szociális helyzetből fakadó hátrány, deviancia jellemzi a család helyzetét. Egy országos vizsgálat¹⁶ adatai szerint a szakiskolai tanulók 80%-ának hátrányos helyzetű¹⁷ családi háttere van.

Több interjúalanyunknál a gyengébb értelmi képesség is azonosítható az iskolai kudarcokhoz vezető okok között.

A fiatalok iskolai kudarcai mögött rejtőző családi okok mellé szinte mindig társul a gondozásban töltött életből fakadó, valamint a vérszerinti családdal való rendezetlen kapcsolatból eredő lelki trauma. Amennyiben megfelelő nevelőcsaládban nevelkedik a fiatal, vagy intézményes nevelés keretei között ugyan, de szakszerű és megfelelő nevelést kap, hátrányait kezelni tudja, leginkább képességeinek megfelelő iskolai karriert tud kialakítani.

Néhány tipikus, a kudarchoz vezető iskolai karrier figyelhető meg interjúalanyaink körében. Ezek alapján négy tipikus okot találtuk a kudarcok mögött. Az egyes tipikus okok bemutatásakor néhány esetet is ismertetünk illusztratív jelleggel.

1. tipikus ok: A gondozási-hely váltás okán megromló tanulási és magatartási problémák, családban bekövetkezett változások

A tanulási problémák jellegzetességeinél az interjúk alapján általánosnak mondhatjuk, hogy a rendezetlen családi háttér, az abban bekövetkezett lényeges változások, otthoni konfliktusok szinte törvényszerűen vezetnek a gyermek tanulási, majd az abból is fakadó magatartási gondjaihoz. Ez leginkább a szaktárgyak oktatásának megjelenésével jelentkezik. A kérdőívet kitöltött fiatalok többsége matematikából és magyar nyelvből bukott. Az iskolák a megkérdezettek elmondása alapján szabadulni akartak a nehezen kezelhető gyermekektől. Az általános iskolában

¹⁶ Fehérvári Anikó: Lemorzsolódás a szakiskolákban – egy empirikus kutatás alapján. Szakképzés és lemorzsolódás, Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2008. 162-288 p.

¹⁷ A hátrányos helyzet meghatározása az idézett vizsgálatban hat kritérium alapján történt, és akkor tekintették a gyermeket ide tartozónak, amennyiben legalább egy kritériumnak megfelelt. A kritériumok: szülők halála, szülők alapfokú iskolai végzettsége, 2 vagy több testvér, szülő vagy szülők munkanélkülisége, a család a jövedelme, illetve a fogyasztási cikkekkel való ellátottság alapján az alsó egyharmadba esik.

felhalmozott tanulási gondok csak nagyon ritka esetben szűnnek meg és változnak pozitív irányba. Megfigyelhető, hogy a rossz tanulmányi eredmény, a bukás épp a váltáskor következik be, s különböző módon épül be a gyermek iskolai karrierjébe. Több esetben a sikertelen széria folytatódik, a szakképzésben is megjelenik, de vannak esetek, mikor a gyermek pozitív eredményekkel reagál a változásra.

A jelenleg 18 éves, lakásotthonban élő kérdezett 10. osztályos tanuló egy szakiskolában, 9. osztályban 6 tárgyból bukott, ebben a félévben csak egyből, bízik benne, hogy eredményeit kijavítja. Első bukása éppen abban az évben történt, mikor bekerült a gyermekvédelmi rendszerbe. *„(...) nem a tanulmányi eredményeimért buktam, hanem úgy nem volt ceruzám, meg minden.”* Ugyanakkor hosszú évekig a rendezetlen családi körülmények között, a szülők helyzetéből adódó nehézségekkel kellett megküzdenie. Apai nagynénje a gyermekotthonból magához vette, de nem alakult ki közöttük szoros kapcsolat, végül nevelőanyja 5 év után adta iskolai problémái miatt gondozásba.

Pozitív változásra is találhatunk példát. A jelenleg 16 éves kérdezett, egy szakképző intézet 9. évfolyamában az osztály legjobb tanulója, matematikából - amiből korábban kétszer bukott - jelenleg jeles minősítésű. Szülei elváltak, anyja alkoholista, de az egész családot jellemzi az alkoholizmus problémája. Már a vérszerinti családjában is kétszer járta az 5. általánost, 4 tárgyból bukott, mikor bekerült a gondozásba 7. általánosban, azt is kétszer járta. Sokat betegeskedett, nehezen dolgozta fel a traumákat, magatartási és tanulási gondok jellemezték. A változást a következőképpen magyarázta: *„(...) volt augusztusban egy ilyen házgyűlés vagy mi, s ott mondtam a nevelőimnek, hogy elmúlt az ilyen lázadó korszakom, mondtam nekik, hogy megváltoztam és normális leszek, most már nem csinállok hülyeségeket. Mondták, hogy jó, majd idővel meglátjuk. S augusztus óta semmi gond nincs velem. Rendesen tanulok, nem feleselek vissza, nem szökök, nem lógok. Szerintem túléptem azt a tinédzser kort.”*

A jelenleg belső iskolában, 10. évfolyamon felzárkóztató osztályba járó fiatal a rendszerbe kerülése előtt nagyszülei és édesapja nevelték. Anyja 9 hónaposan elhagyta apját és őt. Apja rendszeresen külföldön dolgozott, majd beteg lett, gondnokságra szorult. A nagymama meghalt, apja őt okolta haláláért, majd mikor a nagypapa is meghalt, 14 évesen bekerült a gyermekvédelmi rendszerbe, lakásotthonba, azóta is ott él. A lány jó képességű, jó tanuló volt addig, míg nem jelentkeztek magatartási gondjai. A tanulási gondok egyértelműen a gondozási-hely váltással

kezdődtek. Kereskedelmi szakközépiskolába jár, amit elhanyagol, már kétszer ismételt évet hiányzásai miatt.

2. tipikus ok: Tanuló képességei nem teszik lehetővé a sikeres iskolai karriert

A jelenleg 17 éves, egy kijelölt, szakmunkás felkészítő iskola 9. évfolyamára járó lány, amit másodjára végez, csecsemőkorában került a szakellátás rendszerébe. 3 évesen került nevelőszülőhöz. Iskoláját 8 évesen kezdte, folyamatos tanulási nehézségek, magatartási zavarok jellemezték eddigi életét. Rendszeres pszichológiai kezelésre szorul. Általános iskolában egyszer bukott, de nem kellett évet ismételnie. Ő maga így jellemezte tanulási gondjait: „(...) *hosszú leckék, le kell írni egy-két oldalt. A leírás az még O.K., bár néha azt is megunom. De megtanulni nem megy. Hosszú.*”

3. tipikus ok: Nem megfelelő pedagógiai módszer alkalmazása

Az egyik interjúalany, aki jelenleg 9. osztályba jár belső szakiskolába, csak a tankötelezettség miatt folytatja tanulmányait, amint nagykorú lesz, úgy tervezi, még az elkezdett évfolyamot sem fejezi be, otthagyja mind az iskolát, mind a gyermekvédelmi rendszert. Korábban nagyszülei nevelték szülei alkoholizmusa, hajléktalansága miatt, majd gondozásba kerülése előtt néhány évvel meghalt nagyanyja, közvetlenül előtte pedig nagyapja lett beteg, ami miatt nem tudta ellátni sem fizikailag, sem mentálisan a gyermeket. A gyermekkel elkezdődtek a magatartási gondok, csavargás, iskola kerülés, verekedés, zsarolás. A 7. osztályt háromszor járta. Elhanyagolás miatt került gondozásba. Az iskola aktív szerepet játszott a gondozásba vétele érdekében, meg akart szabadulni a gyermektől. Nevelője szerint bekerüléskor még kezelhető volt, nagyon jól sportolt, országos versenyeken is ért el eredményeket küzdő sportból. Magatartási problémái miatt eltiltották a sporttól, attól a tevékenységtől, ahol egyedül sikeres lehetett volna.

A jelenleg 11. évfolyamos, kőművesnek tanuló fiú, nem szereti szakmáját, gondolkodik, hogy otthagyja az iskolát. Édesanyja betegsége miatt került először 11 évesen nevelőszülőhöz. Ott súlyos problémák voltak, a nevelőszülő verte a gyermekeket. Visszakerült édesanyjához, majd annak állapota súlyosbodott, így újra gondoskodásba került, de másik nevelőszülőhöz. Évisméltése 5. osztályos korában volt, egybeesett az első gondozásba kerüléssel, a nem megfelelő nevelőszülő választással. „*Hát az, ahogy említettem is, voltam nevelőszülőnél, és az miatt, mert, ugye a sok egyes miatt, és úgy lett. Hát úgy volt, hogy elsőnek mikor én odakerültem, akkor még nem is tudtam, hogy milyen*

az a hely, eleinte jól bántak velem, aztán elkezdtek ütni-verní, és úgy kezdtem el az egyeseket gyűjtögetni, mert hát egyszerűen nem bírtam már ott. Volt még egy másik gyerek a R..., az is volt itt, de hát őt is verték.”

4. tipikus ok: Nem a gyermek képességeinek megfelelő iskolaválasztás

Jelenleg művészeti szakközépiskolába járó lány, nagyon szereti iskoláját, azzal a szakkal is elégedett, ahova került. Másodjára járja a 9. évfolyamot. Eleinte nem bírta a tempót, mindig fáradt volt, állandó késései és igazolatlan órái voltak, 5 tárgyból bukott. Ő 5 évesen került gondozásba, lakásotthonban él. Általános iskola alsó tagozatában nagyon jó tanuló volt, majd az otthon átszervezése miatt iskola váltásra került sor 4. általános iskolája után. Semmiképp nem akart abba az iskolába járni, amit számára kijelöltek. Nagyon erősnek tartotta, de éppen tanulmányi eredményeiért javasolták nevelői azt az intézményt. 5. osztálytól már tanulási gondjai erősödtek, majd 7-ikben félévkor megbukott, de végül ott fejezte be a 8. általánost. *„(...) én nem akartam abba a suliba járni, mert hát stréber sulí volt, nagyon nehéz iskola, és hát a legjobb tanulók kerültek mindig oda, és akkor én mondtam, hogy nekem, én nem akarok oda járni, én a régi sulimba akarok menni, ott akarok maradni, nem akarok onnan eljönni. Azt hittem, hogyha majd én a felvételi dolgozatot úgy adom be, hogy nincs rajta semmi csak a nevem, akkor, akkor majd visszamehetek a régi sulimba, de nem ez történt. Hanem megnézték a bizonyítványom, és ugye abba látszott, hogy 4,7-es átlag, jó tanuló, és akkor én még nem nagyon tudtam dönteni, ezért a nevelőim döntöttek helyettem. Vagy újra járom a 4.-et, vagy megyek 5.-be, de, hogy az nagyon nehéz lesz nekem, és én meg nem mertem elmondani, hogy én üresen adtam be a felvételi lapot, és hogy én nem akarok ide.”* Az eset érdekessége, hogy a kudarcok rendszeresen érték tanulása során, de az általános iskolájának színvonala nyilván közrejátszott abban, hogy érettségít és szakmát adó, mostanra általa elfogadottá vált iskolába jár. Mindenképp el szeretné végezni az iskolát.

2. A jelenlegi képzésben eltöltött idő jellemzői, a jövő esélyei

Kiválasztott interjúalanyaink többsége szakiskolai képzésben vesz részt. 6 fő jár érettségít adó szakmai képzésre. Egy fiatal gimnáziumban kezdett tanulni, de egy év után bukás miatt szakközépiskolát választott, két fiatal pedig szintén bukások miatt szakiskolába került a szakközépiskolából. Az általános iskolában töltött idő tanulási jellegzetességei meghatározó módon vezetnek egy olyan életpálya felé, amelyikben a lemorzsolódás, az iskolaelhagyás gyakori. A jelenlegi helyzet, valamint a jövő lehetőségeinek feltárása interjúzott fiataljaink esetében szoros összefüggésben van eddigi életlehetőségeikkel. Vizsgálatunk azt mutatja, hogy az iskolaválasztásnál éppen e fenti okokkal összefüggésben kompromisszumokra kényszerülnek.

Elsősorban kényszertényező határozzák meg iskola- és szakmaválasztásukat. Ilyen kényszertényező, hogy nevelkedési helyükhöz képest hol található az iskola, milyen általános iskolai eredményeket értek el eddig, melyek azok a szakmák, amelyek a jövőt illetően feltételezhetően nagyobb biztonságot nyújtanak a megélhetés, a munkaerő-piacon való elhelyezkedés terén. Ugyanakkor országos tendencia¹⁸, hogy ebben a képzési formában főként azok a gyermekek tanulnak, akiknek nincs esélyük arra, hogy bejussanak egy magasabb presztízsű középiskolába. A tanulói teljesítmények is azt mutatják, hogy a szakiskolákban, ahol jóval alacsonyabbak a tanulmányi követelmények, mint más középiskolákban, folyamatosan növekedett az évismétlő tanulók aránya (5,9%), már majdnem háromszorosa a gimnáziumokénak (2,1%), és kétszerese a szakközépiskolásokénak (3,6%).¹⁹

A sorozatos kudarcok vezetnek oda, hogy az iskola elvégzése előtt, bizonyítvány nélkül nagy számban hagyják el a szakiskolai képzést. A bevezetőben már szóltunk ezekről az arányokról. Vizsgálatunk tanulói eddigi mutatói alapján „esélyesek” arra, hogy bizonyítvány nélkül hagyják félbe az oktatást.

A következőkben bemutatjuk a pályaválasztás lehetőségeit, azzal való elégedettséget, a tanulási motivációkat, eredményeket, jövőbeli elképzeléseket. Azt, hogy mennyire elégedettek a fiatalok az iskolával, annak képzési rendszerével, pedagógia elveivel. Bemutatunk eseteket illusztratív jelleggel a tanulásban való segítség lehetőségeiről.

A jelenleg lakásotthonban élő, 17 éves lány 4 és fél éve van gondozásban. Sorozatos általános iskolai kudarcok jellemezték életét, középiskolában 9. osztályban félévkor 6 tárgyból bukott. Fejlesztő pedagógushoz jár, értelmi képességei miatt sem képes jobb tanulmányi eredményekre. Jelenleg egészségügyi szakközépiskolába jár, de a szakmaválasztásra új iskolát kell keresni neki, mert ez túl erős a képességeihez képest. Idősgondozásra, vagy valamilyen szociális területre gondolnak nevelői, ő csecsemőgondozást szeretett volna tanulni. Pályaválasztása egybe esett elképzeléseivel, ugyanakkor tanulási nehézségei az általános képzésben új területre kényszerítik, azt az iskolát keresik számára, amit még el tud végezni. Az álma az, hogy ezt az iskolát fejezze be, bár nagyon fél az érettségitől. Környezete inkább abban támogatja, hogy hagyja abba ezt az iskolát, és másik területre menjen át.

¹⁸ Liskó Ilona: Szakképzés és lemorzsolódás, kézirat, OKA, 2007.

¹⁹ Forrás: OM Oktatás-Statistikai Évkönyv 2003/2004.

Egy másik esetben azt láthatjuk, hogy a 16 éves lakásotthonban élő lánynak, aki 3 éve van gondozásban, alapkészségei hiányosak, heti kétszer fejlesztő pedagógushoz jár. Szakképző intézmény 9. osztályos tanulója, szakmaválasztás után felszolgáló szeretne lenni, bár jelenleg éppen pótvizsgája miatt kimaradt a választott pincér szakról. Ebben minta a nővére, aki külföldön vendéglátós. Előnyére változott az utóbbi időben, jelenleg az osztály legjobb tanulója, akaraterővel és nevelői segítséggel úrrá lett magatartási gondjain. Mindenképp pincér akar lenni, bár a nevelők mást szerettek volna. Őt is szociális gondozási területre szeretnék képezni. Orvosa szerint sem jó számára a pincér szakma, mert gyengék a térdei. Még nem tudni, hogyan oldódik meg az ellentét a nevelők és a gyermek között.

A csecsemőkorban gyermekvédelmi rendszerbe került fiatal sorozatos iskolai kudarcok érték, tanulási képességeivel is gond van. Felvételi eredményei miatt sehová sem vették fel, kötelező iskolát jelöltek ki számára. Nem érdekli az iskola, nemcsak tanulási, de magatartási gondok kísérik igazolatlan hiányzásai miatt. Nincsenek tervei, fogalma sincs, mit szeretne: „(...) *sose tudtam megmondani, hogy mi akarok lenni. Mikor oda került a sor, hogy be kellett írni, hova akarok menni, akkor beírtam, amit úgy legelsőnek gondoltam, hogy hova, akkor úgy a sport, a kézilabda kellett volna. Csak azt korán kellett volna elkezdeni.*”

Interjúalanyaink közül kevesen érzékelték konkrét megkülönböztetést gondozotti háttérük miatt. Egyikük azonban beszámolt arról, hogy többször csúfolták amiatt, hogy nem családban él. „*Egyszer-kétszer már volt e miatt gond. Cikiztek, hogy intézetis, meg fattyú, meg ihyesmik. Nem tudom, ezek valahonnan megtudták, hogy intézetis vagyok, oszt ment a cikizés. Az iskolában így egymásnak kiabálják, mindenkinek adnak nevet, meg csúfnevet, meg minden.*”

Interjúink alapján feltételezhető, hogy a lemorzsolódásra legnagyobb hatást az iskolai kudarcok jelentik. A kudarc és a hiányzás szoros összefüggésben van egymással. Az általános iskolai bukások, és a kényszer-pályaválasztás előrevetíti, hogy várhatóan nem fogja befejezni iskolai képzését a fiatal.

Interjúink is mutatják, hogy a szakiskolai rendszerben probléma, hogy a 9. és 10. évfolyamon megismétlődnek azok a kudarcélmények, amik a közismereti tárgyakkal kapcsolatos érdektelenségből eredeztethetőek, ez pedig teljes motivációvesztéshez, és így jellemzően az iskolába járás negligálásához vezet..

Országos kutatás eredményei²⁰ szerint a szakiskolások közül a kilencedikesek buknak meg a legtöbben, másfélszer kevesebben buknak a 10-esek és a 11-edikesek. A legtöbb gondot országosan is a matematikából való bukás jelenti, a fiatalok háromnegyede bukik ebből a tárgyból. Ugyanebben a vizsgálatban szintén azt mutatták ki, hogy a bukáshoz és évismétléshez, majd a lemorzsolódáshoz a magatartási problémák is hozzájárulhatnak, melyek leginkább a hiányzásokban nyilvánulnak meg. A fent idézet vizsgálat megállapítása szerint az elmúlt tanévben (2007/08) 6500 tanuló morzsolódott le a szakképző iskolákból, ebből 4500 szakiskolás, azaz 2007-ben a szakiskolások egynegyede morzsolódott le. Évfolyamonként változó mértékben, mint már írtuk, legmagasabb a 9. évfolyamon.

3. Támogató háttér, családi kapcsolatok

A baráti, nevelői hátterek kulturális lehetőségei, valamint családi, vérszerinti kapcsolatok jellegzetességei abból a szempontból fontosak, hogy ezek mennyire lehetnek hatással a fiatal továbbtanulására, iskolai karrierjére, jövőbeni lehetőségeire.

A legnagyobb és közvetlen hatást a lemorzsolódásra mindenképp az iskolai kudarcok jelentik, de ezek kialakulásához a külső, nevelkedési helytől térben távol lévő, valamint belső - nevelkedési helyen lévő nevelőkkel, valamint kortárs csoport tagjaival való - kapcsolatai is hatással vannak.

A nevelőszülői kapcsolatok többségében pozitív megítélés alá esnek az interjúink alapján. Néhány esetben, különösen ahol már kisgyermekkorban kerülnek oda a fiatalok, azt tekintik saját családnak. Kevés esetben tapasztaltunk ellenséges, negatív viszonyt a nevelőszülő és a fiatal között. Többségében támogató, segítő közegként van jelen a nevelő család.

A lakásotthonokban, gyermekotthonokban élő fiatalok többségében pozitívan ítélik meg nevelőiket. Segítő, támogató attitűdöket tapasztalnak, ugyanakkor többször megjelenik magával az intézménnyel szemben érzett elutasító magatartás. „(...) úgy normális, ételt kapunk normálisan, ruháztatnak, kedvesek velünk. Jó az benne, hogy úgy a legtöbb nevelő úgy néz ránk mint hogyha a saját gyereke lennénk, így kedvesek hozzánk, próbálnak mindenben segíteni. A rossz meg az, hogy nem otthon vagyunk. Majdnem mindenkivel kijövök normálisan, meg el lehet velük beszélgetni, ők is el tudnak velem, vagy ha van

²⁰ Fehérvári Anikó: Lemorzsolódás a szakiskolákban – egy empirikus kutatás alapján. Szakképzés és lemorzsolódás, Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2008. 162-288 p.

valami problémám, akkor megpróbálnak benne segíteni. Úgyhogy ha látják, hogy valamiért rossz kedvem van, vagy valami bajom van, akkor odajönnek, megkérdezik, hogy mi történt, elmesélem nekik, tanácsot adnak.”

Találunk azonban negatív vélekedést is, melyet a következő fiatal véleménye is jól szemléltet. Az egyik 17 éves lány, aki rendszeresen kiszökik idősebb barátjához a lakásotthonból, rendszerint hiányzik az iskolából nevelőjéről így vélekedik: *„(...) én szoktam köcsögösködni vele (nevelőjével). Mindig hazudok neki minden nap. Hogy hol vagyok, mit csinálok. Ezt ő is észrevette, de úgy vagyok vele, hogy mit érdeklí őt. Biztos tudja, hogy nem élek vele szűzies életet.”* Egy másik fiatal szerint a nevelői nem csinálnak mást, mint focimeccset néznek. Aki nem focimeccset néz, az pedig táppénzen van. Többnyire csak néhány szakember van, akivel szorosabb a kapcsolata a fiataloknak. Egyikük nevelőivel való viszonyáról így nyilatkozott: *„(...)az egyik nevelőmet nagyon nem szeretem, mert mindig ordít mindenkivel, és sokan mondták azt, hogy nagyon nem szeretik ezt a nevelőt. De azért van, több nevelő van, úgy akít szeretek. Őket azért, mert nem ordítanak, meg úgy el tudják mondani csöndben, meg stb., meg, hogyha valamit megcsinálok jól, akkor mondjuk kiengednek meg stb.”*

Többségében rendezetlen, elfojtott, szégyellni való problémaként van explicit vagy implicit módon jelen a fiatalok életében a család. Jellemzően deviáns családi modellek vannak jelen, alkoholizmus, hajléktalanság, munkanélküliség, amit a fiatalok nem tudnak elfogadni, nagyon sok esetben titkolni igyekeznek. Néhány esetben megfogalmazódik interjúink során a fiatalokban a vérszerinti családhoz való tartozás igénye, sőt néhány esetben a rendkívül erős vágy is. Az elutasítások mögött legtöbbször a szégyenkezés figyelhető meg a család életmódja miatt. *„Apukámmal szoktam néha találkozni, véletlenül, az utcán. Nem tudtak talpra állni. Apukám beteg volt, megműtötték, meg minden. Most egyik haverjánál lakik. Anyukám meg nem is tudom. Két hónapja lementem hozzá. Ilyen albérletben lakik, kap valamilyen segélyeket, meg minden, azt az egészet elissza.”* Az egyik 17 éves lány nagyon elutasító vérszerinti szüleivel, csecsemőkorban került gondozásba. Anyja látogatásáról így beszélt: *„(...) eljött kilenc év után, meg utána 3 év múlva. Nem való szülőnek. Nekem azt mondta, hogy az anyukája elvette tőlük a házat, meg ilyenek, s nem tudott volna minket hol nevelni. Az apukám meg börtönben van, csak képen láttam még.”*

A támogató hátterek kulturális lehetőségeit, valamint a családi, vérszerinti kapcsolatok hatásait illetően azt tapasztalhattuk, hogy iskolai karrierjük tekintetében sok szubjektív elemet tartalmaznak, s éppen a kapcsolatok alakulásának lehetőségének függvényében mozdulhat pozitív, vagy negatív irányba az iskolai karrier.

Azt mondhatjuk, hogy a vérszerinti családdal való kapcsolat vagy annak hiánya meghatározó jelentőséggel bír. Interjúzott fiataljaink esetében nagyon kevés esetben találtunk olyan példaképet, aki képes lett volna személyiségformáló erőként megjelenni a fiatal életében. A kortárs csoport értékítélete fontos, de éppen hasonlósága miatt nem tud más, pozitív követhető mintákat adni. A nevelők szerepe hangsúlyos, bár sok esetben nem konfliktusmentes. Az iskolai pedagógusokkal egyetlen eset kivételével nincs számottevő, személyiségükre, tanulmányaikra pozitív hatással lévő kapcsolatuk.

Összegzés

Az iskolai karrier tekintetében több hasonló problémát figyelhetünk meg, melyek végül a fiatalok sikertelenségéhez, iskolai lemorzsolódásához vezetnek. Ezek a következők:

- A családi helyzetükben, gondozási helyükben bekövetkezett változások törést okoznak, rendszerint magatartási gondok jelentkeznek először, majd ezt követik a tanulási gondok.
- Az általános iskolák eseteinkben egyszer sem nyújtottak segítő közeget a gyermekek nehézségei könnyítésére, a súlyos gondokkal küzdőktől inkább szabadulni szerettek volna.
- Jellemző az érdektelenség, a tanulással szembeni negatív attitűd.
- A 9-10. évfolyamon folytatott általános képzés erősíti a negatív attitűdöket, a feleslegesen elsajátítandó ismeretek érzetét, a legtöbb bukás a közismereti tárgyakból történik. (matematika, magyar, történelem)
- A hiányzások, mint meghatározó magatartási rendellenességek az iskolával szembeni negatív attitűd megnyilvánulásai.
- A nevelkedési hely szerinti nevelő vagy nevelőszülő figyel a gyermek tanulmányi gondjaira, de kevés esetben tud olyan hathatós segítséget nyújtani, ami a negatív kimenetet meg tudná akadályozni. Néhány esetben viszont eredményes volt ez a segítség, változott a tanuláshoz való hozzáállása, javult a fiatal tanulmányi eredménye.
- A felzárkóztató programok, korrepetálások nem mutatnak eredményességet vizsgált tanulóinknál, szinte mindegyik részt vett felzárkóztatásban, ennek ellenére nem kerülte el a bukást, a kudarcot.
- Interjúalanyaink kudarcát mutatja, hogy sokan szakmát, iskolát szeretnének váltani, elégedetlenek jelenlegi helyükkel.
- A szakiskolai képzésben részt vevő fiatalok maguk sem tesznek sokat annak érdekében, hogy elkerüljék a kudarcokat. Saját bevallásuk szerint sem tanulnak sokat.

- Az iskolák nem kezelik külön a gondozásban élő gyermekeket, nagyon különböző módon viszonyulnak a nehézségekkel küzdő gyermekek felé. Minél nagyobb egy iskola tanulói létszáma, annál kevésbé van esély a személyre szabott segítségre.
- Rossz iskolai közérzet jellemzi interjúzottaink többségét, nem találják helyüket oktatásuk és nevelésük problémáit megoldani nem tudó szakiskoláikban.
- Csak kevesen terveznek továbbtanulást, többségében minél hamarabb szeretnének kijutni a munkaerő-piacra, néhányan érettségit terveznek, vagy még egy másik szakmát. Felsőfokú tanulás igénye egyáltalán nem fordul elő.
- A fiatalok többségének nincsenek reális elképzelései saját jövőjéről, lehetőségeiről. Jelenlegi helyzetüket nem képesek és nem akarják értelmezni.
- Jövőképükben a realitásokkal szembeni tudatlanságuk párosul irreális, a valóság lehetőségeinél sokkal könnyebben megszerezhető célok elérésében.
- Jellemzően kiábrándultak, nincsenek kitűzött, személyiségükre pozitívan ható céljaik, nincsenek példaképeik, vágyaik, amelyekért érdemes lenne küzdeniük.
- Tanácstalanság, sodródás, túlélés, a valahogy majdcsak lesz életszemlélet jellemzi a kérdezettek többségét, akiket eddigi iskolai karrierje alapján lemorzsolódás-esélyesnek sejtethetünk.

CSURGÓ BERNADETT – RÁCZ ANDREA: FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ FIATAL FELNŐTTEK ÉLETÚTJÁNAK ALAKULÁSA A GYERMEKVÉDELEM ÁRNYÉKÁBAN

Kutatásunk²¹ célja a gyermekvédelmi rendszerben nagykorúvá vált, fogyatékossgal élő fiatal felnőttek oktatási, munkaerő-piaci, lakhatási helyzetének bemutatása, önálló életkezdési esélyeinek vizsgálata. Arra kerestük a választ, hogy a fogyatékos fiatal felnőttek társadalmi integrációját milyen eszközökkel képes segíteni a gyermekvédelmi rendszer, illetve, hogy milyen hiányok figyelhetők meg a módszerekben, szolgáltatásokban és a segítségnyújtás formáiban, amelyek gátolják a gyermekvédelmi háttérrel rendelkező fogyatékos fiatalok komplex rehabilitációját, társadalmi integrációját, érdekérvényesítését.

Kutatásunk során többféle adatgyűjtési és elemzési módszert alkalmaztunk a célcsoport helyzetének minél átfogóbb vizsgálata érdekében. A kutatás első szakaszában kérdőíves felmérést végeztünk két vizsgálati régióban: Közép-Magyarországon és az Észak-Alföldön. A két régióban adatgyűjtésünk során 506 fő, 18-25 év közötti gyermekvédelmi háttérrel rendelkező fiatal felnőttet azonosítottunk. Közülük a véletlenszerű mintavételi eljárást követően 120 fő került lekérdezésre. A vizsgálatában szereplő fogyatékos fiatalok közül 84 fő utógondozói ellátásban részesül, 25 fő szociális intézményben él és 11 fő utógondozásban részesül. A kérdőíves felmérést mélyinterjú vizsgálatával is kiegészítettük, amely során 10 gyermekvédelmi háttérrel rendelkező, fogyatékossgal élő 18-24 év közötti fiatal felnőttel készítettünk interjút. Emellett 10 szakemberrel és 3 döntéshozóval is készült interjú. A kutatás részét képezte 5 esettanulmány elkészítése is, amely során a különböző életúton járó fiatal felnőttek helyzetét a fiatalok szempontjából és a szakemberek, döntéshozók nézőpontjából is megvizsgáltuk. A következőkben a kutatás fő eredményeit ismertetjük, elsősorban a kvalitatív kutatási szakaszban kapott eredmények részletesebb bemutatása által, kitérve a fiatal felnőttek véleményének megjelenítése mellett a szakemberek és a döntéshozók álláspontjára is.

²¹ A kutatás 2009-ben, a Kézenfogva Alapítvány megbízásából készült a Rubeus Egyesület kutatóműhelyében. A kutatás zárótanulmánya a www.rubeus.hu oldalon található.

I. Gyermekvédelmi háttérrel rendelkező, fogyatékossgal élő 18-25 éves fiatal felnőttek helyzete

A kérdőíves felmérés során tehát a két vizsgálati régióban összesen 120 főt kérdeztünk meg. A teljes minta három célcsoport mintájából tevődött össze: utógondozói ellátottak, utógondozásban részesülők és szociális intézményben élő, gyermekvédelmi háttérű 18-25 év közötti fogyatékossgal élő fiatal felnőttek. A mintában szereplő 120 gyermekvédelmi háttérrel rendelkező fogyatékossgal élő fiatal 55,8 százaléka férfi és 44,2 százaléka nő.

1. számú tábla: Kérdezettek megoszlása nem szerint

Neme	N	%
Férfi	67	55,8
Nő	53	44,2
Összesen	120	100

A felmérésben az önkéntes és anonim lekérdezés során megkérdeztük a fiatalok etnikai, nemzetiségi hovatartozását is. A kérdezettek többsége magyar nemzetségű (76,7%), roma származásúnak 21,7 százalék vallotta magát, emellett 1 fő román nemzetiségű szerepelt a mintában és 1 fő pedig azt nyilatkozta, hogy nem tudja milyen származású.

A kérdezett fiatalok többsége (40%) 21-22 éves. A 19-20 évesek aránya 29,2% és hasonló hányadban találunk a fiatalok között 23-24 éveseket is. A 25 évesek aránya a mintában mindössze 6,7 százalék.

A gyermekvédelmi háttérrel rendelkező, fogyatékossgal élő fiatalok körében a felmérés során részletesen gyűjtöttünk adatokat a fogyatékossgal típusára vonatkozóan mindhárom vizsgálati célcsoport esetében. A vizsgált fiatalok döntő hányada (83,3%) értelmi fogyatékos, ebből a többség, 64 százalék enyhe fokban sérült, a középsúlyos értelmi fogyatékosok aránya 29 százalék, míg a súlyos értelmi fogyatékosok aránya a mintában szereplő értelmi fogyatékos fiatalok között 7 százalék. Az értelmi fogyatékosok mellett a vizsgálatban szereplő gyermekvédelmi háttérrel rendelkező fiatalok között 17,5 százalékban találunk beszédében akadályozottakat, 10,8 százalékuk mozgáskorlátozott, 9,2 százalékuk látássérült, 5,8 százalékuk pedig hallássérült. Az autisták aránya a mintában mindössze 1,7 százalék és emellett egyéb fogyatékossgal kategóriába sorolható 3 fő (2,5%).

2. számú tábla: Kérdezettek megoszlása a fogyatékoság típusa szerint

Fogyatékoság típusa	N	%
Értelmi fogyatékos	100	83,3
EBBŐL:		
<i>Enyhe</i>	64	64
<i>Középsúlyos</i>	29	29
<i>Súlyos</i>	7	7
Mozgássérült	13	10,8
Látássérült	11	9,2
Hallássérült	7	5,8
Beszédében akadályozott	21	17,5
Autista	2	1,7
Egyéb (retardált törpe, gerincsérült, tanulási zavar)	3	2,5
Összesen	120	100

Adataink azt mutatják, hogy a vizsgált fogyatékosággal élő fiatalok közel fele (45%) képes ellátni önmagát, míg 38,3 százalékuk részben önellátó. Emellett 12,5 százalékuk egyedül nem hagyható és teljes ellátást igényel 1,7 százalék.

3. számú tábla: Önellátó képesség foka

Önellátó képesség	N	%
teljesen ellátja magát	54	45
részben önellátó	46	38,3
egyedül nem hagyható	15	12,5
teljes ellátást igényel	2	1,7
nincs adat	3	2,5
Összesen	120	100

Az önellátó képesség részletes elemzése azt mutatja, hogy a vizsgált fogyatékosággal élő fiatalok döntő többsége képes önállóan végezni a legalapvetőbb mindennapi tevékenységeket, mint az étkezés (96,7%), a WC használat (93,3%), az öltözködés (94,2%), helyváltoztatás a lakásban (91,7%) és a fürdés (89,2%). Valamivel kevesebben, de többségében szintén képesek a vizsgált fiatalok önállóan közlekedni az utcán (74,2%). Ugyanakkor mindössze 55 százalékuk képes önállóan vásárolni, és még kisebb hányadban, kevesebb mint felük (45,8%) képes a tanulásra és az önálló pénzkezelésre (41,7). Adataink azt mutatják tehát, hogy bár a legalapvetőbb tevékenységekre a vizsgált fogyatékosággal élő fiatal felnőttek többsége képes, az önálló

életvezetéshez szükséges összes tevékenységet azonban több, mint felük már nem tudja egyedül ellátni.

4. számú tábla: Önállóan ellátandó tevékenységek köre

Képes-e önállóan ellátni az alábbi tevékenységeket?	Igen (%)
Étkezés	96,7
WC használat	93,3
Öltözködés	94,2
Fürdés	89,2
Helyváltoztatás a lakásban	91,7
Közlekedés az utcán	74,2
Vásárlás	55
Tanulás	45,8
Pénzkezelés	41,7

Felmérésünk során azt is vizsgáltuk, hogy a gyermekvédelmi háttérrel rendelkező fiatalok milyen szolgáltatások elérésében kapnak segítséget. A vizsgált fogyatékossgal élő fiatal felnőttek többsége azt nyilatkozta, hogy a gyermekvédelmi rendszeren keresztül vagy annak keretében számos tevékenységben és szolgáltatás elérésében kap segítséget. Döntő hányaduk kap segítséget a különböző szolgáltatások, mint az általános orvosi ellátás elérésében (86,7%), a szakorvosi ellátás elérésében (79,2%) és a hivatalos ügyek intézésében (84,2%). Fontos továbbá, hogy a mindennapi élethez elengedhetetlen tevékenységekben is a legtöbben kapnak segítséget: szabadidős tevékenységek (85,8%), önellátás (84,2%), pénzkezelés (80%). A többség emellett azt nyilatkozta, hogy érzelmi támaszt is nyújt számára a rendszer (85,8%), segítik őket a személyes kapcsolatok ápolásában és kapnak életvezetési tanácsokat is (78,3%). Adataink tehát azt jelzik, hogy a mindennapokban, a jelenlegi életvitelükben a vizsgált fiatalok döntő többsége megkap minden segítséget. Ugyanakkor adataink arra engednek következtetni, hogy ez a segítségnyújtás kevésbé terjed ki a jövőjüket meghatározó tevékenységekre, szolgáltatásokra. A jelenben meghatározó tevékenységekkel szemben kevesebben nyilatkozták azt, hogy kapnak segítséget a lakhatásuk hosszú távú megoldásában (69,2%), a fejlesztésben, oktatásban (68,3%) valamint a tanulmányaikban (66,7%). Kiemelhetjük továbbá, hogy kevesebben kapnak segítséget a munkaerő-piacon való elhelyezkedésben, foglalkoztatásban (64,2%), munkakeresésben (59,2%). A legkevésbé pedig a vérszerinti családdal való kapcsolatok ápolásában kapnak segítséget a fiatalok.

5. számú tábla: Igénybe vehető szolgáltatások köre

Szolgáltatás	Igen (%)
Általános orvosi ellátás	86,7
Szabadidős tevékenységek	85,8
Érzelmi támasznyújtás	85,8
Önellátás (mosás, főzés, bevásárlás) készségeinek elsajátítása	84,2
Hivatalos ügyek intézésében való segítségnyújtás	84,2
Pénzkezelési tanácsadás	80
Személyes kapcsolatok ápolásában	80
Szakorvosi ellátás	79,2
Életvezetési tanácsadás	78,3
Lakhatás hosszú távú megoldásában való segítségnyújtás	69,2
Fejlesztés, nevelés-oktatás	68,3
Tanulmányok támogatása, megfelelő végzettség megszerzésében való segítségnyújtás	66,7
Foglalkoztatás	64,2
Munkakeresésben való segítségnyújtás	59,2
Vér szerinti családdal való kapcsolat ápolásában	53,3

Felmérésünk során egységes kérdésekkel vizsgáltuk a fogyatékossgal élő fiatalok gyermekvédelmi hátterének jellegzetességeit mindhárom vizsgálati célcsoport esetében.

A vizsgált fiatalok 25,8 százaléka 1 éves kora előtt került gyermekvédelmi gondoskodásba, 23,3 százalékuk pedig 1-5 éves kora között. 5-10 éves korban 24,2 százalékuk került a rendszerbe és nagyobb gyermekként, 10 évesnél idősebbként 17,5 százalékuk került gyermekvédelmi gondoskodás alá.

6. számú tábla: Legtöbb ideig tartó nevelkedési-hely típusa

Hol töltötte a legtöbb időt?	N	%
Nevelőszülőnél	30	25
Intézményben	81	67,5
Egyforma időt töltött intézményes ellátásban és nevelőszülőnél	1	0,8
Nincs adat	8	6,7
Összesen	120	100

A vizsgált fiatalok többsége valamilyen gyermekvédelmi intézményben nevelkedett (67,5%) többet a rendszerben eltöltött idő során. Azok aránya, akik döntően nevelőszülőknél nevelkedtek 25 százalék. Egyforma időt mindössze egyetlen személy töltött intézményben és nevelőszülőnél.

A vizsgált fiatalok élethelyzetének stabilitását jelzi, hogy összesen hány helyen nevelkedtek a gyermekvédelmi rendszerbe kerülésük óta. Stabil nevelkedési háttérrel mindössze 30 százalékuk rendelkezik, akik a rendszerbe kerülésük óta 1 helyen nevelkedek. Két helyen hasonló arányban éltek a vizsgált fiatalok közül (30,8%). Három helyen nevelkedett 21,7 százalékuk és erősen instabil háttérrel rendelkezik 6,7 százalékuk, akik 4 vagy több helyen nevelkedtek.

7. számú tábla: Gondozási-hely típusa és a rendszerbe kerülés életkora

Nevelkedés helye ²² / Hány évesen került szakellátásba	1 éves kora előtt	1-5 évesen	5-10 évesen	10 éves kora után	összesen
Nevelőszülőnél	18 60,0%	5 16,7%	2 6,7%	5 16,7%	30 100%
Intézményben	13 18,1%	21 29,2%	26 36,1%	12 16,7%	72 100%
Egyforma időt töltött intézményes ellátásban és nevelőszülőnél	0 0,00%	1 100%	0 0,00%	0 0,00%	1 100%

Adataink azt mutatják, hogy a nevelkedési-hely típusát nagymértékben befolyásolja, hogy hány évesen kerültek a fogyatékossgal élő fiatalok a rendszerbe. A nevelőszülőknél nevelkedők többsége (60%) 1 éves kora előtt került gyermekvédelmi gondoskodásba, míg az intézményben nevelkedők legnagyobb hányada (36,1%) 5-10 éves korában került a gyermekvédelmi rendszerbe.

8. számú tábla: Áll-e gondnokság alatt?

Gondnokság alatt áll- e?	N	%
Igen	71	59,2
Nem	43	35,8
Nincs adat	6	5
Összesen	120	100

Fontos továbbá, hogy a vizsgált fiatalok jelentős hányada (59,2%) gondnokság alatt áll.

A fiatalok jövője szempontjából meghatározó az iskolai pályafutás. Ezért felmérésünk során mindhárom célcsoport esetében vizsgáltuk az iskolai pályafutást, oktatási tapasztalatokat.

²² Hol nevelkedett többet összesen (intézményes ellátás vagy nevelőszülői ellátás).

9. számú tábla: Általános iskola típusa, ahol a fiatal felnőtt tanulmányait folytatta

Hol kezdte a tanulmányait?	N	%
Normál iskolában integráltan	30	25
Normál iskolában szegregáltan	7	5,8
Eltérő tantervű iskolában	29	24,2
Foglalkoztató iskolában	10	8,3
Gyermekotthon belső iskolájában	10	8,3
Többcélú intézmény belső iskolájában	24	20
Egyéb iskolában	5	4,2
Nincs adat	5	4,2
Összesen	120	100

A mintában szereplő fiatalok jelentős hányada (25%) normál iskolában integráltan kezdte tanulmányait. Hasonló arányban találunk közöttük eltérő tantervű általános iskolában tanulókat (24,2%) és többen kezdték iskolai tanulmányaikat többcélú intézmény belső iskolájában is (20,0%). Alacsony arányban találunk a vizsgált fiatalok körében gyermekotthon belső iskolájában tanulókat (8,3%), foglalkoztató iskolában tanulókat (8,3%), valamint normál általános iskolában szegregáltan tanulókat is (5,8%).

10. számú tábla: Középiskola típusa, ahol a fiatal felnőtt tanulmányait folytatta/folytatja

Hova jár/járt középiskolába?	N	%
Gyermekotthon belső iskolája	15	12,5
Normál iskola	15	12,5
Többcélú intézmény speciális szakiskolája	15	12,5
Települési speciális szakiskola	18	15
Speciális szakiskola naponta bejár/t	15	12,5
Speciális szakiskola kollégiumi ellátással	4	3,3
Készségfejlesztő speciális szakiskola	16	13,3
Nem jár(t) középiskolába	22	18,3
Összesen	120	100

A mintát alkotó fogyatékossgal élő fiatalok döntő hányada folytatott vagy folytat középiskolai tanulmányokat (81,7%). A középiskolákat tekintve meglehetősen heterogén kép tárul elénk. A legnagyobb hányadot (15%) a települési speciális szakiskolába járók jelentik, emellett a településen kívüli speciális szakiskolába naponta bejárók aránya 12,5% és többcélú intézmény speciális szakiskolájába is 12,5 százalékuk jár, míg kollégiumi ellátással 3,3 százalékuk vesz igénybe speciális szakiskolai ellátást. A speciális szakiskolai ellátásba jár tehát a vizsgált fiatalok 43,3 százaléka. Normál iskolába 12,5 százalékuk jár, és ugyancsak 12,5 százalék végzi középiskolai tanulmányait a

gyermekotthon belső iskolájában. A készségfejlesztő speciális szakiskolában tanulók aránya pedig 13,3 százalék.

11. számú tábla: Iskolai tapasztalatok megítélése

Iskolai tapasztalatok	N	%
Rossz tapasztalatok	13	10,9
Semleges tapasztalatok	34	28,3
Jó tapasztalatok	66	55,2
Nincs adat	7	5,8
Összesen	120	100

Az iskolára vonatkozó kérdések során arra kértük a vizsgálatban szereplő fiatalokat, hogy értékeljék az iskolai tapasztalataikat. A vizsgált fiatalok többsége (55%) alapvetően jónak értékelte az iskolai tapasztalatait. A semleges tapasztalatok aránya 28,3%, míg alapvetően alacsony azok aránya, akik rossz tapasztalatokat szereztek az iskolában (10,9%).

Végezetül mindhárom vizsgált célcsoport esetében elemeztük a fogyatékossgal élő fiatal felnőttek személyes kapcsolatainak jellemzőit, az interperszonális kapcsolatok mintázatait. A személyes kapcsolatok esetében azt vizsgáltuk, hogy a fiatalok percepciója szerint kivel állnak kapcsolatban, ki érdeklődik az életük iránt, illetve néhány kérdés a párkapcsolatra is vonatkozott.

12. számú tábla: Interperszonális kapcsolatok alakulása

Személyes kapcsolatok	Van kapcsolat (%)	Nincs kapcsolat (%)	Nincs adat (%)
Szülővel	30,8	62,5	6,7
Testvérekkel	50	41,7	8,3
Egyéb rokonokkal	27,5	58,3	14,2
Barátokkal	66,7	20,8	12,5
Ismerősökkel	66,7	20,8	12,5

A személyes kapcsolatokra vonatkozóan először azt vizsgáltuk, hogy a kérdezett fiatalok kivel állnak kapcsolatban. A többségnek (66,7%) a barátokkal, ismerősökkel van leginkább kapcsolata.

A kérdezett fiatalok fele (50,0%) kapcsolatban áll a testvéreivel. Lényegesen kevesebben (30,8%) tartanak fenn kapcsolatot a szüleikkel és még kisebb hányadban a rokonokkal (27,5%).

13. számú tábla: Ki az a személy, aki érdeklődik az élete alakulása iránt?

Ki az a személy, aki érdeklődik az élete alakulása iránt?	Igen (%)
Gyermekvédelmi szakember (nevelő, gyermekfelügyelő, utógondozó)	70
Nevelőszülő	26,7
Iskolai tanár	23,3
Barát, aki nem gyermekvédelmi gondoskodásban él	20
Családtag (szülő, nagyszülő, testvér)	15,8
Barát, aki gyermekvédelmi gondoskodásban él	13,3
Partner / élettárs / házastárs	10,8

A kapcsolatok minőségét illetően azt vizsgáltuk, hogy a megkérdezett fiatalok életében, ki az a személy, aki segített neki, vagy odafigyelt hogyan alakulnak a dolgai az élete nehéz időszakában, és akivel jelenleg is tartja a kapcsolatot. A vizsgált fiatal felnőttek döntő hányadának legszorosabb kapcsolata a gyermekvédelmi szakemberekkel van, 70 százalékuk érzi úgy, hogy a gyermekvédelmi szakember az, akire számíthat, aki érdeklődik az élete iránt. A nevelőszülővel szoros kapcsolatba mindössze 26,7 százalék áll és hasonló arányban találunk közöttük olyanokat, akik számára fontos személyként jelenik meg iskolai tanáruk (23,3%). Kiemelendő, hogy bár a kapcsolattartás esetében jelentős arányban jelentek meg a barátok, a többség számára a barátok nem jelentenek valódi támaszt, mindössze 20 százalék számíthat külső barátaira és 13,3 százalék nyilatkozta azt, hogy segítséget kapott élete nehéz időszakában a gyermekvédelmi gondoskodásban élő barátaitól. Nagyon kevesen vannak, akik számára a családtagok jelentik a személyes támaszt (15,8%) és kevesen számítanak partnerükre is (10,8%). A fő támaszt és segítséget a fogyatékossgal élő fiatalok számára, akik a gyermekvédelmi rendszerben nevelkedtek, tehát a gyermekvédelmi szakemberek jelentik.

Végezetül a személyes kapcsolatok terén a párkapcsolatokat elemeztük.

A vizsgált fiatalok valamivel több, mint felének (58,3%) nincs párkapcsolata. 38,3 százalék nyilatkozta azt, hogy van párkapcsolata és 3,3 százalék esetében nincs adat a párkapcsolatra vonatkozóan. Azok között, akiknek van párkapcsolatuk közel azonos arányban találunk tartós (48,8%) és nem tartós (51,2%) párkapcsolatban élőket. A vizsgált 18-25 éves fiatalok között a párkapcsolatban élők között hasonló arányban találunk olyanokat, akinek testi kapcsolata van (29,2%) és olyanokat, akiknek a párkapcsolatuk testiségben nem nyilvánul meg. A párkapcsolatban élő fiatalok többségének (70,8%) van lehetősége kettesben lenni a partnerével.

40,3 százalékuk a gondozási helyen kívül tud kettesben lenni a partnerével, 30,6 százalékuk számára pedig a gondozási helyen van erre lehetőség. A fiatalok 29,2 százalékának azonban nincs lehetősége a partnerével kettesben lenni.

II. Gyermekvédelmi háttérrel rendelkező, fogyatékossgal élő fiatal felnőttek életútja

Mélyinterjú vizsgálatunk során 10 gyermekvédelmi háttérrel rendelkező, fogyatékossgal élő 18-24 év közötti fiatal felnőttel készítettünk interjút. Az interjú vizsgálat során megkeresett fiatalok közül négy szociális intézményben él, kettő utógondozói ellátásban részesül és nevelőszülőknél él, kettő utógondozói ellátott és gyermekvédelmi intézményben él, míg egyikük már kikerült a rendszerből, jelenleg dolgozik és élettársával albérletben él, utógondozásban részesül. Egy fő pedig a rendszerből való kikerülését követően hajléktalanná vált. A kvalitatív vizsgálati szakaszban enyhe fokban értelmi fogyatékos, illetve idegrendszeri sérült fiatalokkal készítettünk interjút. A speciális vizsgálati csoportból adódóan a megkeresetteket előre strukturált kérdéssor segítette életútjuk főbb állomásainak felidézésében. A kérdezettek kommunikációs képességéből, emlékeik töredezettségéből adódóan döntően kérdésekre adott válaszok mentén bontakoznak ki az életutak, hosszabb életút narratívák nem születtek. Eredményeinknek ezt a sajátosságát az elemzés során is figyelembe vettük, ezért az elbeszélés során kibontakozó életútelemegek bemutatására és nem a narratívák egészének elemzésére koncentráltunk. Ennek megfelelően az idézett interjúrészleteket részben stilizálva közöljük a könnyebb érthetőség kedvéért, igyekezve azonban a legtöbb elemét megtartani az elhangzott élőbeszédnek.

A gyermekkor jellemzője: a stabilitás hiánya

A vizsgált fiatalok életútjának közös sajátossága, hogy kikerülve a veszélyeztető családból a gyermekvédelmi rendszeren belül gyermekkoruk során számos intézményben, illetve nevelési formában megfordultak. Többen több alkalommal voltak többféle nevelőszülőnél, majd kerültek vissza gyermekotthonokba.

Egyikük hat hónaposan került gyermekotthonba. Az általános iskola megkezdéséig volt az első gyermekotthonban kisebb-nagyobb megszakításokkal. Közben volt nevelőszülőknél, majd hét éves korától egy másik gyermekotthonba került, ahonnan ismét elkerült nevelőszülőkhöz, illetve egy rövid időre hazakerült vérszerinti szüleikhez, akikkel mára már teljesen megszakadt a kapcsolata.

Egy másik fiatal felnőtt életútjára is a törések jellemzőek, amit fogyatékosága és fizikai állapota tovább súlyosbít:

„Édesanyám és édesapám az aluljáróban éltek akkor. Kéregettek. Én akkor óvodában voltam. Régebben édesanyám a Bosnyák téri piacon árult, de most már rokkant, ugyanúgy, ahogy nekem az egyik fele leépült”. Apjáról a következőket mondta: „(...) alkoholban szenved, ha nem hajt fel pár pohár sört, megáll a szíve, de ezt persze csak viccből mondják”. (...)

Az élethelyzet gyakori változásaiból adódóan a szükséges fejlesztési szolgáltatásokat ezek a fogyatékosággal élő fiatalok csak akadozva, kisebb-nagyobb szünetekkel tudták igénybe venni, ami jelentős esélyegyenlőtlenséget eredményezett a hasonló fogyatékosággal élő, de családban nevelkedő fiatalokkal szemben. Mindezek következtében iskolai pályafutásuk és munkaerő-piaci elhelyezkedésük során hátrányt szenvednek.

Iskolai pályafutás: kudarcok és bizonytalanságok

A vizsgált gyermekvédelmi háttérrel rendelkező, fogyatékosággal élő fiatalok iskolai pályafutására jellemző a gyakori iskolaváltás. Stabil háttér hiányában nehezen veszik az iskolai akadályokat. A többség motiválatlan, nem látja értelmét a tanulásnak. Jellemző tehát a gyakori iskolaváltás és az osztályismétlés.

Egyikük például az iskola pályafutásáról a következőket mesélte:

„Amikor az elsőt elkezdtem, akkor a Bárczi Gusztávba jártam Debrecenbe. Mert lassabban haladtam a matekkel és azért kerültem oda. Egy... két... 2. osztályig jártam a Bárczi Gusztávba. Utána 3.-iktól 8.-ikig Álmosdon jártam. Utána megint Debrecenbe, és most megint. Hány éves voltál, amikor befejezted a nyolcadikat? 16. 9.-ikben buktam meg, és akkor volt egy pótvizsgám, aztán ismételtam a 9-iket.”

A speciális tantervű iskolák megválasztásán túl a gyermekvédelmi rendszernek döntően nincsenek meg az eszközei a különleges igényű gyermekek motivációjára. A gyakori iskolaváltás, az iskolai kudarcok és különleges igényeik következtében a gyermekvédelmi háttérrel rendelkező fiatalokat gyakrabban érték inzultusok az iskolatársak részéről.

Jellemzősen a vizsgált fiatalok nehezen emlékeznek vissza a múltjukra, sokszor az események időbeliségének felidézése is gondot okoz számukra. Az iskolai élmények felidézése is problémát okoz, ezért legtöbbször elejtett szavakból következtethetünk arra, hogy kudarcos iskolai pályafutásuk és az iskolatársak viselkedése negatív élményeket jelent számukra.

A jelenleg már szociális intézményben élő egyik kérdezett a következőképpen emlékszik vissza:

„Amire szívvesen emlékezem, az a tanárok odaadó szeretete. Amin szeretnék változtatni, az a többi gyerek modora. Úgy viselkedjenek velem, mint ahogyan én velük. Ha én kedves vagyok, ők is viselkedjenek úgy.”

A fogyatékossgal élő fiatalok között még rosszabb helyzetben vannak a roma származású fiatalok, akiket nem csak fogyatékoságuk, de roma származásuk miatt is sokszor előítélésen kezelnek társaik. Az értelmi fogyatékos roma fiatalok elbeszélési alapján arra következtethetünk, hogy fogyatékoságuk miatt ők sokkal védtelenebbek, sokkal kevésbé tudják kezelni az őket ért előítéletet.

„A célom dolgozni annyit, hogy majd nyugdíjat is kapjak, de azért szeretnék inkább egy szociális intézményben lakni, mert ott nem nézik, hogy magyar ember-e az illető, ahol nem nézik, hogy cigány vagy nem. Tehát én azért szeretnék egy szociális intézményben elhelyezkedni, mert ott nem azt nézik, hogy ez egy cigány. De munkát találni és elhelyezkedni nagyon nehéz.”

A vizsgált fiatalok többsége a gyermekvédelmi rendszeren kívül speciális iskolákban végezte tanulmányait. A gyermekvédelemben dolgozó szakemberek, ha értesültek is a problémákról, eszközök hiányában nem tudták megakadályozni a kudarcokat és még kevésbé a személyes konfliktusokat. Egyedüli eszközük az iskolaváltás volt, amely azonban további hátrányokat eredményezett. A gyermekvédelmi rendszernek nincsenek meg az eszközei ennek az „ördögi körnek” a kezelésére.

Amitől a gyermekvédelmi rendszer nem véd...

A vizsgált fiatalok élettörténete alapján arra következtethetünk, hogy fogyatékoságukból adódóan ezek a fiatalok rendkívül befolyásolhatóak, helyzetük, ítélőképességük bizonytalansága kiszolgáltatottá és védtelenné teszi őket.

Egyik interjúalanyunk élettörténete megrázó módon szemlélteti, hogy a fogyatékoságból adódó befolyásolhatóság mennyire kiszolgáltatottá teszi ezeket a fiatalokat és a rendszer sajátosságaiból adódó korlátozott eszközök képtelenek ezeket az életútbeli traumákat megelőzni és kezelni.

Az interjúalany 24 éves, jelenleg egy speciális alapítványi otthonban él, az önálló életre segítség nélkül alkalmatlan. Két gyermeke van: a kislány két éves, a kislánya négy. Születésük óta hivatásos nevelőszülőknél élnek. A kérdezett a következőképpen mesélte el az életét, gyermekei születésének történetét:

„Lehet, bár nagyon furcsa dolog volt. Hogy is mondjam, egy iskolába jártunk, aztán egyszer voltunk csak együtt, abból fogant a B. (kislánya). Közben nekem volt más fiúm, a J., akibe szerelmes voltam. Tudták ezt a nevelők is, nagyon jó fejek voltak, de sajnos a R-val volt ez a papás-mamás, amiből lett a B., csak közben ennek a R-nak volt felesége, két gyereke. R. (kislánya vér szerinti apja) azt mondta, ezt nem vállalhatja fel, mert akkor elveszíti a feleségét és a két gyerekét. Tehát nem is vállalta, azért került az én nevemre. De én úgy voltam vele, hogy nekem az életben egyetlen boldogságom legyen, attól egy gyerek, akét szeretek. Ez nagyon furcsa dolog, de nálam van olyan, hogy amit egyszer így kimondok, egyszer csak úgy lesz. Én egyszer kimondtam, hogy nekem a R-tól lesz gyereke és erre úgy is lett.”

A fiatal nő szerette volna megtartani a gyermekét, de hathatós segítség hiányában a körülmények áldozatává vált.

„A Rege utcába kerültem. Ott voltam fél évet. Próbáltak nekem anyaotthont találni, de végül is nem sikerült. Nem volt tejem a sok idegeskedés miatt.”

Két évvel később a fiatal anya ismét gyermeket szült, de a körülmények újra nem tették lehetővé, hogy gyermekét megtartsa:

„Lementem Adorjánházára, ott vettem egy házát - már el is adtam - abból a családi pótlékból vettem, ami járt. A nagybátyám, nagynéném segítettek, meg V. az utógondozó, de nem bírtam. Nekem nem ilyen a lelkivilágom, munka sem volt. Azelőtt a Templom utcában voltam, látogattam a B-t (kislányát) és onnan mentem Adorjánházára. Az ő apja egy pesti fiú, az itteni egyik lánynak a testvére. Ő sem vállalta a gyermeket. Volt barátnője, meg az anyjával élt. Körülbelül egy évig voltunk együtt itt Adorjánházán. Aztán

Ajkán megszülettem E-t (második gyermeke). A gyerekekkel két hétig voltam Adorjánházán, a fiú apját elengedtem, ment amerre menni akart. Anyukámboz fordultam segítségért, hogy E. ne kerüljön intézetbe, de hát nem tudom mire gondoltam, miért segített volna az unokáján, ha rajtam sem segített V., az utógondozó segített ide visszakerülni és E-t is elhelyezni azokhoz a nevelőszülőkhöz, ahol B. is volt.”

A fiatal anya története mutatja, hogy a gyermekvédelmi háttérrel rendelkező, fogyatékossgal élő fiatalok befolyásolhatóságuk miatt kiszolgáltatott helyzetben vannak. Esete azt mutatja, hogy a gyermekvédelmi rendszernek nincsenek meg az eszközei a problémák megelőzésére. A gyermekvédelmi rendszer nem tudta megvédeni, hogy kétszer egymás után stabil párkapcsolat nélkül gyermeket szüljön. A prevenció, a szükséges felvilágosítás elmaradt. A gyermekvédelmi rendszer nem tudott abban sem segíteni, hogy a gyermekeit megtartsa, csak annyit tudott tenni, hogy a két gyermeket egy nevelőszülőhöz helyezte, nem szakította el a testvéreket egymástól, amelyet a körülmények ellenére pozitívan értékelhetünk ugyan, de a család egyben tartására tett kísérletek erőtlennek bizonyultak.

A fiatal anya az önálló életre alkalmatlan, jelenleg szociális intézményben él. Ezt azonban nem vette figyelembe a gyermekvédelmi rendszer akkor, amikor a kérdeztet engedték önálló életet kezdeni. Bár vásárolt magának egy házat, munkája nem volt és újra egyedül maradt állapotosan. A gyermekvédelmi rendszer ismét csak a „baj” megtörténte után lépett közbe és segített a fiatal anyának visszakerülni a rendszerbe, majd onnan a szociális intézménybe. A kérdeztet így a gyermekvédelmi rendszer megóvta az elkallódástól, nem lett devianciák áldozata. Ugyanakkor az eset azt jelzi, hogy a gyermekvédelmi rendszernek nincsenek meg az eszközei a hasonló élethelyzetek megelőzésére, de maradéktalan kezelésére sem.

A gyermekvédelmi rendszernek nincsenek meg az eszközei a fogyatékos fiatalok speciális igényeinek kezelésére. Nincsenek meg az intézményes mechanizmusok, amelyek a fogyatékos fiatalok számára az igényeikhez igazodó kellő felvilágosítást nyújtanának. A fogyatékos fiatalok kiszolgáltatottabbak, érdekérvényesítési képességük gyengébb, a rendszer azonban erre nem fordít külön figyelmet.

Jövőképek

A vizsgált gyermekvédelmi háttérrel rendelkező fogyatékossgal élő fiatal felnőttekre döntően rendkívül bizonytalan jövőkép jellemző. A legfőbb cél számukra a biztonság, amit vagy az intézmények vagy a meglévő vagy tervezett párkapcsolat jelent számukra.

Azok, akik a gyermekvédelmi rendszerből kikerülve szociális intézményekbe kerülnek vagy kerültek, jövőjük biztonságát az intézményben látják. Egyikük, aki a gyermekotthon utógondozói ellátását követően szociális intézményben fog élni, a következőképpen beszélt a jövőjéről:

„ - Ha betöltöd a 24. évedet, utána mit fogsz csinálni?

- *Már beszélünk bent erről. Dunakeszire megyek Kollégiumba. Már vannak ott barátaim. Fizetett állásom is lenne, kapnék pénzt a munkámért.*

Ugyanúgy kertészkednék. Az ottani ellátásért 3-000 Ft-ot kellene fizetnem.

- Távolsági terveidben mi szerepel? Család, gyerek?

- *Mindenekelőtt egy békés élet. Én nem vagyok alkalmas önálló életre.*”

Azok, akik képesek az önálló életre a saját család által nyújtott biztonságot tekintik a legfontosabbnak a jövőjük szempontjából, amelynek alapját a szülői család biztonságának hiányában döntően a meglévő párkapcsolatukban képzelik el.

A többség bizonytalan a jövőjét illetően. A gyermekvédelmi rendszer nem készíti fel ezeket a fiatalokat a jövőre. Komoly probléma, hogy a tanult szakmák nem jelentenek számukra megfelelő képzettséget a munkaerő-piacon. Jellemző, hogy a többség úgy gondolja, hogy, amit tanul az nem lehet a megélhetése alapja, nem tud majd a szakmájában elhelyezkedni. Többségük nincs tisztába a lehetőségeivel sem, nem tudja, hogy az otthonteremtési támogatás mire lehet elegendő, illetve, hogy kikerülve a rendszerből milyen lehetőségei lehetnek. A gyermekvédelmi szakellátás alapvetően a jelenre koncentrál, a fiatalok napi szükségleteihez alkalmazkodik, de nincsenek meg a megfelelő eszközei a jövőre való felkészítésükben.

Fontos problémát jelent, hogy ezek a gyermekvédelmi háttérrel rendelkező fogyatékos fiatalok a felnőtt élet megkezdéséhez többségében nagyon kevés segítséget kapnak. A gyermekvédelmi rendszerben működő utógondozói ellátás nem elégíti ki ezeknek a fiataloknak az igényeit. Az utógondozóval való kapcsolattartás időszakos és sok esetben formális.

Mivel a rendszerben nincsenek meg a jövőre felkészítés hatékony intézményes módszerei, ezért a fiatalok döntően személyes kapcsolataikra támaszkodhatnak. Egy-egy nevelő, vagy a nevelőszülő figyelve, gondoskodása sokat segít a fiatalok jövőképeinek formálásában. Ez azonban esetleges, személy és szituációfüggő. Hatékony intézményes eszközök hiányában sok fiatal a rendszerből kikerülve magára marad és stabil háttér hiányában nagyobb eséllyel válik devianciák áldozatává.

Kikerülve a gyermekvédelmi rendszerből

A gyermekvédelmi háttérrel rendelkező fogyatékossgal élő fiatalok felnőttkori életútját jelentős mértékben meghatározza fogyatékossguk jellege, tehát, hogy képesek-e az önálló életre. Ennek megfelelően két markánsan elkülönülő csoportra oszthatók ezek a fiatalok: (1) akik önálló életet kezdenek, és (2) akik gondoskodást igényelnek és ezért szociális intézményekbe kerülnek. Az utóbbi csoport, tehát az önálló életre alkalmatlan fiatalok esetében a gyermekvédelmi rendszerből döntően egyenes út vezet a szociális intézményekbe. A gondot az jelentheti, ha a rendszer azokat a fiatalokat is az önálló életre alkalmasnak nyilvánítja, akik valójában önállóan boldogulni nem képesek. Ők állapotukból és helyzetükből adódóan hamar válnak devianciák áldozatává és a rendszerbe való visszakerülésük, szociális intézménybe való elhelyezésük jelentheti a megoldást. Kérdés azonban, hogy hány esetben képes a rendszer korrigálni a tévedéseit és hányan maradnak segítség nélkül. Az önálló életre képes fiatalok szerencsés esetben személyes kapcsolataikra támaszkodva – ami döntően stabil párkapcsolatot, illetve egy-egy nevelővel vagy a nevelőszülővel kialakult szoros kapcsolatot jelenti – sikeresen tudják szervezni az önálló életüket és képesek elhelyezkedni a munkaerő-piacon.

A gyermekvédelmi rendszerből kikerülő fogyatékossgal élő fiatalok számára a szociális intézmények jelentik a legbiztonságosabb kivezető utat. Az önálló életet kezdő fogyatékos fiatalok szűkös kapcsolathálójukból adódóan kiszolgáltatottá válnak, kevés az a szerencsés, aki egy stabil párkapcsolatra alapozva sikeresen tudja venni az akadályokat. A gyermekvédelmi rendszer a kikerülő fiatalokat az utógondozói ellátás megszűnése után magára hagyja, és a felmerülő problémák kezelésének, a szükséges segítségnyújtásnak nincsenek meg a további intézményes formái. A segítségre szoruló fiatalok csak személyes kapcsolataikban bízhatnak, egy-egy nevelő vagy nevelőszülő, vagy esetleg rokon szeretete és figyelve óriási jelentőségű lehet, de ez nem a rendszeren, hanem csupán az egyes személyeken múlik és nem mindenki számára elérhető. Ennek hiányában azonban a gyermekvédelmi rendszerből kikerülő

fiataloknak egyedül kell megküzdniük a felmerülő akadályokkal és nehézségekkel, ami rendkívül kiszolgáltatottá teszi őket és ezért védtelenné válnak a devianciákkal szemben.

A gyermekvédelmi rendszer nem fordít külön figyelmet a rendszerben nevelkedő fogyatékos fiatalok önálló életre nevelésére, ugyanazok a támogatások illetik meg ezeket a fiatalokat, mint a rendszerben nevelkedő egészséges társaikat. Állapotuktól függően kerülnek szociális intézményekbe vagy kezdhetnek önálló életet. Speciális felkészítés hiányában azonban az önálló életet kezdő fogyatékos fiatalok hátrányt szenvednek a munkaerő-piacon és a társadalmi integrációjuk során egyaránt.

III. Szakemberek véleménye a fogyatékossgal élők ellátásáról, támogatásáról

A kutatás keretében tíz szakemberrel készítettünk interjút, két nevelőszülővel, egy gyermekotthoni vezetővel, három szociális intézményben dolgozóval (1 intézményvezető, 2 lakóotthon vezető), egy utógondozóval, egy hivatásos gondnokkal, valamint két olyan szakemberrel, akik hajléktalan ellátásban dolgozó szociális munkások.

A gyermekvédelmi szakemberek véleménye szerint a fogyatékos gyermekeket nevelő családok nagyon nehéz helyzetben vannak, hiszen alapvetően hiányoznak azok az alapszolgáltatások, amely lehetőséget teremthet számukra, hogy gyermekeiket családban nevelhessék, ezt igazolja az is, hogy a Gyermekvédelmi törvénnyel teljesen ellentétes módon az anyagi okok miatti kiemelések gyakoriak. Ezzel párhuzamosan az is problémaként jelenik meg, hogy a szülők nem kapnak segítséget arra nézve, hogy lelkileg feldolgozzák, hogy fogyatékos a gyermekük. Ezt tovább nehezíti a társadalmi előítéletesség is ezen családokkal, illetve a fogyatékossgal élőkkel szemben.

Sajnálatos módon a családdal való kapcsolattartás nem csak a gyermekvédelmi, de a szociális rendszer oldaláról is problémás, kevés a vérszerinti családdal a kapcsolat. A szakemberek kiemelték azt is, hogy sajnálatos módon a fogyatékos gyermekek örökbefogadása nem gyakori, amely azonban lehetőséget jelenthetne a gyermekek számára, hogy családban éljenek. A fogyatékos gyermekek nevelőcsaládokba való kihelyezése is ritka, mivel a nevelőszülők a különleges ellátásra szorulókat gondozására nincsenek felkészülve. A nevelőszülőkkel készült

interjúk azonban azt mutatják, hogy a nevelőcsaládban nagyobb érzelmi biztonságra talál a gyermek.

A fogyatékos gyermekeknek és fiatal felnőtteknek a támogatására a szakemberek nincsenek maradéktalanul felkészülve, a szakemberek az intézményekben a gondozási, nevelési, önálló életre való felkészítéshez kapcsolódó feladatokat ellátók létszámát tartják problémásnak. Mind a gyermekvédelem, mind a szociális intézmények részéről a szakemberek részt tudnak venni továbbképzéseken, de nincs arra lehetőség, hogy más, hasonló profillal működő intézményeket meglátogassanak és megosszák egymással a szakemberek a tapasztalataikat.

A fogyatékos gyermekek esetében a továbbtanulás kiemelt problémát jelent, az, hogy a speciális szakiskolákban milyen szakmát tanulnak a fiatalok, illetve, hogy az adott szakma mennyire felel meg a piaci szükségletnek. Az egyik legnagyobb probléma a foglalkoztatás. Éppen ezért szükséges lenne a fokozott állami szerepvállalás a védett munkahelyek megteremtésében és fenntartásában.

Nagyobb hangsúlyt kell fektetni az életminőséget javító eszközök beszerzésére, arra, hogy a gyermekek és fiatalok megkaphassák azokat a személyes, komfortérzetükhöz hozzájáruló eszközöket, amellyel megfelelő módon élhetnének az intézményekben. Számos esetben probléma, hogy a gondnokok elvárják az intézménytől, hogy az intézmény dolgozói intézzék el a gondozott hivatalos ügyeit, míg a gondnok és a gondnokolt közötti kapcsolat kimerül a formálisban, melynek intenzitása is esetleges, a kapcsolattartás rendszertelen.

A segítségnyújtás jellemzően nem a rendszer működéséből adódik, hanem egy-egy szakember személyiségéből, humánumból eredeztethető. Ezt erősíti az is, hogy a fiatalok többsége kikerülve a rendszerből, vagy átkerülve a szociális intézménybe, kapcsolatot tart azzal a nevelőjével, aki érdeklődést mutatott élete alakulása iránt gyermekvédelmi rendszerben töltött éveit alatt. Ezek a kapcsolatok a szakmai kritériumok mentén azonban csekélynek minősíthetők, támogató erejüket tekintve azonban szerepük felbecsülhetetlen, a rendszer működése azonban nem épülhet egyéni szimpátiákra.

Mivel a szociális intézményekbe való átkerüléskor nincsen esetátadás, így csak a fiatal sorsát nyomon követő szakemberek újan jut információhoz a szociális szektorban dolgozó szakember, ez azt eredményezi, hogy számos élettörténetbeli esemény rejtve marad, amely a személyes

szükségletekhez igazodó további gondozás megtervezését, valamint a támogatás nyújtását nehezíti.

A hajléktalan-ellátás jellegéből adódóan ott csak annyi információ derül ki a kliens életéről, amelyet megoszt önszántából a regisztráció során a hajléktalanná vált személy. A hajléktalan-ellátásban dolgozó szakemberek tapasztalata szerint a gyermekvédelmi háttér jellemző a hajléktalan életutakban, de a fogyatékoság nem. Ez arra enged következtetni, hogy a fogyatékosággal élők jobban védi a rendszer. A fogyatékos fiatal felnőttek támogatása során egy biztos intézményi elhelyezés a gyermekvédelem számára megnyugtatóbb, melyet az is mutat, hogy sokszor az önálló élet megkezdésének sikertelensége a szociális ellátásba vezeti a fiatal felnőttest.

A szakemberek véleménye szerint védett lakásokra lenne szükség, ahol a fiatal felnőttek szakmai támogatás mellett élhetnének önálló életet.

IV. Döntéshozók véleménye a fogyatékosággal élő, gyermekvédelemben nevelkedettek helyzetéről, a szakmai támogatás lehetőségeiről

Kutatásunk keretében három döntéshozóval is készítettünk interjút, ketten a gyermekvédelem területén dolgoznak, egyikük pedig a szociális területet képviseli. A következőkben a döntéshozók véleményét összegezzük azzal kapcsolatban, hogy a vizsgált célcsoport támogatási lehetőségeiről, a rendszerek fejlesztési lehetőségeiről hogyan vélekednek, milyen problémákat látnak ezen célcsoport hatékony támogatása, sikeres társadalmi integrációja terén.

A döntéshozók véleménye alapján a gyermekvédelem és a szociális ellátások oldaláról is számos problématerület körvonalazódik, amely a vizsgált célcsoport sikeres társadalmi integrációját megnehezíti.

A fogyatékos gyermekeket nevelő családok nagyon nehéz helyzetben vannak, hiszen alapvetően hiányoznak azok az alapszolgáltatások, amelyek a különleges szükségletekre reagálnak. A fogyatékos gyermekeket nevelő családok támogatása terén a gyermekvédelem részeként működő házi gyermekfelügyelet volna a megfelelő segítség, főleg a gyermekét egyedül nevelő szülők esetében.

A gyermekvédelmi szakellátásban a különleges gyermekotthont hozták létre, hogy a fogyatékos gyermekeket ellássa, valamint működik az Általános Iskola, Diákotthon és Gyermekotthon, – amit a gyermekvédelem közösen tart fenn az oktatással – mely többcélú intézményként funkcionál. Ezek az intézmények sajnálatos módon sok helyen az országban még a régi formák szerint működnek kastélyokban, olyan nagy intézményekben, ahol nehéz eleget tenni azoknak a szabályoknak, melyet a gyermekvédelmi jogszabályok előírnak.

Probléma, hogy a gyermekvédelemben nagyon magas a fogyatékos gyermekek aránya, 20-25% a 0-18 évesek közt a szakellátásban. Jellemezően a fogyatékos gyermekek csecsemőkorban kerülnek az ellátórendszerbe. A fogyatékos gyermekek a szakellátásba azért kerülnek, mert veszélyeztetik őket, nincs meg az a családi háttér, ami a fejlődéshez, egészséghez, biztonságához szükséges. Tehát a bekerülés oka nem a fogyatékoság, hiszen a gyermekvédelemben való kerüléshez nem elegendő a halmozott hátrány, a gyermekvédelem a veszélyeztetettség fogalmát használja.

Ezeknek a gyermekeknek a támogatására, többlettámogatására a rendszer és a benne dolgozó szakemberek képzettségük hiányában nincsenek felkészülve, ezek a speciális ismeretek az alapképzésben, de a továbbképzés rendszerében sem jelennek meg hangsúlyosan.

A fogyatékos fiatal felnőttek támogatása, többlettámogatása terén szakmai tudatosságra lenne szükség. A szakmai munkának a személyes szükségletekhez kellene igazodnia. A fogyatékos fiatal felnőtteknél fontos, hogy az utógondozói ellátásban is megjelenjenek a többlettámogatások, ezeket azonban a rendszer sem a nagykorúság előtt, sem azt követően nem nyújtja egységesen.

A problémát a gyermekvédelem szemszögéből azok a fogyatékos fiatal felnőttek jelentik, akik nem szorulnak arra, hogy szociális intézményben elhelyezzék el őket, de az állapotuk igényelné, hogy valamilyen állandó mentor felügyelete alatt legyenek. 24 éves koruk után is szakmai segítséget kaphassanak. Alapvető probléma, hogy a fogyatékos gyermek, miután eléri a nagykorúságot a gyermekvédelem szempontjából már nem számít fogyatékosnak, mivel az utógondozói ellátásban nincsen különleges vagy speciális ellátási igény.

Arra vonatkozóan nem áll rendelkezésre információ, hogy a gyermekvédelmi háttérrel rendelkező fogyatékosokról a szociális intézményeknek milyen tapasztalataik vannak. Ugyanakkor a

gyermekvédelemben, különösen a lakásotthoni ellátási formában jobbak a körülmények, mint a szociális intézményekben és ez törést okozhat a gyermekvédelmi háttérrel rendelkező kliensek számára. A szociális szolgáltatási terület nem tud visszanyúlni a gyermekvédelem felé, esetátadásra, a fiatal felnőtt életútjának részletes feltárására nincs lehetőség. Az előélet pontatlan ismerete a szociális szolgáltatás oldaláról a szükséges – egyéni igényekhez igazodó – támogatások biztosítása szempontjából problémás lehet.

Összegzés

Eredményeink azt mutatják, hogy a fogyatékos fiatalok a gyermekvédelmi rendszeren belül gyermekkoruk során számos intézményben, illetve nevelési formában megfordultak. Az élethelyzet gyakori változásaiból adódóan a szükséges fejlesztési szolgáltatásokat ezek a fogyatékos fiatalok csak akadozva, kisebb-nagyobb szünetekkel tudták igénybe venni, ami jelentős esélyegyenlőtlenséget eredményez a hasonló fogyatékossgal élő, de családban nevelkedő fiatalokkal szemben. Stabil háttér hiányában nehezen veszik az iskolai akadályokat. A többség motiválatlan. A gyermekvédelmi rendszernek döntően nincsenek meg az eszközei a különleges igényű gyermekek és fiatalok motivációjára.

A gyermekvédelmi háttérrel rendelkező fogyatékos fiatalok többsége szembesült életpályája során előítéletekkel, diszkriminációval. A fogyatékos fiatalok között még rosszabb helyzetben vannak a fogyatékos roma származású fiatalok, akiket nem csak fogyatékossguk, de roma származásuk miatt is sokszor előítélésen kezelnek társaik.

A gyermekvédelmi rendszernek nincsenek meg az eszközei a fogyatékos fiatalok különleges igényeinek kezelésére. Nincsenek meg az intézményes mechanizmusok, amelyek a fogyatékos fiatalok számára az igényeikhez igazodóan kellő felvilágosítást nyújtanának. A fogyatékos fiatalok kiszolgáltatottabbak, érdekérvényesítési képességük gyengébb, a rendszer azonban erre nem fordít külön figyelmet.

A gyermekvédelmi rendszer nem készíti fel ezeket a fiatalokat a jövőre. Komoly probléma, hogy a tanult szakmák nem jelentenek számukra megfelelő elhelyezkedési lehetőséget a munkaerőpiacon.

Hatékony intézményes eszközök hiányában sok fiatal a rendszerből kikerülve magára marad és stabil háttér hiányában nagyobb eséllyel válik devianciák áldozatává.

Mindezek alapján a következő policy-javaslatok fogalmazhatók meg:

1. A fogyatékossgal élő, gyermekvédelmi háttérrel rendelkező fiatal felnőttek utógondozói ellátása esetén továbbra is biztosítani kell azokat a különtámogatásokat, amelyek éppen fogyatékos voltak miatt szükségesek számukra, azaz ne érjen véget a különleges ellátási igény a nagykorúság elérésével.
2. Minden eszközzel támogatni kell, hogy a gyermekek saját családjukban nevelkedjenek, s minél kisebb számban kerüljenek beutalásra a gyermekvédelmi szakellátás intézményrendszerébe. Amennyiben erre mégis sor kerülne, akkor minél rövidebb időn belül térjenek vissza saját családjukba.
3. Szükséges a jó ágazatközi együttműködés megteremtése mind a szociális ellátórendszer, mind az oktatási-, mind a foglalkoztatási rendszer bevonásával, hogy közös projektekkel próbáljanak meg javítani a fogyatékos gyermekek és fiatal felnőttek helyzetén.
4. Szükséges lenne a fogyatékos fiatal felnőttek támogatása érdekében a szakmai létszámban meghatározni azokat a támogató szakembereket, akiknek a szolgáltatásait a nagykorúság elérése után biztosítani lenne szükséges (elsősorban gyógypedagógus, pszichológus).
5. Törvényileg biztosítani kell az utógondozók munkájához szükséges feltételeket és minden eszközzel javítani kell az utógondozók felkészültségét.
6. Hangsúlyt kell helyezni az életminőséget javító eszközök beszerzésére, hogy a gyermekek és fiatalok megkaphassák azokat a személyes, komfortérzetükhöz hozzájáruló eszközöket, amellyel megfelelő módon élhetnének az intézményekben.
7. Intézményesíteni kell a fogyatékos fiatalok önálló életre való felkészítésének formáit, eszközeit.
8. Támogatni kell a statisztikai adatgyűjtéseket és a fogyatékossgal élő fiatalok helyzetére vonatkozó helyzetfeltáró kutatásokat.

RÁCZ ANDREA: GYERMEKSZEREPEBEN TARTOTT FELNŐTTEK

Jelen tanulmány²³ az állami gyermekvédelem rendszerében felnőtté vált, jelenleg utógondozói ellátásban és utógondozásban részesülő fiatal felnőttek lehetséges típusainak rövid bemutatásával foglalkozik, valamint azzal a kérdéssel, hogy a fiatal felnőttek hogyan tekintenek a gyermekvédelem rendszerére, a szakmai segítségnyújtás tartalmára és annak minőségére, mit jelent a gyermekvédelemben az ún. „három T” mentalitás. Megvizsgáljuk a másik oldalt is, azaz, hogy a gyermekvédelmi szakemberek hogyan tekintenek szakmai munkájukra, illetve azokra a fiatal felnőttekre, akik nagykorúvá válásuk után is igénylik a szakmai segítséget önálló életvitelük kialakításában.

A kvalitatív módszertanra épülő kutatás 40 félig strukturált interjú elemzésére épül, 30 interjú olyan fiatal felnőttel készült, akik jelenleg utógondozói ellátásban részesülnek, közülük 20 fiatal felnőtt tanulmányokat folytat, 10 fő pedig azon a jogcímen veszi igénybe az utógondozói ellátást, hogy létfenntartását önállóan nem tudja biztosítani (dolgozik vagy munkát keres). Továbbá 10 interjú készült olyan fiatalokkal, akik nagykorúvá válásuk után kikerültek a rendszerből, tanulnak, vagy jelenleg iskolai karrierjük befejezettnek tekinthető (dolgoznak, munkát keresnek). Emellett 20 gyermekvédelmi szakemberrel is készült félig-strukturált interjú a szakmai mentalitás megismerése érdekében.

I. Sikeresek és túlélők

A fiatal felnőttekkel készült interjúk elemzése alapján elmondható, hogy a jelenleg utógondozói ellátásban élő vagy utógondozásban részesülő fiatal felnőttek – életútjuk, iskolai karrierjük alakulása, jövőbeli elképzeléseik mentén – két fő típusa különíthető el, a *sikeresek* és a *túlélők* típusa. Fontos hangsúlyozni, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedettek típusai nem sémákat jelölnek ki, hanem a gyermekvédelemben kirajzolódó hasonló életutak jellegzetességeit egyesítik magukban.

Stein (2005)²⁴ megközelítésére építve a két fő típust a következőképpen határozom meg:

²³ Jelen tanulmány Rácza Andrea: „Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer)igények” - Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett fiatal felnőttek iskolai pályafutásának, munkaerő-piaci részvételének és jövőképeinek vizsgálata c. Ph.D disszertáció (ELTE Társadalomtudományi Kar - Szociológia Doktori Iskola, Szociálpolitika Program, konzulens: Dr. Darvas Ágnes) alapján készült.

Sikereseknek azokat a fiatal felnőtteket tekintem, akik mindent megtesznek annak érdekében, hogy le tudják küzdeni múltjukból származó hátrányaikat, iskolai pályafutásuk viszonylag egyenletesnek mondható, többnyire piacképes szakmával rendelkeznek vagy jelenleg ilyen szakmát tanulnak. Körükben jellemző, hogy felsőfokú tanulmányokat folytatnak, vagy tervezik a felsőoktatásban való részvételüket. Támogató közeg veszi őket körül, a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében is találtak olyan személyeket, akik segítették, motiválták őket. *Túlélőknek* azokat tekintem, akiknek az életét leginkább a bizonytalanság, instabilitás jellemzi. Nehezen tudják leküzdeni múltjukból származó hátrányaikat, iskolai pályafutásuk egyenetlen, többször kimaradtak az iskolából, osztályt ismételték, vagy félbehagyták iskolájukat. A szakmával rendelkezők többnyire piacképtelen szakmát tanultak, a jelenleg szakmát tanulók pedig olyan szakmai képzésben részesülnek, amellyel maguk sem látnak sok esélyt a munkaerő-piacra való sikeres belépésre. Hiányzik számukra egy támogató közeg, a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében sincs vagy nem volt olyan személy, aki segítette, motiválta volna őket. Szükségük van arra, hogy döntéseikben támogatást kapjanak, de szűkös kapcsolati hálójuk miatt nehezen találnak olyan személyeket, akikhez bizalommal fordulnának. Gyermekvédelmi háttérük okán számos előítéllettel kell megküzdeniük, gyermekkorukat végig kísérte az iskolában, kortárscsoportban az ún. „zacis lét”. Felnőtt szerepeik megéléséhez nem csak érzelmi támogatásra, tanácsadásra van szükségük, hanem anyagi jellegű támogatásokra is.

A két fő típuson belül további altípusok különíthetők el: *a sikeresek típusán belül három, a túlélők típusán belül négy altípusba rendezhetőek a fiatal felnőttek.*²⁵ Az egyes altípusokat az 1. számú tábla mutatja be.

²⁴ Stein ugyan a gyermekvédelmi rendszerből kikerült fiatalokat vizsgálta, véleményem szerint az általa *sikereseknek*, illetve *túlélőknek* nevezett típusok a jelenleg utógondozói ellátásban élő vagy utógondozásban részesülő fiatal felnőttekre is alkalmazhatók. A rendszerből végleg kikerültek esetében valószínűleg fellelhető Stein *áldozatnak* nevezett harmadik típusa is, akiknek a többsége a gondozás ideje alatt többször vándorolt a rendszerben, korán elhagyta a gyermekvédelmi szakellátást. Sodródnak az életben, előfordulnak a hajléktalan ellátásban, sokuk bűncselekmény áldozatává vagy elkövetőjévé válik, prostitúcióra kényszerül, devianciákkal küzd. Az ebbe a típusba sorolható fiatalok felkutatására kutatásom keretében nem vállalkoztam.

²⁵ A két típuson belül elkülöníthető altípusok megalkotásához tíz szempontot határoztam meg, mint gyermekvédelmi háttér jellemzői, vérszerinti családdal való kapcsolat, „gyermekvédelmi identitás”, iskolai karrier alakulása, interperszonális kapcsolatok, fiatal felnőttként igénybe vett gyermekvédelmi támogatások, életterület fókusza (Du Bois-Reymond 1998/2006), életút jellege (Wyn és Dwyner 1999/2006), individualizáció típusa (Gábor 2005), jövőkép/időorientáltság (Brannen és Nilsen 2002).

1. számú tábla: Sikeresek és túlélők altípusai

<i>Sikeresek</i>	<i>Túlélők</i>
1. altípus: A földön járók - sikeres szakmák, szakmai sikerek	1. altípus: A jövőtől féltő, kiterjedt jelenben élő - szakképzésre összpontosítók
2. altípus: Az álomlovasok - gyermekkori álmot követők	2. altípus: A jövőtől féltő, kiterjedt jelenben élő - munkára összpontosítók
3. altípus: A jég hátán is megélők	3. altípus: „ Godot-ra várók ” passzív résztvevők
	4. altípus: Az „élet a legnagyobb rendező” elvet vallók

Sikeresek a gyermekvédelemben

A *földön járók* (1. altípus) altípusába tartozó fiatal felnőttek iskolai pályafutása egyenletesnek mondható. Annak ellenére, hogy a jelenleg tanulmányokat folytatók közül az érettségi megszerzése után nem mindenki volt biztos abban, hogy milyen irányba tanuljon tovább, a továbbtanulás szükségessége egyértelmű volt számukra és ebben nevelőszüleik, nevelőik is támogatták őket. A kezdeti bizonytalanság ellenére maguk hozták meg a döntéseiket a pályaválasztással kapcsolatban. A döntések alapvetően racionalitásra épülnek, de a pályaválasztással kapcsolatban fontosnak tartották azt is, hogy olyan piacképes szakmát válasszanak maguknak, amely az elfogadható szintű megélhetés biztosítása mellett érdeklődési körüknek is megfelelő, illeszkedik a személyiségükhöz. A fiatal felnőttek ugyan elsősorban szakmai fejlődésükre helyezik a hangsúlyt, fontosnak tartják, hogy megfelelő képzettséget szerezzenek, de emellett az anyagi jólétük biztosítása is kiemelt fontosságú. Mindannyian állandó vagy alkalmi jelleggel (többnyire nyári szünetben) dolgoznak tanulmányaik mellett.

Az *álomlovasok* (2. altípus) altípusába sorolható fiatal felnőttek olyan speciális érdeklődési körrel rendelkeznek, hogy életük a köré szerveződik. Gyermekkori álmukat szeretnék valóra váltani, vagy gyermekkoruk óta életüket végig kísérő hobbijuk határozza meg életvezetésüket. Tehetségük kibontakoztatásához, gyermekkori álmaik megvalósításához kaptak, kapnak segítséget, a támogatásokat jól tudják használni.

A *jég hátán is megélők* (3. altípus) esetében a vegyes minta jellemző a jelen fókuszát tekintve, ahol számos területre, mint munka, iskola, baráti kapcsolatok, hobbi egyenlő hangsúlyt fektetnek. Felnőtt szerepeik megéléséhez nincs szükségük a gyermekvédelmi szakemberek támogatására. A gyermekvédelmi gondoskodásban való nevelkedésük idején találtak néhány olyan személyt, aki

meghatározó volt a nevelkedésükre nézve, de alapvetően önállóak, úgy vélik, életük irányítását kézben tudják tartani minden élethelyzetben. Leginkább életfelfogásuk különíti el őket a többi fiattól: gyermekvédelmi háttérüket adottnak tekintik, reflektálnak múltjukra, jelenükre, tervekkel rendelkeznek.

A gyermekvédelem túlélői

A jövőtől féltő, jelenben élő – szakképzésre összpontosítók (1. altípus) a jelenben szakmai segítség mellett jól teljesítenek, többnyire megállják a helyüket a tanulásban, de jövőbeli terveik homályosak, kevés önbizalommal rendelkeznek, így a jövőt nem merik kísérteni, csak a kiterjedt jelenre fókuszálnak. Szeretnének szakmájuknak megfelelően elhelyezkedni majd a közeljövőben, de ennél távolabbra mutató terveket nem mernek szőni. A jelenlegi életük fókuszát adó terület (oktatás) kapcsán maguk hozzák meg a döntéseiket, de jellemzően bizonytalanok ezekben, nehezen választanak kínálkozó lehetőségeik közül, a döntéshelyzetek mérlegelésében a környezetük tanácsára szorulnak.

A jövőtől féltő, kiterjedt jelenben élő – munkára összpontosítók (2. altípus) már dolgoznak vagy munkát keresnek, tehát a hangsúlyt a munkára helyezik. Az ebbe az altípusba sorolható fiatal felnőttek közös jellemzője, hogy munkaerő-piaci pozíciójuk nem túl erős, alulfizetett munkahelyeken, többnyire illegálisan dolgoznak, mely abból ered, hogy nem rendelkeznek piacképes szakmával, iskolai karrierjük töredezett volt. A dolgozó fiatalok célja elsősorban a munkahely megtartása. Jelentős eltérés a jellemző individualizációs sémák tekintetében található az előző altípussal összevetve: míg a szakképzésre összpontosítók esetében inkább progresszívnek, addig a munkára összpontosítók esetében regresszívnek tekinthető, hiszen iskolai karrierjük egyenetlensége okán gyenge a munkaerő-piaci pozíciójuk, sokukat a munkanélküliség veszélye fenyegeti, a választott szakma nem biztosít számukra biztos megélhetést.

A „*Godot-ra váró*” *passzív résztvevők* (3. altípus) altípusába tartozó felnőttek közül mindenki munkanélküli, a fiatalok iskolai karrierje töredezett, a tanulást nem tartják fontosnak, inkább kényszernek, a tudás számukra nem érték. Többen félbehagyták iskolájukat, jellemzőek voltak a bukások, az iskolakerülés, az iskolából való eltanácsolás. Az életútjukra jellemző az ún. megváltozott minta, a fiatalok folyton arra kényszerülnek, hogy elképzeléseiket újragondolják és ennek következtében irányt változtassanak, új utat keressenek. Keresik a helyüket, szeretnének mindent egy biztos munka alá rendelni, de előbb azt kell eldönteniük, hogy merre orientálódjanak.

Az „élet a legnagyobb rendező” ehvet vallók (4. altípus) altípusába tartozók közös jellemzője, hogy korán szülővé váltak. Gyermeük születésével az iskolai tanulmányaik befejezése és így egy szakma melletti elköteleződés kitolódott, a jelenre fókuszálnak. Gyermeük nem tudatos családtervezés eredménye. Céljuk, hogy gyermeküknek olyan feltételeket tudjanak biztosítani, amellyel elkerülhető a saját gyermekkorukban történtek megismétlődése.

II. Rendszerkritika a fiatal felnőttek szemszögéből

A fiatal felnőttek gyermekvédelmi rendszerrel, illetve a nagykorúvá válást követően igénybe vehető támogatásokkal kapcsolatban számos kritikát fogalmaznak meg, reflektálva a rendszer hiátusaira.

A fiatal felnőttek a gyermekvédelmi rendszer egyértelmű hibájának tartják, hogy nem készíti fel a gondozottakat a nagykorúvá válásra, valamint a felnőtt szerepek elsajátítására. A rendszer kiszolgálja a gondozottakat, de nem nyújt egy reális képet a gyermekvédelmi rendszeren túli életéről, az utógondozói ellátás csak elnyújtja a gondozási időt. Az utógondozói ellátás szolgáltatásaival azt a helyzetet tartja fenn, amit a fiatal felnőttek korábban megtapasztaltak és megszoktak átmeneti vagy tartós nevelésük során: nem kell önmagukról gondoskodni, mások ezt megteszik helyettük. A válaszadók véleményéből az is kitűnik, hogy a gyermekvédelem nem kíván számolni saját diszfunkcionális működésével, „álomképeket” őriz magáról, hogy a kikerült gondozottak képesek beilleszkedni a társadalomba, önállóan megállják a helyüket az életben. A fiatal felnőttek társadalmi beilleszkedése fordított arányban van a szakellátásban eltöltött idővel: minél hosszabb időt töltenek a rendszerben, annál kisebb az esélyük a sikeres társadalmi integrációra. (Szikulai 2004) A rendszer nem akar szembesülni negatív kimeneti mutatóival.

„Belenéznék a képébe (döntéshozókról, Államról beszél), bemutatnék egy pár embert neki, hogy nézd ezt a gyereket, mozgásérült, egy munkahelyre nem veszik föl, éheznek napok óta, állami gondozásban van utógondozóban, nem tud kezdeni semmit az életével, semmi segítséget nem kap az államtól. Megmondanám, hogy menj oda, és nézz a szemébe és mondd meg neki te azt, hogy hát figyelj, azért vagy ebben a helyzetben, mert én nem segítek neked.” (utógondozói ellátott, 20 éves férfi)

A fiatal felnőttek véleménye szerint a gyermekvédelem rendszerében felnőttek olyan hátrányokkal rendelkeznek, amelyeket önerőből nem képesek leküzdeni. Ezekkel a hátrányokkal

felnőtté válva kell szembe nézniük, szülői segítség, támogató háttér nélkül. Jelenlegi helyzetükből kitörést főleg a megfelelő iskolai végzettséggel nem rendelkező, gyenge munkaerő-piaci pozíciójú utógondozói ellátottak nem látnak.

Az utógondozói ellátás kapcsán az interjúalanyok felhívják arra a figyelmet, hogy a támogatások rendszere, a szakmai segítségnyújtás nem igazodik a személyes szükségletekhez. A gyermekvédelem rendszerszinten nem működik megfelelően, az egyes szakemberek munkája, szakmai kompetenciája határozza meg, hogy vannak-e sikeres gyermekvédelmi kimenetek.

„Van egy nevelőd, aki ért abhoz amit csinál szakmailag is, meg emberként is úgy áll a kérdésekhez, hogy az oké, akkor az jó. De most az állam ettől jó? Nem, attól az az egy ember jó. Az állam az nem ad, mit tudom én szegény R.-nek, vagy M.-nek, vagy Cs.-nak, vagy bárki másnak itt a házban (utógondozó otthon), nem ad mit tudom én önkormányzati lakást, ilyen szociális lakást.(...) szóval nem vizsgálják egyéneket, meg eseteket, meg helyzeteket.” (utógondozói ellátott, 21 éves férfi)

A megkérdezettek többsége a szakemberek szakmai kompetenciáját illetően is éles kritikát fogalmazott meg, véleményük szerint az elvárt szakmai tulajdonságokkal sokuk nem rendelkezik:

„(...) ilyen nagyon kockafejű emberek megmondták, hogy neked mi a jó, meg, hogy ők iskolában tanult dolgokat ott rajtad próbálgattak, meg kurvára empatikusak voltak. Ez nagyon jellemző erre a szakmára, aztán igazából semmi közük nem volt az egészhez.” (utógondozásban részesülő, 24 éves férfi)

Gyermekvédelmi „három T” mentalitás

A segítségnyújtásnak alapvetően két formája különíthető el: az *epizodikus* és az *egzisztenciális* segítségnyújtás. Epizodikus segítségnyújtásról akkor beszélhetünk, ha az egyén szükséghelyzetbe kerül, amelyből mások segítése révén tud kikerülni. Ezzel szemben az egzisztenciális segítségnyújtás többszöri, folyamatszerűen nyújtott segítség. (Csepeli 2001) A segítségnyújtás mindegyik formája csak akkor tud hatékony lenni, ha a segítségi helyzet egyértelműen meghatározott és a segítségnyújtó és a segítségre szoruló egyetért ebben. Alapvető elvárás a professzionális segítő tevékenységeknél, hogy a szükséghelyzet meghatározásában a segítségre szoruló aktív szerepet töltsön be. A gyermekvédelmi rendszer nagykorúakat támogató ellátása és szolgáltatása mindkét típusú segítségnyújtási formát biztosítja igény szerint. Ugyanakkor a megkérdezettek gyermekvédelmi rendszerre, szakmai támogatás minőségének és tartalmának

megítélésére vonatkozó válaszai alapján három típusú segítségnyújtási formát különíthetünk el, melyek lehetnek epizodikus, valamint egzisztenciális tartalmúak is. Úgynevezett „három T mentalitás”-nak nevezem a szakellátásban nevelkedett nagykorúvá váltak vonatkozásában fellelhető segítségnyújtási sémákat. A rendszer: „többlet támogat”, „támogat” és „tűr”.

Többlettámogatás alatt azt értem, amikor az egyenes ívű iskolai pályafutással rendelkező, tehetségükkel, motivációjukkal lakótársaik közül kitűnő fiatal felnőtteknek nem csak teljes körű ellátást nyújtanak, hanem fedezik tandíjukat, költséges hobbijukat, személyes érdeklődésükhöz kötődő tevékenységeik költségeit. Az egzisztenciális támogatás mellett érzelmi biztonságot is nyújtanak számukra.

„Most, ahova járok, az is fizetős iskola. Tandíjas, egy évre 350 ezer forint, és mégis fizetik. Tehát, hogy így teljes mértékig megkaptam azt a támogatást mindig. (...) Tehát, hogyha sportolni akartam, akkor kifizették. Csak tényleg, azt akarták látni, hogy igen, akkor azt csináljam, és ne hagyjam abba. De hát ugye, a fotózás is: most nemrégén vettek nekem egy gépet, - fényképezőgépet - az se volt olcsó.” (utógondozói ellátott, 20 éves nő)

A *támogatás* az utógondozói ellátás és utógondozás törvényileg meghatározott szakmai tevékenységeire terjed ki: segítséget nyújtanak a továbbtanulási, munkavállalási, életviteli problémák megoldásában, tanácsot adnak a jövedelem beosztásához, segítik a fiatal felnőttet szociális gondjainak, önálló lakhatásának megoldásában.

„Úgyhogy a Gyermekotthonból kapjuk a zsebpénzt, a bérletpénzt, a kaját. És akkor mindig van valaki délelőtt, aki főz. Ki van írva, hogy milyen kaja van.” (utógondozói ellátott, 20 éves férfi)

Jellemzően az utógondozói ellátásban élő, töredezett iskolai karrierrel rendelkező, jelenleg valamilyen középfokú szakmai képzésben részt vevő, illetve már dolgozó fiatalok a támogatás standard formáiban részesülnek, ezek azonban sok esetben az aszimmetrikus függőségi viszonyra jellemzően egy egyenlőtlen hatalmi szerkezetben valósulnak meg, ahol a fiatal felnőtt a gyermekvédelmi szakemberek által támogatott terveket, a látszólagos kompromisszum mentén kitűzött célokat követi. Ez azt jelenti, hogy a szakemberek valójában gyermekként tekintenek a jogilag nagykorúvá váltakra, az irányított jellegű gondozás a tekintélyelvre, normakövetésre, szófogadásra épül. A rendszer továbbra is a már megszokott jutalmazási-büntetési módszerekkel operál.

A rendszer *tűr*, amikor nem nyújt motivációt a fiatal felnőttek számára, nem segíti őket abban, hogy megfelelő iskolai végzettséget szerezzenek, munkát találjanak, nem ad információt arra vonatkozóan, hogy milyen segítségnyújtási formákat vehetnek igénybe, nem készíti fel őket az önálló életre. A támogatás hiánya (a rendszerben való „megtűrés”) a végzettséggel nem rendelkező, tartós munkanélküliséggel fenyegetett fiatal felnőttekre jellemző, holott nekik lenne leginkább szükségük arra, hogy szakmai segítséget kapjanak önálló életkezdésükhöz.

„(...) hogy mossál, főzzél, takarítsál, akármi, ezek megvoltak, hát ilyen időszakonként mondjuk így előjött, amikor így bekattantak. (...) Hát ott (utógondozói otthon), hát az úgy működött, hogy volt egy utógondozónk, és akkor vele így időszakonként így beszélgettünk, vagy mit tudom én. Ott aztán meg már végképp azt csináltam, amit akartam, csak már akkor annyi volt a követelmény, hogy tanuljak, vagy dolgozzak. (...) egy jó ideig egyiket se (csináltam).” (utógondozásban részesülő, 24 éves nő)

III. Szakemberek véleménye a fiatal felnőttek támogatásáról

A nagykorúvá váltak gondozásának módszerei arra szolgálnak, hogy a szakemberek az utógondozottak és az utógondozói ellátottak sikeres társadalmi beilleszkedését, családjukba való visszailleszkedését vagy önálló életvitelük kialakítását támogatni tudják.

A meginterjúvolt gyermekvédelmi szakemberek úgy vélik, hogy kevés eszköz áll a rendelkezésükre, hogy a fiatal felnőtteket felkészítsék az önálló életre, nincsenek olyan fórumok, képzések, továbbképzések, amelyek segítséget nyújtanának számukra abban, hogy milyen szakmai irányelvek mentén működjenek együtt a fiatal felnőttekkel. Eszköztelenségük magyarázata azonban szakmailag nem helyt álló, a szakemberek ugyan felismerik annak fontosságát, hogy motiválni, érzelmileg támogatni kellene a gondozottakat, a nagykorúvá váltak támogatásához szükséges módszerek hiányában elfogadják azt, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban élőknél önmagukkal kapcsolatos elvárási szintje alacsony.

„Kevés az igény szintjük - amit nagyon-nagyon kéne erősíteniük, meg ösztönözni, csak néha nem tudjuk, hogy mivel. Mi is keressük még erre a megoldásokat.”
(gyermekotthoni nevelő)

Jelentős eltérés figyelhető meg az intézményes ellátásban dolgozók, valamint a nevelőszülők között a tekintetben, hogy milyen módon tekintenek a fiatal felnőttekre. Általában az intézményes

ellátásban dolgozók az együttműködést akkor tartják jónak, hogyha a fiatal felnőtt irányítható, megfogadja a szakemberek tanácsait. Az intézmények által megfogalmazott filozófiák alap gondolata az önigazolás, a „status quo” megőrzése. Donáth et al. (1999) fővárosi utógondozói ellátásban dolgozó szakemberekkel készült interjúk kutatása is megerősíti, hogy a szakemberek szerint a fiatalok ugyan jogilag nagykorúak, mentálisan viszont nem elég érettek.

A szakemberek az önálló életre való felkészítésben azt tartják fontosnak, hogy a fiatal felnőttek fokozatosan szerezzenek jártasságot az ügyintézésben, megtanulják ellátni magukat, képesek legyenek keresetüket, ellátmányukat beosztani és önállóan felhasználni. Ugyanakkor ezen célok megvalósításában a szakemberek a fiatal felnőtt támogatását eltúlozzák, arra hivatkozva, hogy a gondozott nem elég talpraesett, igényli a segítséget. Az utógondozói ellátásra jellemző az is, hogy az elképzelt és a megfogalmazott célokhoz nem sikerül megfelelő eszközöket választani, előfordul, hogy a szakemberek egymásnak ellentmondó módszereket alkalmaznak.

A szakemberek általános tapasztalata szerint a nevelőszülői ellátásban nevelkedettek sokkal önállóbbak, motiváltabbak, érzelmileg is kiegyensúlyozottabbak. A családi formában való nevelkedés során el tudják sajátítani a pénzbeosztás, gazdálkodás készségeit. A nevelőszülők többsége kiemelt figyelmet fordít arra, hogy valójában felnőttként kezelje a gondozottakat.

A szakemberek az utógondozói ellátást az utolsó lehetőségnek tartják, hogy a fiatal felnőtt felkészüljön a független életre, jövőjét megalapozza. Mégis úgy tűnik, hogy ez a lehetőség csak az arra érdemes, saját helyzetét felmérni képes, jó magaviseletű fiatal felnőtteknek adott. Szakmailag elfogadhatatlan azon álláspont, amely az utógondozói ellátásban maradókat, – mint akik képesek belátni azt, hogy az utógondozói ellátás igénybevétele a sikeres társadalmi beilleszkedés egyedüli útja – szembe állítja azokkal, akikre a rendszer többnyire nem is tart igényt, akikről már nagykorúvá válásuk előtt lemondott. Az utógondozói ellátást a gyermekvédelem jellemzően azoknak nem biztosítja, akik valóban komplex szakmai segítségre szorulnának.

A gyermekvédelmi szakellátási háttér okán önkéntesen igénybe vehető utógondozói ellátás a gyakorlatban diszpozitív: a jogi szabályozás szerint a nagykorúvá vált gondozottak igénybe vehetik az ellátást, a gyermekvédelmi rendszer oldaláról tekintve azonban nem mindenki kedvezményezett. Az utógondozói ellátás keretében nyújtott szakmai támogatás módjára a diszkrecionalitás jellemző, a gyermekvédelmi szakemberek belátásától függ, hogy a fiatal felnőtt milyen típusú segítséget kap (többlettámogatásban, támogatásban részesítik, vagy megtűrik a

rendszerben). A diszkrecionalitásra épülő gyakorlat az ellátás igénybevevői számára nehezen kiszámítható, kiszolgáltatott helyzetet teremt. Az ellátás igénybevételének jogszabályban rögzített feltételein túl magatartásszabályokat ír elő a fiatal felnőtteknek, elvárás a szófogadás, az irányíthatóság, a látszólag konszenzusra épülő döntések elfogadása. A fiatal felnőttek nincsenek megfelelően tájékoztatva az utógondozói ellátás és utógondozás igénybevételének lehetőségéről, ún. implicit szelekció érvényesül, az igénybevétel feltételei nem eléggé ismertek. Riegler (2000) megfogalmazásában a gyermekvédelmi szakellátás a rendszerből való kikerülés időpontjáig „lát” a fiatal felnőtt helyett. Az utógondozói ellátás igénybevételének felső korhatárát az általam megkérdezett gyermekvédelmi szakemberek többsége meghosszabbítaná (26-30 éves korig). Tapasztalataik szerint érzelmileg, értelmileg a gyermekvédelmi rendszerben nevelkedettek nem elég érettek a családban nevelkedő társaikhoz képest. A fiatal felnőttek többsége ezzel ellentétben a nagykorúvá válást követően egy intenzív támogatásra épülő, néhány éves időtartamú rendszer kidolgozását javasolná.

Összegző gondolatok

Domszky (2006) szerint minden beavatkozási módnak, intézményes megoldásnak a társadalmi környezet feltételei által meghatározott életciklusai vannak, mint *probléma felismerése; módszer keresése; alkalmazási próbálkozások; intézményesült gyakorlat; megoldások meghaladásának periódusa; végül az intézmény megszűnése*. Az utógondozói ellátás és utógondozás véleményem szerint alapvetően a második életciklusban tart: a szakemberek még keresik a módszereket. Néhány helyen már alkalmazási próbálkozások is történtek, de intézményesült gyakorlatról még nem beszélhetünk. Ez azt jelenti, hogy a fiatal felnőttek önálló életre való felkészítése néhány elkötelezett szakember munkájában merül ki, a támogatás szakmai megalapozottsága esetleges, konszenzualitása teljes mértékben hiányos. A fiatal felnőtt minőségi ellátáshoz, szolgáltatáshoz való joga ennek következtében alapjaiban sérül. A gyermekvédelmi rendszer diszfunkcionális működését mutatja, hogy a gyermekvédelmi szakellátásba kerülést követően a gondozási-nevelési folyamatnak nem elég hangsúlyos eleme az önállóságra nevelés, az utógondozói ellátás ideje alatt sem készítik elő megfelelően az önálló életvitel kialakítását. Az önálló élethez szükséges készségek elsajátításának, a megfelelő képzettség megszerzésének, a fiatal felnőttek munkába állásának, a hosszú távú lakhatás megoldásának elősegítése nélkül a sikeres társadalmi beilleszkedés megnehezedik. A hagyományos gyermekvédelmi nevelési módszerekre épülő gyakorlat azt eredményezi tehát, hogy az utógondozás és az utógondozói ellátás a szükségletorientált mező helyett a problémaorientált kivételes gyermekvédelmi beavatkozások körébe sorolódik. A nagykorúvá váltak támogatása elvi

szinten a harmadlagos prevencióra épül, amennyiben azonban a korrekciós mechanizmusok (gondozási idő alatt elmélyült hátrányok, hospitalizációs ártalmak, korábbi iskolai hátrányok csökkentése, családi kapcsolatok újraélesztése) dominálnak, – a szakmai tartalmak hiányosságából adódóan – nem csak az operatív ellátási célok nem tudnak teljesülni, de az ideológiai célok is sérülnek.

Irodalom

Brannen, Julia - Nilsen, Ann (2002): [Young people's time perspectives: from youth to adulthood](#). Sociology, Vol. 36. No. 3. 2002.

Csepeli György (2001): Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest

Domszky András (1999): Gyermek- és ifjúságvédelem (Jegyzet), Államigazgatási Főiskola, Budapest

Donáth Attila - Frűhvirt Szabolcs - Kenderfi Miklós - Popovics Edit - Riegler Mária (1999): Utógondozói ellátás - helyzetelemzés. (Fővárosi Önkormányzat Főpolgármesteri Hivatal, Gyermek- és Ifjúságvédelmi Ügyosztályának megbízásából készült kutatás záró-tanulmánya, kézirat)

du Bois-Reymond, Manuela (1998/2006): „Nem akarom még elkötelezni magam”: A fiatalok életfelfogása. (In: Gábor Kálmán - Jancsák Csaba: Ifjúságszociológia - szemelvények, 2006.) Belvedere Meridionale, Szeged

Gábor Kálmán (2005): Bevezetés - A perifériáról a centrumba. Előzetes hipotézisek a határon túli fiatalok helyzetéhez és értékeléséhez (In: Gábor Kálmán - Veres Valér: A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzete az ezredforduló után) Belvedere Meridionale, Szeged

Riegler Mária (2000): A felnőttkorú gyermek. Fiatal felnőttek helyzete az utógondozói ellátásban. (ELTE - Szociális munkás szak, levelező tagozat - szakdolgozat)

Stein, Mike (2005): Resilience and Young People Leaving Care. Joseph Rowntree Foundation, York

Szikulai István (2004): A nagykorúvá váltak gondozásának módszerei. (In: Gyermekvédelmi szakellátás - segédanyag szociális szakvizsgálóhoz, szerk.: Domszky András) NCSZI, Budapest

Wyn, Johanna - Dwyer, Peter (1999/2006): Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában. (In: Gábor Kálmán - Jancsák Csaba: Ifjúságszociológia - szemelvények, 2006.) Belvedere Meridionale, Szeged